

એકાન્તનો વૈભવ

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

આચાર્યશ્રી ઝંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલી - ૪૦

સ્મરણ યાત્રા

એકાન્તનો વૈભવ

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

લાભાર્થી :

સત્યપુર (સાંચોર)નિવાસી
પુષ્પાબેન હીરાલાલ છગનલાલ મહેતા
હ. બાબુભાઈ, રમેશભાઈ, દિનેશભાઈ

સં. ૨૦૬૮, તૃતીય આવૃત્તિ

પ્રાપ્તિસ્થાન :

■ **સેવંતીલાલ એ. મહેતા**

૪-ડી, સિદ્ધગિરિ એપાર્ટમેન્ટ,
અઠવાલાઈન્સ, સુરત. ફોન : ૨૬૬૭૫૧૧
મો. ૯૮૨૪૧ ૫૨૭૨૭
E-Mail : omkarsuri@rediffmail.com
mehta_sevantilal@yahoo.co.in

■ **ધીરુભાઈ વડેયા**

૧૦૭, શ્રીભુવન, પહેલે માળે,
૨૮૯, એસ.વી.પી. રોડ, મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪
ફોન : મો. ૯૩૨૩૧૭૬૩૧૫
૨૩૮૭૬૩૧૫, ૨૩૮૭૭૮૩૫

■ **સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર**

હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

■ **નવભારત સાહિત્ય મંદિર**

મોટા મહાવીર સ્વામી દહેરાસર પાસે,
ગાંધીરોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧.

■ **આચાર્ય શ્રી ઝંકારસૂરિ આરાધના ભવન**

વાવ પંથક વાડી, દશાપોરવાડ સોસાયટી,
પાલડી, અમદાવાદ-૭.
સુરેશભાઈ કે. મહેતા, ફોન : ૯૪૨૯૩ ૫૫૯૫૩, ૨૬૫૮૦૦૫૩

મુદ્રક :

કિરીટ ગ્રાફીક્સ

૪૧૬, વૃન્દાવન શોપીંગ સેન્ટર, ૪થે માળે, રતનપોળ, અમદાવાદ-૧. મો. ૯૮૯૮૪૯૦૦૯૧

૪ તારક છાયા ૪

શ્રી ઝીંઝુવાડા મંડન પરમતારક શ્રી શાંતિનાથ ભગવાન

૪ દિવ્ય આશિષ ૪

પૂજ્યપાદ, વચનસિદ્ધ યુગપુરુષ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહ શિરોમણિ મુનિપ્રવર શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, ભક્તિયોગાચાર્ય, સંયમૈકદષ્ટિ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, વિદ્વદ્ધર્મ મુનિપ્રવર શ્રી જનકવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવર શ્રી હ્રીંકારવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવર શ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય ઐંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર પ્રવર્તક મુનિપ્રવર શ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, આરાધનારત મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજયજી મહારાજ સાહેબ

૪ આશિષ ૪

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવન્ત શ્રીમદ્ વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂ. સાધ્વીજી કલ્પલતાશ્રીજી મહારાજ (માતુશ્રી મહારાજ)

મને સતત તમારી ઓરામાં રાખો, દાદા ગુરુદેવ !

આપણા યુગના મહાન સાધક પુરુષ, પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજનાં ચરણકમલમાં કોટિશઃ વન્દના...

તેઓશ્રીના સ્વર્ગવાસનું આ અર્ધશતાબ્દી વર્ષ ચાલી રહ્યું છે. પણ, તે તો આપણા સન્દર્ભમાં. બાકી તે સદ્ગુરુ તો છે રુધિર-અસ્થિમય કાયાથી પર, યશઃકાય રૂપ...ઓરા કાય રૂપ...

એમની એ પવિત્ર ઓરા/આભાને આ વર્ષમાં માણવી છે. તીવ્રતયા, ઊંડાણથી માણવી છે.

આપણે આપણે ન હોઈએ; જાણે કે આપણી ચેતના પર તેમની જ ચેતનાનો ટુકડો છવાઈ ગયો હોય એવું સતત લાગ્યા કરે એવું કરવું છે.

આવું શી રીતે બની શકે ?

બહુ જ સરળ છે આ તો.

જ્ઞાનસાર પ્રકરણે આ માર્ગ તરફ મઝાનું આંગળી-ચીંધણું કર્યું છે :

ધ્યાન વડે નિર્મળ અન્તરાત્મ-દશા રૂપ બનેલા મનમાં નિર્મળ આંતર ચેતનાના ગુણોનું પ્રતિબિંબન પડવું તે સમાપત્તિ ધ્યાન...

પ્રયોગની આખી પરંપરામાં પ્રારંભિક પ્રયોગ છે નિર્મળ આંતરદશાનું ગમી ઊઠવું.

સાધકને એક વાર અદમ્ય આકર્ષણ નિર્મળતા પ્રત્યે થઈ રહે છે ત્યારે સમાપત્તિ ધ્યાનની ગાડી વેગ પકડે છે.

જેમ કે, પ્રભુનો અથવા આત્મજ્ઞાની સંતનો ગુણવૈભવ જોતાં હૃદય પ્રમોદપૂર્ણ બને છે. 'વાહ ! ગુણોનો કેવો પ્રકર્ષ મને અહીં જોવા મળ્યો ! કેટલો હું બડભાગી છું !'

(૧) મળાવિવ પ્રતિચ્છાયા, સમાપત્તિ: પરાત્મન:।

ક્ષીણવૃત્તૌ ભવેદ્ ધ્યાનાત્, અન્તરાત્મનિ નિર્મલે ॥ જ્ઞાનસાર-ધ્યાનાષ્ટક.

‘પણ શું માત્ર જોઈને મારે સંતોષ મેળવી લેવાનો ? એનો નાનકડો અંશ મને ન મળે ?’

ઝંખનાની આ તીવ્રતા આંતરિક નિર્મળતાની દિશામાં બે ડગલાં આપણને આગળ લઈ જાય છે.

એટલે, ક્રમ આવો થયો :

આત્મિક નિર્મળતાનું દર્શન, તે માટેની ઝંખના અને ઝંખનાને અંતે તે ગુણોની આંશિક પ્રાપ્તિ.

સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે સૌથી કપરું ચઢાણ જે હતું તે ચઢાઈ ગયું. અને એ હતું આંતરિક નિર્મળતાની ઝંખના. બુદ્ધિ આ પૂર્વે હતી જ, પણ એ મોહથી યુક્ત હતી. અને તેથી એ બુદ્ધિ સમ્યક્ નિર્ણય કરી શકતી નહોતી. એની પાસે એક જ માપદંડ હતો : મારું તે સારું. બીજાનું હોય તેનું કોઈ મહત્ત્વ નહીં.

આ કારણસર, ઘણા બધા આત્મજ્ઞાની સંતોની આત્મિક નિર્મળદશા સ્પર્શવા છતાં તે સ્પર્શના ઝંખનાના સ્તર પર નહીં આવેલી. હવે એ સ્થિતિ ગઈ. જ્યાં પણ હવે સારપ છે, ત્યાં હૃદય ઝૂકી ઊઠે છે.

સંતોની નિર્મળતા જોઈ એ માર્ગે જવા મન લાલાયિત થઈ ઊઠે છે. અને બસ, યાત્રા શરૂ.

એટલે, નિર્મળતા ગમી એ પાયો થયો. એના પર ચઢાણ શરૂ.

ભગવદ્ગીતાએ આ આખી ચર્યાને મનોહર શબ્દોમાં વિંટાળી છે : દદામિ બુદ્ધિયોગં તે.. શ્રી કૃષ્ણ અર્જુનને કહે છે : હું તને બુદ્ધિયોગ આપું છું.

પ્રશ્ન થાય : તને બુદ્ધિ આપું છું કહેવાને બદલે તને બુદ્ધિયોગ આપું છું; એમ કેમ કહેવાયું ?

જવાબ મળાનો છે. બુદ્ધિ આમ તો ભાંગફોડિયા તત્ત્વોમાં જ સમાવિષ્ટ થાય છે. પણ એ બુદ્ધિને સદ્ગુરુ એવી કરીને આપે કે એ બુદ્ધિ દ્વારા પ્રભુનો યોગ થઈને રહે; આને કહેવાય બુદ્ધિયોગ.

સદ્ગુરુએ જ્યારે વાત્સલ્ય પૂર્વક કહ્યું: દદામિ બુદ્ધિયોગં તે.. ત્યારે ભક્તિવિનમ્ર ભક્ત કહે છે : ગુરુદેવ ! આપશ્રી મને જે આપશો તે મને ગમશે... અને ગુરુદેવ વરસ્યા. એમણે ભક્તને પોતાની બાહોમાં સમાવ્યો. ભક્ત નિર્મળ નિર્મળ થઈ ગયો. અને બસ, પછી તો એ નિર્મળતાની પૃષ્ઠભૂમિકા પર સદ્ગુરુના ગુણોનો સ્પર્શ થવા લાગે.

એક એક ગુણને પામવાની સજ્જતા બહુ જ મોટી... જ્યારે ગુણીઓના ગુણો ગમી જવા તે બધા જ ગુણોને ખેંચવાની એક માત્ર ગુરુચાવી. સામે દર્પણ હોય તો સામે દોરાયેલ સૂક્ષ્મ આકૃતિઓવાળા પૂરા નગરની પ્રતિકૃતિનું પ્રતિબિંબન તેમાં પડે. પરંતુ અસ્વચ્છ દર્પણ હોય તો પ્રતિબિંબન શાનું પડે ?

પ્રભુના, સંતોના ગુણો જોયા, ગમ્યા, ઝંખના તીવ્ર થઈ.

બસ, ભીતરની દર્પણની ભોમકા સ્વચ્છ થવા લાગી.

હવે આશ્ચર્યમાં ડૂબવાનું ભક્તને હતું. શું સદ્ગુરુદેવનો કૃપાવૈભવ, વાત્સલ્યવૈભવ, ઓરાવૈભવ વ્યક્તિત્વને આ રીતે આમૂલચૂલ બદલી નાખે છે !

લાગે છે કે શબ્દોની તાકાત અને ઓરાની તાકાત એ બન્ને વચ્ચે કેટલો બધો ફેરફાર છે એ ગુરુદેવ બતાવવા માગતા હતા. અથવા વાતને એમ પણ મૂકી શકાય કે ગુરુદેવ તો ઓરા દ્વારા, શબ્દ દ્વારા અને સ્પર્શ દ્વારા એક જ સરખું વરસી શકે છે, પરંતુ ભક્તની સ્થૂળતા ક્યારેક ક્યારેક બાધક નીવડે છે અને તે સદ્ગુરુની આભાને તીવ્રતાથી ઝીલી શકતો નથી.

દાદા ગુરુદેવ ! આપનું આ કહેવાતું ન હોવાનું અમારા માટે આપની આભાના સશક્ત પરિચાયક રૂપે નથી ?

જો ગુરુદેવ એમ જ હોય તો મને સતત આપની આભામાં જ રાખો ને ! બીજું હું કાંઈ જ નહીં માંગું.

ચરણોમાં વન્દના....

— યશોવિજય સૂરિ

બ્લ્યુ કોસ,

ગોવાલિયા ટેંક, મુંબઈ.

(વિ.સં.૨૦૬૫ પો.સુ. ૧૨)

અ...જુ....ક...મ....

ક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ નં
૧	એકાન્તનું આકર્ષણ	૩
૨	યાત્રા : બહાર, ભીતર	૧૩
૩	પ્રકૃતિના સામ્રાજ્યમાં	૧૯
૪	સમયની નદીના કિનારે	૨૭
૫	સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં	૩૩
૬	શ્રદ્ધાનું શિખર : અહોભાવનું ઝરણું	૩૯
૭	શૈશવ	૪૫
૮	વાચન-રસ	૫૩
૯	વિદ્યાગુરુઓ	૫૯
૧૦	સાધના માર્ગનું ખેંચાણ	૬૫
૧૧	સાધના માર્ગ ભણી.....	૭૧
૧૨	પરમ રસ	૭૯
૧૩	પરમ સ્પર્શ	૮૫
૧૪	અહોભાવનો ઊછળતો દરિયો	૯૩
૧૫	પ્રભુ-પ્રસાદ	૯૯
૧૬	સાધનામનીષીઓના સત્સંગમાં	૧૦૫
૧૭	‘ઈશ્વર અનુભવનો વિષય છે !’	૧૧૩
૧૮	અગમના ઐંધાણ	૧૨૧
૧૯	અમે રે પ્રવાસી પારાવારના....	૧૨૯
૨૦	પાંપણે બાંધ્યું પાણિયારું.....	૧૩૫
૨૧	‘પ્રભુ આ રહ્યા !’	૧૪૧
૨૨	એકાન્તે મને શું આપ્યું ?	૧૪૭
૨૩	જીવન : આનન્દપર્વ	૧૫૭
૨૪	‘તુજ કરુણાધારમાં...’	૧૬૫

પરિશિષ્ટ

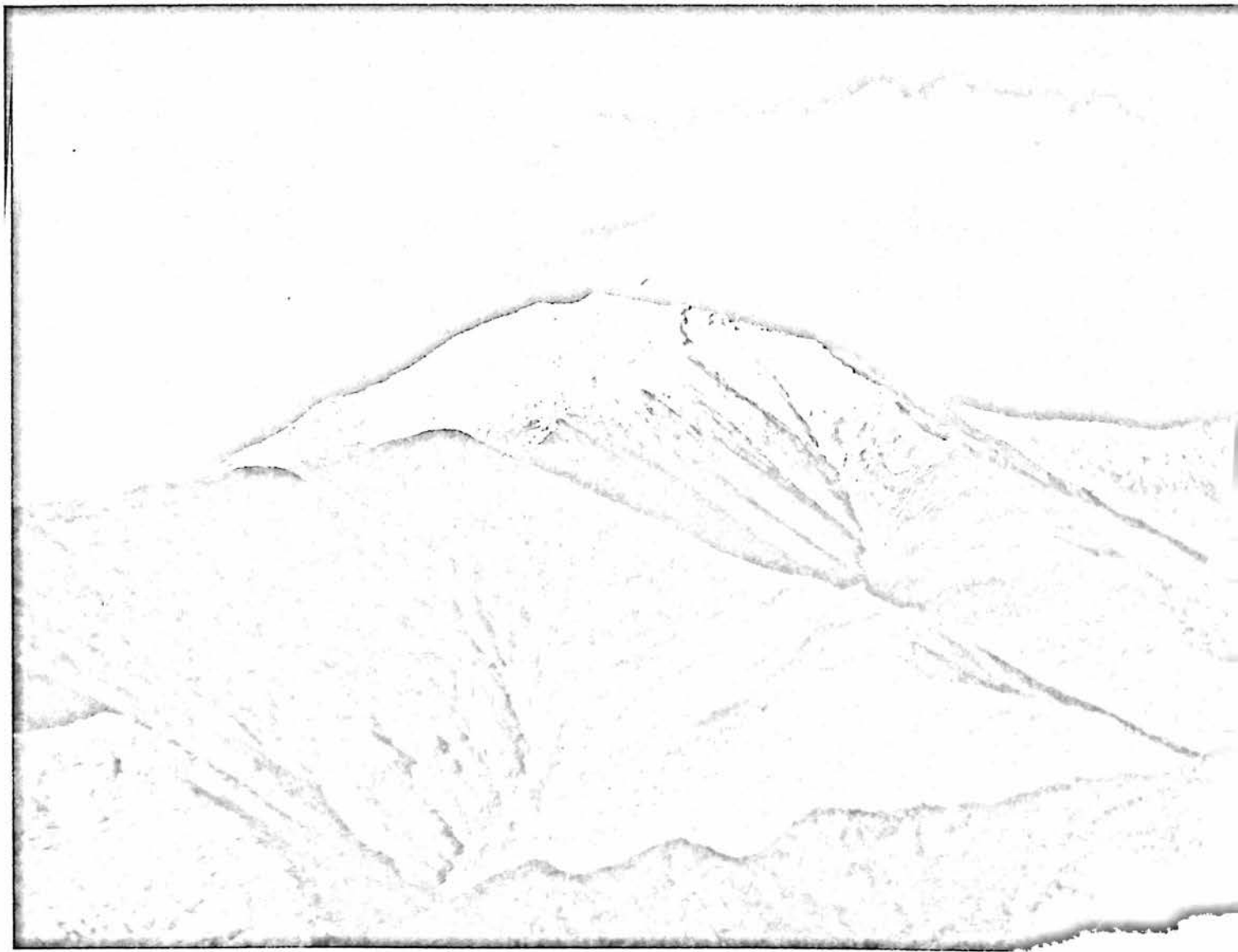
૧.	સંવાદ	૧૭૫
૨.	પારિભાષિક શબ્દોની સમજૂતી	૧૮૫

સ્મરણ યા
એકાન્તનો વૈભ
આચાર્ય યશોવિજયસુ

“આ ક્ષણો પછીથી નહિ રહે,
ને સુવાસ ફોરશે શ્વાસમાં;
ચાલો, સંગ થોડુંક ચાલીએ,
આ સમયના દીર્ઘપ્રવાસમાં.....”

— ભગવતીકુમાર શર્મા.

એકાન્તનું આકર્ષણ

નદીની રેતમાં રમતું નગર મળે ન મળે,
ફરી આ દૃશ્ય સ્મૃતિપટ ઉપર મળે ન મળે;
ભરી લો શ્વાસમાં એની સુગંધનો દરિયો,
પછી આ માટીની ભીની અસર મળે ન મળે...

એકાન્તનું આકર્ષણ

શ્રી અશ્વિન મહેતાના 'Gifts of Solitude'ના ફોટોગ્રાફ્સ જોતા, જોતા એકાન્તના વૈભવને હમણાં માણતો'તો. ફોટોગ્રાફ્સ સામે હતા અને અતીતની સ્મરણ યાત્રા ચાલુ થઈ.

વિ. સં. ૨૦૧૩નું વર્ષ.

દીક્ષાનું પ્રથમ ચાતુર્માસ જુનાડીસામાં.

ત્યાંનાં બેઉ દહેરાસરો (અત્યારે જીર્ણોદ્ધારિત/ નવનિર્મિત)ના મેડા પર ભીંત પર સરસ પ્રાકૃતિક ચિત્રો દોરાયેલાં હતાં.

અત્યારે એ ચિત્રો ત્યાં નથી. પણ મારા માનસપટ પર એ અંકિત થયેલાં છે. અત્યારે પણ હું તેમને સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકું છું.

મન ભરીને એ ચિત્રોને જોયાં હશે ને!

આદિલ મન્સૂરીને તો પછીથી વાંચ્યા. પણ લાગ્યું કે એમની આ ગઝલમાં વ્યક્ત થયેલ વિભાવનની કાંઈક ઝાંખી એ સમયે બાળમનમાં થઈ હશે :

નદીની રેતમાં રમતું નગર મળે ન મળે,
ફરી આ દશ્ય સ્મૃતિપટ ઉપર મળે ન મળે;
ભરી લો શ્વાસમાં એની સુગંધનો દરિયો,
પછી આ માટીની ભીની અસર મળે ન મળે...

જુના ડીસાના દહેરાસરનાં એ ભિત્તિચિત્રોમાંના એક ચિત્રમાં તળાવ હતું. દૂર, દૂર દેખાતી હતી ટેકરીઓ... બીજા એક ચિત્રમાં જંગલમાં આવેલ એક દહેરાસર હતું અને ત્યાં પૂજા કરવા માટે જતો એક ભક્ત હતો....આજે આ બધું સ્પષ્ટ રૂપે જોઈ શકાય છે.

દર્શન-ચૈત્યવન્દન કરી હું એ ચિત્રોને જોયા કરતો.... જંગલ, પહાડો, તળાવ; અને એ બધું પણ એકાન્ત પરિસરમાં આવેલ હોય; બહુ જ ગમતું.

વિગત જન્મોના એકાન્તના આકર્ષણનું આ પ્રતિબિम्બ હશે?

અત્યારે પણ ‘હિમાલય’ના મોટા આલ્બમ્સમાં હિમાચ્છાદિત શૃંગોને જોતો હોઉં છું અને ધ્યાનમાં-ભીતર સરકી જવાય છે.

ચિત્રોનાં આ સંસ્મરણોની પછવાડે ઊભો છે - થોડે દૂર, એક સાત વર્ષનો શરમાળ છોકરો-જસવંત, જે ન તો કોઈની સાથે ભળી શકતો, ન બે-ચાર શબ્દો કોઈની જોડે બોલી શકતો. આ એનો સંકોચ એના માટે વરદાન રૂપ બન્યો. અને વિગત જન્મોની એકાન્તપ્રિયતાનું અનુસન્ધાન રચાયું.

તીથલના દરિયાકાંઠે કલાકો સુધી બેઠો છું. વેણીશંકર પુરોહિત યાદ આવેલા ભરતીના સમયે :

‘હું પોતે મારામાં છલકું, પંચામૃતનો મુખરિત પારાવાર.’

એક પ્રસંગ યાદ આવે :

દવિયર (દક્ષિણ ગુજરાત, બોરડી પાસે)માં અમે વિહાર કરીને પહોંચ્યા. આચાર્ય શ્રી યશોવર્મસૂરિજી આદિ ત્યાં હતા. નવકારસી વાપર્યા પછી આચાર્યશ્રીએ કહ્યું : સંગોષ્ઠિ કરીએ.

ત્યાંનો ઉપાશ્રય નાનો. પરિસર પણ એવું હૃદયંગમ નહિ. મેં સુઝાવ મૂક્યો : દરિયાકાંઠો નજીક જ છે. તાડનાં વૃક્ષોની નીચે, સ્વચ્છ રેત પર આસન પાથરીને દરિયાના વૈભવને જોતાં જોતાં સંગોષ્ઠિ માણીએ.

મારો પ્રસ્તાવ બધાને ગમી ગયો.

તે દિવસની દરિયાકાંઠાની એ સંગોષ્ઠિ, શબ્દોને કારણે નહિ, પણ પ્રકૃતિના વૈભવને કારણે યાદગાર બની રહી.

આજે પણ સ્મૃતિમાં અકબંધ છે દરિયાનું મધુરું ગુંજન, હવાનો સાંય-સાંય અવાજ, વૃક્ષોનાં પાંદડાંની સરસરાહટ.

આદિલ મન્સૂરી યાદ આવેલા :

માછલીની આંખમાં ઘનઘોર દરિયો ધુધવે,

ફીણ થઈ પથરાયેલો આખોય કાંઠો ધુધવે;

ફૂલ, ઝાકળ, રંગ, ખુશ્બુ, કંઈ નથી બાકી હવે,
ડાળ પર ખાલી પડેલો એક માળો ઘુઘવે.

નિર્મળ જળરાશિ અને સ્વચ્છ રેતીનો પટ નીહાળી મેઘદૂત (અનુવાદક :
કિલાભાઈ ઘનશ્યામદાસ) યાદ આવેલું :

જ્યાં ગંગાના જળથકિ શિળા વાયુને સેવી સેવી,
મન્દારોની તટ પર ઊગ્યાં શીળી છાયે રમંતી;
શોધી કાઢે મણિ કનકની રેતીમાં ઢાંકી ઊંડા,
યાચે જેને અમર કુટડી યક્ષને એવી કન્યા...(૭)ઉત્તરમેઘ

રમણીય તટ પર યક્ષકન્યાઓ રમતી દેખાતી નહોતી; પણ પવન વૃક્ષોનાં
પાંદડાં જોડે અઠખેલિયાં કરતો દેખાતો હતો.

શૈલેશ ટેવાણીની ગઝલની પંક્તિઓ હોઠે ચડી આવે :
મેં લાગણીના નામ પર દરિયો લખી દીધો,
મોજાંને ઝીલવા પછી સીનો ધરી દીધો;
પથ્થર થઈને સૌ ખડક પડ્યા ન દઈ શક્યા,
ઘુઘવીને એકલા પછી કાંઠો ભરી દીધો.....

દરિયાકાંઠે પણ એકાન્ત માણ્યું. પર્વતો અને ખીણોમાં પણ છુટ્ટા હાથે વેરાયેલા
કુદરતના ખજાનાને માણ્યો.

હમણાં (માર્ચ-૨૦૦૮) દેલવાડા (આબૂ) હતો ત્યારે મોર્નિંગ વોક માટે
અચલગઢના રસ્તે જતો. થોડેક આગળ જતાં ખીણોમાં જે વનસૌન્દર્ય દેખાય; અભિભૂત
થઈ જતો. એક ભાવકને મેં કહેલું : આબૂની સવાર પ્રકૃતિના દર્શનથી ઊગે છે, ને પછી
પ્રભુનું દર્શન..... પરમાત્મા ય કેવા મોહક ! પરિસર પણ કેવું મન્દિરોનું, સવારના
પહોરમાં, શાન્ત.....

વટપલ્લી તીર્થ (ઈડર)થી વિજયનગરના રોડ પર પોળોનો મન્દિર સમૂહ આવે છે.

ઘણા સમયથી ત્યાં જવાની ઈચ્છા હતી. ઈ.સ. ૨૦૦૮માં તે સાકાર બની.
આન્તરસુંબાથી અમે ચાલ્યા. શી પ્રકૃતિની અદ્ભુત છટા ! વર્ષસર્વથ કે કાલીદાસે
(મેઘદૂતમાં) ગાયેલ ‘પ્રકૃતિ-મહિમ્નઃ સ્તોત્રમ્’ યાદ આવે.

પોળોનાં મન્દિરોમાં એક-બે બહુ જ સુંદર હતાં. પણ વધુ સુંદર તો હતી
આજુબાજુની પ્રાકૃતિક સૌન્દર્યની છટા. નિર્ધારિત કાર્યક્રમ આગળનો ન હોત તો એકાદ

દિવસ પ્રકૃતિના એ સામ્રાજ્યમાં જરૂર વીતાવી લેત.

થયું કે એ જંગલમાં એકાદ યોગ શિબિર રાખેલ હોય તો કેવો આનન્દ આવે !

ઈ.સ. ૨૦૦૮માં ધર્મરાજેશ્વરની બૌદ્ધ ગુફાઓ જોવા જવું એ એક અનુભવ હતો. ૬-૭ કલાકના એ અનુભવનાં મોજાં વર્ષો સુધી લહેરાયાં કરશે ચિત્ત સમંદરમાં.

શામગઢ (મધ્યપ્રદેશ) સ્ટેશનથી વીસેક કિલોમીટર દૂર આવેલ છે ધર્મરાજેશ્વર ગુફાઓનો સમૂહ. સવારે દશેક વાગ્યે ત્યાં પહોંચ્યા. ટેકરી પર ચઢ્યા. ગુફાઓ જોતાં જ સ્તબ્ધ થઈ જવાયું. ગુફાઓ નાની હતી, પણ કેટલીક ગુફાઓમાં શિલ્પ બહુ જ સશક્ત હતું.

એક મોટો ગુફાસમૂહ હતો. સંખ્યાબંધ ઓરડીઓ. આગળ પરસાળ. અને સરસ મઝાના પથ્થરમાંથી કોતરાયેલા સ્તંભો.

કાર્યક્રમ એવો નક્કી થયેલો કે ગુફાસમૂહ જોઈ બારેક વાગ્યે નજીકની ધર્મશાળાએ જઈ ગોયરી વાપરી, આરામ કરી સાંજે આગળ જવું.

પણ, આ ગુફાસમૂહ જોઈ મેં કહ્યું : સાંજ સુધી અહીં જ રહીએ અને સમૃદ્ધ અતીતની સુગંધને શ્વાસોમાં ભરીએ.

ત્યાં પરસાળમાં બેઠા. ગોયરી વાપરી. થાકને કારણે ઝપકી લેતો હતો. સહેજ અવાજ થાય અને તન્દ્રાવસ્થા મને હજાર-પંદરસો વરસ પહેલાંના ભૂતકાળમાં લઈ જાય.

કાન પર અથડાતા મારા સહવર્તી મુનિવરોના અવાજને, તન્દ્રાવસ્થાએ બાજુની ઓરડીમાં સેંકડો વર્ષ પૂર્વે બેઠેલા કોઈ ભિક્ષુઓના સંવાદમાં પલટયો : ‘વસુનન્દ ! તારો સ્વાધ્યાય થઈ ગયો ?’ ‘હા, ભદ્રન્ત ! લગભગ સ્વાધ્યાય થઈ ગયો છે. થોડો બાકી રહ્યો છે.’

અચાનક જાગી જાઉં. અતીતમાંથી વર્તમાનમાં. ક્યાં ગયા વસુનન્દ ? નરસિંહ મહેતા યાદ આવે : ‘જાગીને જોઉં તો જગત દિસે નહિ, ઊંઘમાં અટપટા ખેલ ભાસે...’

ફરી તન્દ્રાવસ્થા.

પાત્રને ઝોળીમાં બાંધતી વખતે થતા અવાજને તન્દ્રાવસ્થાએ હજાર વર્ષ પૂર્વના કો’ અનામી બૌદ્ધ ભિક્ષુનાં વસ્ત્રોની સરસરાહટ જોડે સાંકળેલ.

‘વિદિશા’માં શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે મહાકવિ કાલીદાસ સાથે વિદિશા નગરીનો પ્રવાસ ખેડેલો. મેં બૌદ્ધ ભિક્ષુઓની સાથે ધર્મરાજેશ્વરની ગુફાઓનો પ્રવાસ માણ્યો.

ચાર-સાડાચાર વાગ્યે નીકળવું પડે તેમ હતું. ‘ચરૈવેતિ, ચરૈવેતિ’નો મન્ત્ર લઈને નીકળેલા ને ! પણ આ સ્થળને છોડવાની ઈચ્છા થતી ન હતી.

ઊતર્યા.

એ ગુફાસમૂહ દેખાયો ત્યાં સુધી જોયા કર્યું. છેલ્લે કહ્યું : અલવિદા, ધર્મરાજેશ્વર ! ફરી ક્યારે તું અમને બોલાવીશ ?

જાલોર કિલ્લા પરના ઉપાશ્રયમાં ૩-૪ દિવસ રહેલા. એક બાજુ દહેરાસરો. બીજી બાજુ ખંડિત રાજમહેલ. અને આસપાસ ટેકરીઓ. હરિયાણાં મેદાનો. હું કલાકો સુધી પ્રકૃતિના આ વૈભવને જોઈ રહેતો.

દિયાણાજી તીર્થ (રાજસ્થાન, સરૂપગંજ સ્ટેશન પાસે)માં રહેવાનું ખૂબ ગમે. સરસ દહેરાસર. અદ્ભુત ભગવાન. યાત્રિકોની ચહલ-પહલ બહુ ઓછી. ધર્મશાળાના ધાબા પર જઈ આસપાસની હરિતિમાને જોઈ રહું. એવું લાગે કે જાણે પહાડોને હળવા-મળવા હું ઉપર આવ્યો છું. ‘સ્વર્ગ અહીં જ છે ને !’

રાતા મહાવીરજી તીર્થનું પરિસર પણ બહુ જ ગમે.....

આવા એક એક સ્થળે સતત લાગ્યા કર્યું છે કે મારી જન્માન્તરીય સાધનાનાં તાણાવાણાં અહીં ઊકલી રહ્યા છે.

દીક્ષા પછીના ત્રીસ વર્ષનો ગાળો પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીના ઉપનિષદમાં ગાળ્યો, તે એકાન્તના વૈભવનો ગાળો હતો.

સવારથી સાંજ સુધી પુસ્તકોથી ઘેરાયેલા રહેવાનું. ઉપાશ્રયમાં છેવાડેની કોઈ રૂમ શોધી ત્યાં ડેરો લગાવી દેવાનો.

અત્યારના વ્યસ્ત જીવનમાં પણ થઈ આવે કે મહિનો, બે મહિના ક્યાંક રમણીય તીર્થસ્થળે એકાન્તમાં ખોવાઈને આવીએ તો તરોતાજા થઈ જવાય.

વિ.સં. ૨૦૬૪નું ચાતુર્માસ શાન્તિનિકેતન, મનફરામાં. અમારા શિરચ્છત્ર પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવન્ત શ્રીમદ્ વિજય અરવિન્દસૂરિ મહારાજાની એ જન્મભૂમિ.

શાન્તિનિકેતન પદ્ધતિસર નવું વિકસેલું ગામ છે. ઉપાશ્રયમાં મારો જે ખંડ હતો, તેની બહાર જ લીમડાનાં મઝાનાં વૃક્ષો. એક તો બારીની લગોલગ. બીજાં થોડે દૂર.

ઘણીવાર વૃક્ષને - એ યોગિરાજને જોયા કરું; જે પોતે ગરમીમાં તપી આપણને ઠંડક આપ્યા કરે.

સહેજ હવાની લહેરખી આવે અને વૃક્ષનાં પાંદડાં ઝૂમે. કેવી તો એની કૃતજ્ઞતા ! હવાનો આભાર માનવા માટે લળી લળીને ઝૂકવાની આ કેવી મઝાની રીત !

શાન્તિનિકેતનમાં એલાર્મ ઘડિયાળની જરૂરત જ નહોતી. પરોઢિયે કોયલ ટહુકા કરીને જગાડે.

મોર્નિંગ-વોક માટે નીકળું ત્યારે પંખીઓનો ચહકાટ એવો તો ખ્યારો લાગે !

પાવાપુરી તીર્થધામ (રાજસ્થાન)માં પણ મોર્નિંગ વોક વખતે આવો અનુભવ થતો. જો કે ત્યાં ધીમું, ધીમું સંગીત વહ્યા કરતું હતું સાઉન્ડ બોક્સમાંથી. મને લાગતું કે સવાર અને સાંજના પ્રાઈમ-ટાઈમ પર તો પંખીઓના મધુર કલરવનો જ અબાધિત અધિકાર હોવો ઘટે. મનુષ્યના કોલાહલ માટે પ્રતિબન્ધ હોવો જોઈએ !

શાન્તિનિકેતન, મનફરાથી બે કિલોમીટર દૂર આવેલા કુદરતી ઉપચાર કેન્દ્ર આનન્દધામ (ખારોઈ)માં દશેક દિવસ રોકાયો ત્યારે પણ એકાન્તને મન ભરીને માણેલું.

ત્યાંના મારા બ્લોકને ત્રણ દિશામાં બારીઓ હતી. અને ત્રણે દિશામાં - જ્યાં પણ નજર નાખું, વૃક્ષો જ વૃક્ષો. જાણે કે વૃક્ષોપનિષદ જ રચાઈ ગયું હોય !

યાદ આવે વિખ્યાત નવલકથા 'સિદ્ધાર્થ'ના લેખક હરમાન હેસ.

પંચોતેર આસપાસની વયે તેઓ એક રીસોર્ટ પરના પોતાના બંગલામાં રહેવા માટે ગયા. બંગલાની બહાર એક તકતી લગાવી : જે માણસે ૫૦-૬૦ વર્ષ સુધી સમાજની સેવા કરી હોય, સાહિત્યની સેવા કરી હોય તેને નિવૃત્તિ માણવાનો અધિકાર છે. મારી આ શાન્તિને-નિવૃત્તિને અકબંધ રાખવા માટે આપ સહયોગ આપશો.

એક વિખ્યાત પત્રકાર તેમનો ઈન્ટરવ્યૂ લેવા માટે ત્યાં ગયેલ. પણ આ તકતી પરનું લખાણ વાંચી પાછો ફર્યો.

એકવાર હું સુરતમાં બહુ જ વ્યસ્ત હતો. અને મિત્રવર આચાર્ય શ્રી શીલયન્દ્રસૂરિજીનો પત્ર આવ્યો કે તેઓ અમદાવાદ ચાતુર્માસ પૂર્ણ કરી ભોયણી તીર્થના શાન્ત પરિસરમાં ભક્તિ અને સ્વાધ્યાય માટે જઈ રહ્યા છે. બે-એક મહિના ત્યાં ગાળશે.

મેં પ્રત્યુત્તરમાં લખેલું : મને તમારી ઈર્ષ્યા આવે છે કે ભોયણી તીર્થમાં એકાન્તનો વૈભવ તમે માણી શકશો !

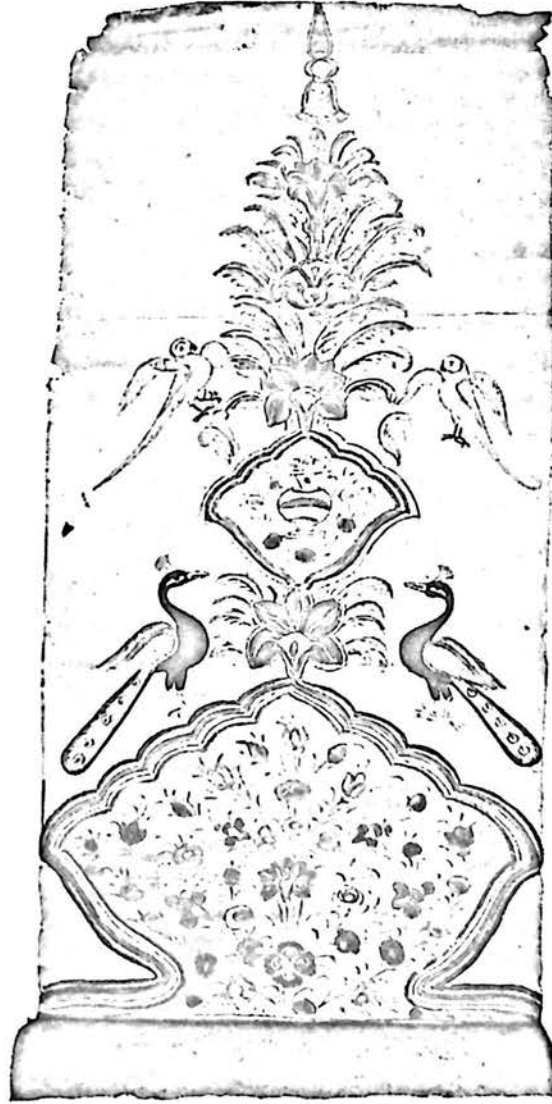
મેત્રાણા તીર્થ (ઉત્તર ગુજરાતમાં સિદ્ધપુર પાસે) ગયેલ. અઠવાડિયું રોકાવાનું હતું. પરમ એકાન્તની ક્ષણો ત્યાં માણી. તાજા થઈ જવાયું. વરસીતપના પારણાના પ્રસંગ પર ગયેલ. અક્ષયતૃતીયાના એક જ દિવસે લોકો આવ્યા. બપોરે પરિસર ખાલીખમ.

ટ્રસ્ટીઓ મને મળ્યા. એમણે કહ્યું કે હાઈવેથી બહુ જ અંદર હોવાથી યાત્રિકોની આવન-જાવન ઓછી રહે છે.

મેં કહ્યું : યાત્રિકોની આવન-જાવન ઓછી હોય ત્યારે જાળવણીના ખર્ચનો પ્રશ્ન તમને સતાવે. પણ જો ભંડોળ એ માટે પર્યાપ્ત થઈ જાય તેવું ગોઠવી શકો તો આ એકાન્ત તો અમારા જેવા સાધકો માટે સ્વર્ગ સમું છે. મેં ઉમેર્યું : મારે આગળ કાર્યક્રમ છે. નહિતર, બે-ચાર અઠવાડિયાં જરૂર અહીં વધુ હું રોકાઈ જાત.

તેઓ રાજી થયા.

યાત્રા : બહાર, ભીતર

કમળ તન્તુ સમા આ મૌનને તું તોડ મા નાહક,
ફરીથી જોડવા બેસું તો વરસોનાં વરસ લાગે....

યાત્રા : બહાર, ભીતર

નયનરમ્ય, મનભાવન, પ્રાકૃતિક પરિવેશમાં આવેલ પાવાપુરી તીર્થધામ (રાજસ્થાન)માં યાતુર્માસ હતું.

પાવાપુરી તીર્થધામથી દશ કિલોમીટર દૂર આવેલ મીરપુર તીર્થની યાત્રા એક અનુભવ હતો.

હાઈવેથી અંદર પ્રવેશ્યા એટલે ગિરિમાળાની વચ્ચેથી ધુમતી નાની સડક આગળ વધ્યા કરે. પછી, દૂર ટેકરી પર, થોડા જ ઊંચાણ પર આવેલ દહેરાસર દેખાય. એ કળાત્મક જિનાલય સાથે કુલ ચાર જિનાલયો. નીચે ધર્મશાળા, ભોજનશાળા. નીરવ, શાન્ત પરિસર.

ત્યાંનો રાતનો અનુભવ તો બહુ જ મઝાનો રહ્યો. ચોમાસાની ઋતુને કારણે બાજુની એક ટેકરી પરથી ઝરણું નીચે અફળાય, પટકાય અને મઝાનો ધ્વનિ સંભળાયા કરે.

સાંજે સાત-સાડાસાતે જંગલ શાન્ત થઈ જાય એટલે ઝરણાનો ધોધ રૂપે પટકાવાનો મધુર, મંજુલ ધ્વનિ સંભળાવાનો શરૂ થઈ જાય. સવારના પાંચ-સવાપાંચ સુધી આ નાદાનુસન્ધાન ચાલ્યા કરતું.

ત્રણ દિવસ મીરપુર રહેવાનું થયું. ત્રણે રાત્રે અધરાતે જાગી જતો : ખાસ પેલા દિવ્ય સંગીતને સાંભળવા માટે.

અને લાગતું કે એ નાદ કોઈ બહારી નહોતો. એ તો પોતીકો હતો. ભીતરનો જ હતો. બહારનું નાદશ્રવણ ભીતરી નાદાનુસન્ધાનમાં પરિણમતું. કલાકો સુધી આ મનભાવન ક્ષણોને માણ્યા કરતો.

નાદાનુસન્ધાન જેવો દશ્યાનુસન્ધાનનો એક અનુભવ મધ્યપ્રદેશની યાત્રા (વિ.સં.૨૦૫૨)માં થયો.

મિત્ર મુનિવર શ્રી ધુરન્ધરવિજયજી મહારાજ ઇતિહાસ, કળા, મન્ત્ર, તન્ત્ર આદિના અધિકૃત વિદ્વાન. એમણે મને એક દિવસે કહ્યું કે આવતી કાલના આપણા યાત્રાપથથી થોડેક જ દૂર બાઘની બૌદ્ધ ગુફાઓ છે; જે માણવા જેવી છે.

બીજે દિવસે એ બાજુ ઉપડ્યા.

વિશાળ નદીના પટની પેલી બાજુ હતી બાઘની ગુફાઓ. નદીની આ પાર નવકારસી વાપરવાની હતી. પણ વાપરતી વખતે ધ્યાન તેમાં નહોતું. સામે દેખાતી ગુફાઓ સામે મીટ માંડીને હું જોયા કરતો'તો.

અજાણ્યા કે ઈલોરાની ગુફાઓના માત્ર ફોટા જોયેલા. ગુફાઓમાં વસતા સાધકો કઈ રીતે સાધનાને ઘૂંટતા હશે એ નજરે જોવાનું આકર્ષણ બહુ જ હતું. અને એમાં આ પ્રાચીન ગુફા સમૂહ જોવા મળી ગયો.

નદીને પેલે પાર વિશાળ રસ્તો. અને એને અડીને એક પછી એક ગુફાઓ. કેટલીકમાં ચિત્રો પણ છે. હમણાં પ્રકાશિત થયેલ બાઘની ગુફાઓ પરનું પુસ્તક 'Buddhist cave paintings of Bagh' જોતો હતો, ત્યારે ફોટા સામે જોઈ એ ગુફામાં વિહરવાનું સુખ બીજી વાર અનુભવ્યું.

હું એ ગુફાઓમાં ફરતો રહ્યો. નિઃસ્તબ્ધ, અવાક્. કંઈક જોયેલું, જાણેલું, માણેલું નહોતું લાગતું ? ક્યાં હશે આ ભણકારાનાં મૂળિયાં ? જન્માન્તરમાં જ ને !

આગળ દૂર જવાનું હતું એટલે કલાકેક ત્યાં ગાળી ગુફા સમૂહની રજા લીધી. પણ એ વખતે આંખો ભીની બની.

ક્ષણભર નદીના પટમાં, ગુફા સમૂહને અવલોકતો, ઊભો રહ્યો. થયું કે ચાતુર્માસમાં જ્યારે નદી બે કાંઠે વહેતી હશે ત્યારે અહીં રહેતા સાધકો ગુફામાં, પૃથ્વી પર રહેતા હશે કે સ્વર્ગલોકમાં ? આનન્દલોકમાં તો ખરા જ.

એ આનન્દલોકને નિઃસ્તબ્ધતાની પૃષ્ઠભૂ પર થોડી વાર માણતો રહ્યો.

શ્રી મનોજ ખંડેરિયા યાદ આવી ગયા :

કમળ તન્તુ સમા આ મૌનને તું તોડ મા નાહક,
ફરીથી જોડવા બેસું તો વરસોનાં વરસ લાગે....

અને આ મૌન એ જ તો પ્રભુને દ્વારે જવાનાં પગથિયાં નથી શું ? કદાચ એ મૌનને જ ઈંગિત કરી મનોજ ખંડેરિયા કહે છે :

મને સદ્ભાગ્ય કે શબ્દો મળ્યા તારે નગર જાવા,
ચરણ લઈ દોડવા બેસું તો વરસોનાં વરસ લાગે...

આ શબ્દ એ જ તો પરાવાણી ને !

નિઃસ્તબ્ધતાની એ ક્ષણોમાં, થોડી વાર એ વાતાવરણને અનુભવતો રહ્યો શ્રી રાજેન્દ્રસિંહ જાડેજા સાથે :

જો સંધ્યાનું આકાશ, વૃક્ષોને ટહુકા,
મળે તો આ નિઃસ્તબ્ધતામાં વણી લે;
પછી સાંભળી લેજે ક્ષણનો ધ્વનિ તું,
પડઘાતી સદીઓનો ગુંબજ ચણી લે....

મારી જન્મભૂમિ ઝીંઝુવાડાથી અઢી-ત્રણ કિલોમીટર દૂર આવેલો છે બેટ. રણદ્વિપ. રણની વચ્ચે, મીઠા પાણીથી ભરપૂર એ બેટ. ઝીલાદણ તળાવ પાણીથી સભર. ભોટવો નામનો કૂવો પાણીથી છલકાય. બાણગંગા.....જ્યાંથી પાણી ઝમ્યા કરે.

થોડા સમયથી બંજર બનેલ બેટને ઝીંઝુવાડાના જ વતની દિવંગત શ્રી નરોત્તમદાસ દાદાએ નવપલ્લવિત કરવાનું બીડું ઝડપ્યું. ગામનો સહકાર મળ્યો. ડૉ. સી. કે. વોરા, શ્રી નવીનભાઈ ગાંધી, શ્રી મનુભાઈ આદિના પ્રયત્નોથી આજે બેટ ફરી પાણીથી છલકાતો થયો છે.

બેટમાં મહાદેવજીનું મંદિર. પાંડવકાલીન મનાતું એ મંદિર પ્રાચીન પરમાણુઓને પોતાનામાં સંઘરીને બેઠું છે. બાજુમાં નવાના વિશાળ હનુમાનજીની મૂર્તિ. ધર્મશાળા. ધૂણો.

એ રણદ્વિપમાં ફરતાં, રમણીય સ્થળો પર બેસતાં પ્રાચીન અણુઓના સંપર્કે ભીતરની યાત્રા ચાલુ થતી અનુભવાતી.

લગભગ દર વર્ષે જન્મભૂમિના દાદા શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુની યાત્રાએ ઝીંઝુવાડા જવાનું થાય ત્યારે બેટમાં એક લટાર જરૂર લગાવી આવું અને ભીતરી યાત્રાને આગળ વધતી અનુભવું.

આન્તરયાત્રાના સન્દર્ભમાં મિર્ઝા ગાલીબનો એક શેર ખાસ યાદ આવે : ‘ઈન આંબલો સે પાંચ કે...’ ગાલીબ કહે છે : કાંકરાવાળા માર્ગ પર યાત્રા ચાલુ હતી. પગે ફરફોલાં પડ્યાં હતાં. અને આગળનો માર્ગ કાંટાથી ભરપૂર હતો. હવે શું ? વાહ ! મઝા આવી ગઈ. આ કાંટાથી ફોડલાં ફૂટી જશે !

જસવંતપુરા (જિલ્લો જાલોર, રાજસ્થાન)ના ચાતુર્માસ પછી પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રી જોડે જેસલમેરની યાત્રાએ જવાનું થયું.

જેસલમેરમાં પટવાઓની હવેલીઓની બાજુમાં જ ‘મહાવીર ભવન’માં અમારો ઉતારો હતો. સવારે રોજ કિલ્લા પરનાં દહેરાસરોમાં જતા. નવેક વાગ્યે જઈએ. મનહર એકાન્તમાં પ્રભુભક્તિ કરી બારેક વાગ્યે નીચે ઊતરીએ.

એ પછીનો મારો કાર્યક્રમ અલગ રહેતો બધાથી. હું બેથી પાંચ પટવાઓની હવેલીમાં રહેતો. ત્યાંના નાના નાના ખંડોમાં બેસી અતીતને અનુભવવાની કોશીશ કરતો.

ક્યારેક ત્યાં ઊડતી રજકણોમાં સદીઓ પહેલાંના કોઈ નાનકડા બાળકનાં પગલાંનો પદ્ધવનિ સંભળાતો...

શબ્દોમાં આ બધી વાતો કરવી અશક્ય લાગે છે. પણ એક અઠવાડિયું જેસલમેર રહ્યા ત્યાં સુધી રોજ ત્રણેક કલાક આ હવેલીઓના વાતાવરણને અનુભવવામાં મેં ગાળેલા. ગઢ પરનાં દહેરાસરોનો અનુભવ શબ્દોને પેલે પારનો હતો. વર્ષો થયાં, આજે પણ આંખો મીચું છું ને તે વાતાવરણમાં પહોંચી જાઉં છું.

ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા રચિત કાવ્ય ‘જેસલમેર’ને હમણાં જોયું (સમીપે-પમાં) :

આંખ સુધી પથરાઈ જાય રણ

ઢગ પર ઢગ

છાતી લગોલગ

સાંઢણીની જેમ રેતી વયોવય ઊભી થાય ટેકરી.

રાવણહથ્થાની ચઢઊતરમાં ઓરોઆઘો થાય ગઢ

ગઢની રાંગે તોપ જેમ ફૂટે ભણકાર

કાંગરે કાંગરેથી ગાંગરતું નગર આ તરફ, ઓ તરફ

તલવારોની જેમ વીંઝાય હવા

તડકાનાં ઝૂંડ આથડે, હચમચે દરવાજાઓ,

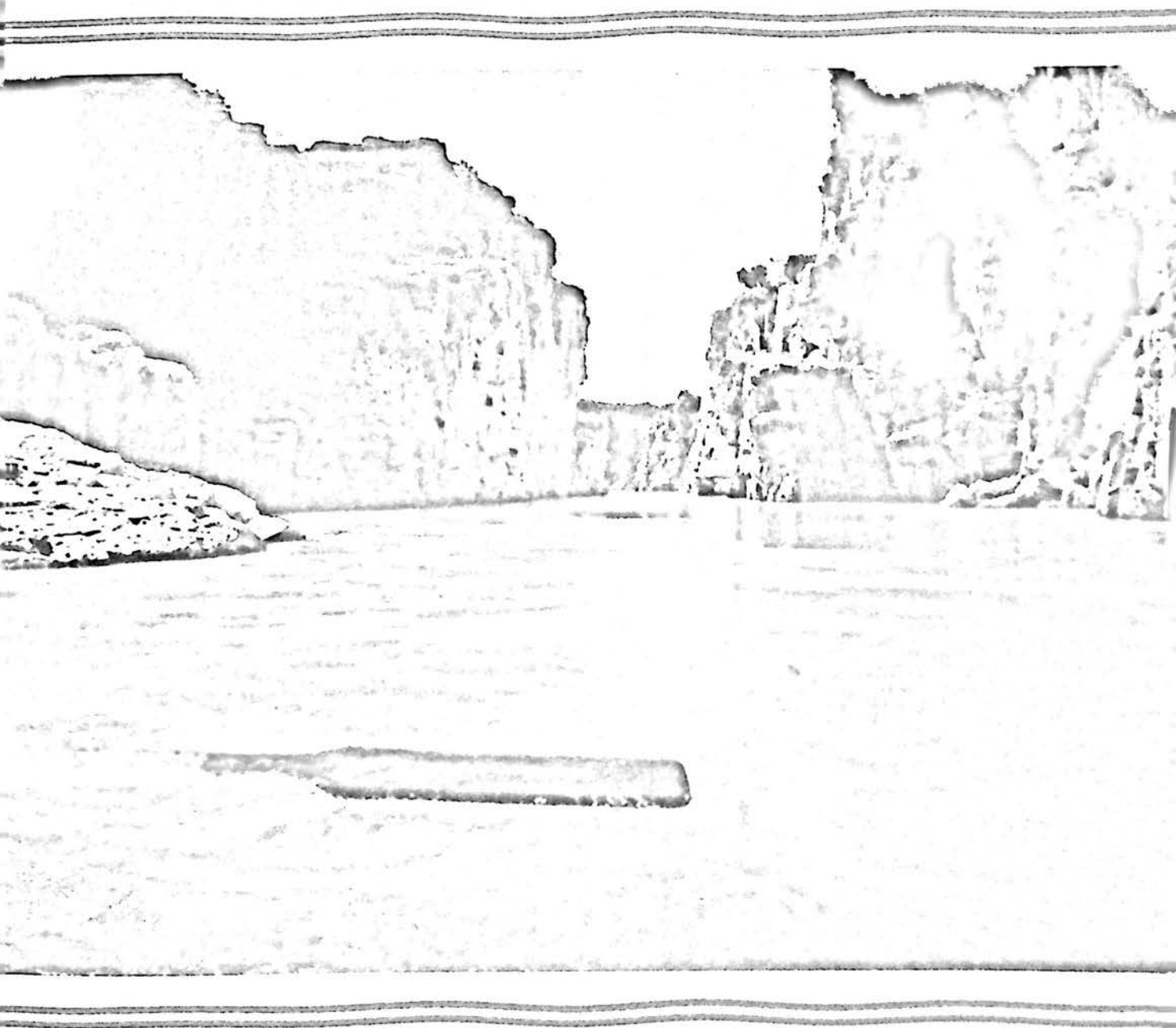
મનના ઘોડાઓ બહાર આવે પૂરપાટ

પસાર તોરણ પસાર ટોડલા પસાર હવેલી પર હવેલી

ખૂલી જાય આકાશમાં ઝરૂખા જ ઝરૂખા.

પ્રકૃતિના સામ્રાજ્યમાં

અમે તો સમંદર ઉલેચ્યો છે પ્યારા,
નથી માત્ર છબછબિયાં કીધાં કિનારે...

પ્રકૃતિના સામ્રાજ્યમાં

મુંબઈ, બ્રીચકેન્ડી હોસ્પિટલમાં હૃદયની એન્જિયોગ્રાફી માટે જવાનું થયું. સાતમા માળે દરિયા તરફની રૂમ મળી. બારીમાંથી દરિયો ઊછળતો દેખાય.

દરિયાનું આકર્ષણ બહુ જુનું. આ સમુદ્રપ્રીતિનાં મૂળિયાં ક્યાં હશે? કોરી જિજ્ઞાસામાં કે સાધનાપ્રીતિમાં?

કઠ, કેન, ઈશાવાસ્ય, માંડુક્ય, છાંદોગ્ય, તૈત્તિરિય આદિ પ્રમુખ ઉપનિષદો વાંચતાં પ્રતીતિ થયેલી કે સમુદ્રપ્રીતિ કે એકાન્તના આકર્ષણની પાછળ સાધનાપ્રીતિ હશે.

ઉપનિષદનો આ મન્ત્ર ખૂબ ગમતો :

‘યદ્ વૈ ભૂમા તત્સુખમ્, નાલ્પે સુખમસ્તિ....’
વિશાળતામાં જ સુખ, થોડામાં નહિ.

ઓહ ! તો તો સમુદ્રની કે જંગલોની બહારી વિશાળતા સાથે ભીતરી વિશાળતાનું આ સાયુજ્ય !

ધ્રુવ ભટ્ટનું ‘સમુદ્રાન્તિકે’ વાંચતાં પણ આ જ પ્રતીતિ થયેલી.

‘શૂન્ય’ પાલનપુરી યાદ આવે :

અમે તો સમંદર ઉલેચ્યો છે પ્યારા,
નથી માત્ર છબછબિયાં કીધાં કિનારે...

‘આસિમ’ રાંદેરીની પંક્તિઓ પણ હૃદયંગમ છે :
મુજને મઝધારે ઓ મોજાંઓ ફરી લઈ ચાલો,
મારો હેતુ, મારી મંઝિલ, આ કિનારો તો નથી...

બાર વર્ષનું વય.

પરમ પાવન પાલીતાણા તીર્થથી ઘોઘા તીર્થની યાત્રાએ જવાનું હતું. ખ્યાલ આવેલો કે ઘોઘા દરિયા-કાંઠે છે.

ગુરુદેવને કહેલું : આપણે દરિયે જઈશું અને બેસીશું. ગુરુદેવે હા પાડી. સ્નેહાળ ગુરુદેવ લગભગ મને ના ન પાડતા.

ઘોઘા પહોંચ્યા. નવખંડા પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું દર્શન કર્યું. નવકારસી વાપરી. તરત ગુરુદેવને કહ્યું : ચાલો ! દરિયે.

દરિયે ગયા. અર્ધો કલાક, પોણો કલાક દરિયાને જોયા જ કર્યો.... એનાં મોજાં.... ભરતીના સમયનું દશ્ય પણ માણ્યું.

બે-એક દિવસના રોકાણમાં પાંચ-સાત વાર દરિયાકાંઠે ગયો. ભિન્ન-ભિન્ન સમયના, દરિયાના ભિન્ન ભિન્ન અંદાજો નીહાળ્યા.

એક ઘટના હૃદયને હચમચાવી નાખે તેવી ઘટી. આઠેક વર્ષનો માછીમારનો દીકરો દોરી લઈને આવ્યો અને અમારી બાજુમાં ઊભા રહી માછલી પકડવા માટે જ્યાં દોરી પાણીમાં નાખી; અમારી જોડે રહેલા ભાઈએ એને દશ-વીશ રૂપિયા આપીને કહ્યું : ભાગી જા, અહીંથી !

એ તો ગયો. પણ આ દશ્યની મારા કુમળા મન પર બહુ જ અસર પડી. હું વિદ્વળ થઈ દોડતો, દોડતો નવખંડાજી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ પાસે ગયો અને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડતાં બોલ્યો કે પ્રભુ ! તેં મને કેવો બચાવી લીધો ! આ આઠ વર્ષનો અબોધ શિશુ માછલાં મારવાની પ્રવૃત્તિ સુધી પહોંચ્યો; જ્યારે તેં મને માખી, મચ્છર તો શું ? પણ નજરે ન દેખાતા વાયુકાયના જીવોની વિરાધનાથી પણ બચાવી લીધો !

બ્રીચકેન્ડી હોસ્પિટલના મારા સંથારા પરથી દરિયાને જોવાનું સંતત થયા કરતું.

એક ઘટના ત્યાંની યાદ આવે છે.

આચાર્ય શ્રી રત્નસુંદરસૂરિજી શાતા પૂછવા આવ્યા. રૂમમાં બે આચાર્યો અને બે તેમના શિષ્યો બેઠેલા. અને ચેકિંગ આવ્યું. બારણે ટકોરા પડ્યા. રૂમ ખૂલતાં જ નિરીક્ષક બગડ્યા : પેશન્ટની જોડે એક જ વ્યક્તિ જોઈએ. બે જણ નીચે ઊતરી જાવ !

રત્નસુંદરસૂરિજીને અને મારે વાર્તાલાપ કરવાનો હતો. બેઉ મુનિવરો નીચે ઊતર્યા. ગોચરીનો સમય થયો. આસિસ્ટન્ટ્સ બેઉ નીચે. રત્નસુંદરસૂરિજીને સાંજ સુધી રોકાવું હતું. પણ તેઓ નીચે ઊતર્યા. અને રાજેશવિજય (હાલ આ. રાજપુણ્યસૂરિ) ઉપર આવ્યા.

ઘોઘા કે તીથલના દરિયાકાંઠે દરિયાને ‘મળવા’ જવાયું છે. તો જસવંતપુરા (જિલ્લો જાલોર, રાજસ્થાન)ના ચાતુર્માસમાં પહોંચીને મળવાનું થયું છે.

ઉપાશ્રયના મેડા પરની દક્ષિણ બાજુની બાલ્કનીમાં મારી પાટ હતી. પણ પશ્ચિમ દિશાની મોટી બાલ્કનીમાંથી પર્વતો બહુ જ મઝાના લાગતા.

પર્વતોને મળવા, ખ્યાલ છે, દિવસમાં કેટલીય વાર પશ્ચિમ બાજુની બાલ્કનીમાં જતો અને ધરાઈને પહાડોને જોતો.

ક્યારેક ઉપાશ્રયના ધાબા પર ચઢીને જોતો તો ચારે બાજુ વિસ્તરેલા પર્વતોના સામ્રાજ્યમાં બેઠો હોઉં એવું લાગતું.

ક્યારેક વરસાદી સાંજે ઈન્દ્રધનુષ્ય પર્વત પર આકાર લે ત્યારે ‘મેઘદૂત’ યાદ આવતું:

જૂદાં જૂદાં કિરણ મણિનાં હોય સંમિશ્ર તેવું,
પેલા શૃંગે દિસતું અડધું ચાપ આ ઈન્દ્ર કેરું;
તેથી તારું શરીર રૂડું આ શ્યામળું શોભિ રે’શે,
ધારી આવ્યા મયૂર પિંછને કૃષ્ણ શું ગોપવેષે ? (૧૫) -મેઘદૂત.

શો મઝાનો કવિનો ઉપમા-વૈભવ! ‘ઉપમા કાલિદાસસ્ય...’ એમને એમ થોડું કહેવાયું હશે.

પર્વતના શિખર પરનું ઈન્દ્રધનુષ : જાણે કે ભિન્ન ભિન્ન રંગના મણિઓનાં કિરણોનું સંમિશ્રણ. અને મેઘ આ પર્વત પાસેથી પસાર થશે ત્યારે કેવો લાગશે ? કૃષ્ણે મોરપિચ્છોને ધર્યા હોય એવી શોભા કેવી તો દર્શનીય હશે !

ગામને પાદરે જ નદી હતી. વરસાદના સમયે રેલાતી પણ આમ કોરી રહેતી એ નદીના પટમાં મોર્નિંગ વોક માટે ચાલતો ત્યારે તો દૂર રહેલા પહાડોને ભેટવા જતો હોઉં એવી અનુભૂતિ થતી.

જસવંતપુરાના ચાતુર્માસનો એક અનુભવ યાદ આવે છે.

દહેરાસરમાં સ્તવના ગાતો હતો. એક પંક્તિ આગળ અટકી પડાયું : ‘દયાનિધિ ! દીન પર દયા કીજે....’

થયું કે પ્રભુ જો મારી માતા છે, તો હું એમનું બાળક દીન હોઉં તે એને ગમે ખરું? પ્રભુની જ કોર્ટમાં પ્રશ્નનો બોલ ફેંક્યો : પ્રભુ ! તમારાં બાળ અમે દીન-દીન હોઈએ એ તમને ગમે ખરું ?

દહેરાસરથી બહાર નીકળ્યો. વાદળાં ઘેરાયેલાં. થયું કે ઉપાશ્રયે પહોંચાશે કે કેમ. સાહસ કરીને નીકળ્યો... ઉપાશ્રયે પહોંચીને મારી જગ્યાએ બેસીને મેં જોયું કે પાણી ભરેલાં એ વાદળાં દૂર-સુદૂર સરકી રહ્યાં હતાં. અને દૂરની એક લીલી કુંજાર પહાડી જોડે ટકરાઈ ત્યાં વરસી ગયાં.

મેઘદૂત કાવ્ય યાદ આવેલું :

ભારે થાતાં ઘન ! નહિ શકે વાયુ ખેંચી તને ત્યાં,
હોયે ખાલી હલકું સઘળું, ભાર છે પૂર્ણતામાં. (૨૦)

વાદળું વરસી ગયું. ખાલી થઈ ગયું અને મને જવાબ મળી ગયો !

જેમ વાદળાંને અહીં વરસવું અને ત્યાં ન વરસવું એવો કોઈ ભેદભાવ નહોતો;
પરંતુ નીચેની સૂકી ધરતીમાંથી નીકળતી બાફને લીધે વાદળાં વરસી ન શક્યાં. પહાડની
લીલી ચાદરની ઠંડકે વાદળાંને વરસવા માટે મજબૂર કર્યાં.

આ જ રીતે પ્રભુ દરેક પર વરસવા આતુર છે. પણ ભક્તની દીનતા, ભક્તના
હૃદયની ભીનાશ પ્રભુની કૃપાને પોતાના પર વરસવા માટે મજબૂર બનાવે છે.

પ્રભુએ જવાબ આપ્યો. મધુર તો એ હોય જ. ઝડપી પણ કેવો હતો !

રાણકપુર તીર્થમાં જંગલોને મળવાનું થયું છે. કે.પી.સંઘવી પરિવાર આયોજિત શ્રી
માલગામ-રાણકપુર તીર્થ સંઘયાત્રામાં ગયેલા. સંઘમાળ પછી નવ દિવસ રાણકપુર
તીર્થમાં રોકાણા.

સવારે, સાંજે કલાકો દહેરાસરે ભક્તિ કરતા. સવારની ભક્તિ પછી હું અને મુનિ
ધર્મરુચિવિજય સૂર્યમન્દિર બાજુ લટાર મારવા નીકળતા. સૂર્યમન્દિરનાં પગથિયાં પાસે
બેસી આસપાસ પથરાયેલા અપરૂપ સૃષ્ટિ સૌન્દર્યને નિહાળી રહેતો.

મુનિશ્રી મહાયશવિજય અને અમારી સાથે આવેલ સાધક નયનમલજી તો
સૂર્યમન્દિરના ઓટલા પર બેસી કલાકો સુધી સૃષ્ટિસૌન્દર્યને પીધા કરતા.

રોબર્ટ ફોસ્ટ યાદ આવતા :

Woods are lovely,
dark and deep....

સવારના પહોરમાં પાંદડાં પર રહેલ ઝાકળબિન્દુઓ નીચે પડતાં જોઈ મેઘદૂત યાદ
આવી જતું :

વર્ષાબિન્દુ પડી ઉપસતી પૃથ્વીના ગંધવાળો,
હસ્તીઓથી મધુર સૂંઢના સૂસવાટે પિવાતો;
ઠંડો વાયુ ફળ પકવતો ઉંબરાનાં વનોમાં,
વા'શે ધીરે અનુકૂળ થતો દેવગિરિ જતાં ત્યાં. (૪૫) -મેઘદૂત

વર્ષા-બિન્દુ નીચે પડતાં માટીની સુગંધવાળો પવન અનુકૂળ રીતે વાશે. હાથીઓ
સૂંઢ વડે એ હવાને ઝીલે છે. એ વાયુ ઉંબરાનાં ફળોને પકવે છે.

પ્રકૃતિનું આ મઝાનું સામ્રાજ્ય! જ્યાં વર્ષા છે, વાયુ છે, પ્રાણીઓ છે અને વનસ્પતિ છે.

મનુષ્ય હોય આ બધાનો દ્રષ્ટા.

વાંસનાં વનોમાં પૂરાયેલ હવા વહેતી અને જે નિનાદ થતો, મને એ નિનાદની પૃષ્ઠભૂમાં મેઘદૂતનાં ગીત અને મૃદંગનો નાદ સંભળાતો :

પૂરાયેલા પવન થકિ જ્યાં વેણુ વાગે રસાળ,
ભેગી થૈને ત્રિપુરજયનાં કિન્નરી ગીત ગાય;
તેમાં તારો ધ્વનિ ગરજતાં જેમ વાગે મૃદંગ,
વાદ્યો કેરો પશુપતિતણો જામશે સર્વ રંગ. (૫૮)

વાંસના વનની વીણા અને મેઘગર્જનાનું મૃદંગ. કેવો તો રંગ જામ્યો મજાનો !

પર્વતો, વૃક્ષો, લતાઓ આ બધું જોતાં ભીતર એકાકારતાની અનુભૂતિ થતી. પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રનું ‘એગે આયા’ (આત્મા એક છે) સૂત્ર જીવન્ત રૂપે અનુભવાતું.

રાણકપુર તીર્થના દહેરાસરના મેઘનાદ મંડપમાં ભક્તિ માટે બેસતા ત્યારે ખુલ્લા, ઊંચા એ મંડપની નીચે બેસવાથી ભીતર પણ કંઈક ખુલી રહ્યું હોય તેવું અનુભવાતું.

દરિયાને મળવાનું થયું. પહાડો અને જંગલોને મળવાનું થયું તો સ્મૃતિશેષ રહેલા મહાપુરુષોની ઓરાને પણ મળવાનું થયું.

વણોદ (દસાડા પાસે) જવાનું થયું. મિત્ર ધુરન્ધરવિજયજી મહારાજ જોડે હતા. તેઓ ઇતિહાસ, મન્ત્ર, તન્ત્રના અનુભવી. વણોદમાં દહેરાસરે ગયા. ત્યાં ભક્તિ કરી. અમારે ઊતરવાનો ઉપાશ્રય જુદો હતો. પણ દહેરાસરની બાજુમાં જ આચાર્ય શીલગુણસૂરિની પોસાળ (ઉપાશ્રય-પૌષ્ઠશાળા) હતી.

અમે બે-એક કલાક બપોરે ત્યાં ગાળ્યા. પ્રાચીન પરિવેષનું મકાન. વચ્ચે ચોક. ચારે બાજુ ભીંતો. આન્દોલનો રહી શકે, ઘૂમરાઈ શકે તેવી મકાનની વ્યવસ્થા.

લાગ્યું કે જો એકાદ અઠવાડિયું તેવા સ્થાનમાં ગાળી શકાય તો તે મહાપુરુષની ઓરા દ્વારા તે મહાપુરુષનો સત્સંગ થઈ શકે.

જો કે, બીજી વાર વણોદ ગયા ત્યારે નિરાશા થયેલી. મકાનને સમારાવી નાખેલું. તેની પ્રાચીનતા નષ્ટ થયેલી.

પ્રાચીન સ્થાપત્યોને પુનરુદ્ધારિત કરવાની એક કળા છે.

મારી સામે 'Tibetan Art' જેવાં ઘણાં પુસ્તકો પડેલાં છે. તિબેટના મઠોના ફોટા હું જોઉં છું. મઠોનો જીર્ણોદ્ધાર પ્રાચીન શૈલીએ જ થાય છે. મકાનની રચનાશૈલી એ જ. અરે, રંગ પણ પ્રાચીન પરંપરામાં છે તે જ લગાડવાનો.

આન્દોલનો દ્વારા મહાપુરુષોને 'મળવાનું' વિદ્યાશાળા (અમદાવાદ)માં થયેલું. અમદાવાદના એ પ્રાચીન સ્થળમાં આજના યુગના સાધના મહર્ષિ પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવન્ત સિદ્ધિસૂરિ મહારાજ વર્ષો સુધી રહેલા. એમના દેહવિલય પછી, એમની આત્મા જ્યાં ઘનીભૂત થયેલી તે જ સ્થળ પર તેમની મૂર્તિ પધરાવવામાં આવી છે.

કલાકો સુધી એ ખંડમાં ધ્યાન કરતાં એ મહાપુરુષની ઓરા/ ભાવધારા મેળવી છે.

આવો જ અનુભવ અમદાવાદ, જમાલપુરમાં તે મહાપુરુષના અગ્નિસંસ્કારના સ્થળે રચાયેલ સમાધિ મંદિરમાં થયેલો.

આન્દોલનોના શાસ્ત્રનો ખ્યાલ આવ્યો ત્યારથી, જ્યાં જ્યાં આન્દોલનો મળી શકે તેવું છે તે સ્થળોમાં રોકાવાનું, આન્દોલનોને પકડવાનું મન થયા કરે.

વિ.સં. ૨૦૬૬માં મનફરા ચાતુર્માસ પછી કચ્છમાં યાત્રાર્થે જવાનું થયું. ગાંધીધામ, ભદ્રેશ્વર તીર્થ, વાંકી તીર્થ, બહોંતેર જિનાલય તીર્થની યાત્રા થઈ.

બહોંતેર જિનાલય તીર્થનું રમણીય પરિસર આંખોમાં ને હૃદયમાં વસી ગયું. આગળના કાર્યક્રમને સાચવવા માટે એક જ દિવસ ત્યાં રોકાઈ શકાયું. પણ એક દિવસમાં ત્યાંના વૃક્ષોપનિષદ્ને એ રીતે માણ્યું છે કે આજે પણ આંખો બંધ કરીને ત્યાંની વૃક્ષોથી આચ્છાદિત વીથિકાઓ પર વિહરવાનું બની શકે.

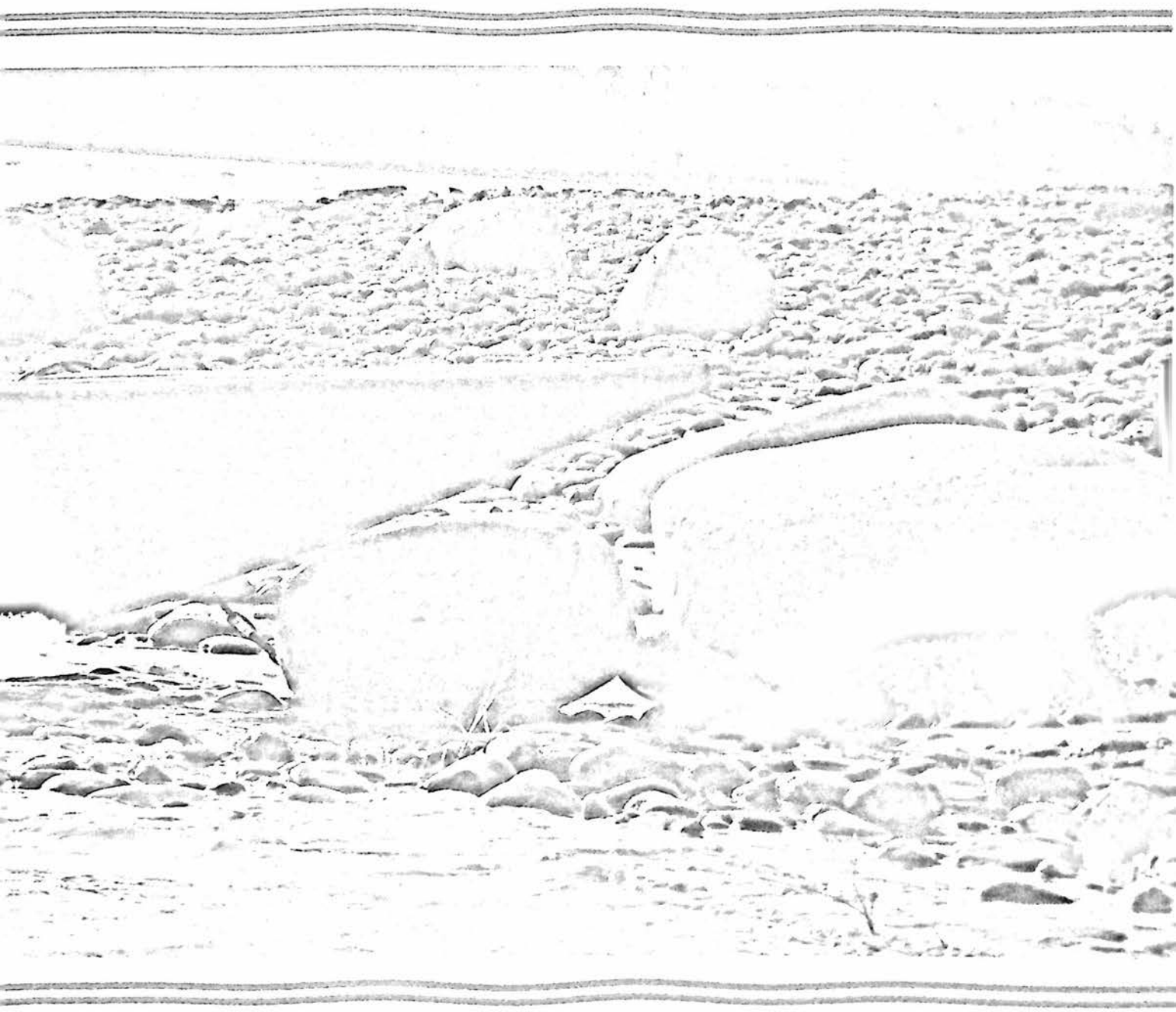
વાંકી તીર્થના રમણીય પરિસરને પણ એ જ રીતે માણ્યું. ત્યાંના દહેરાસરના પરમાત્મા એવા તો મનોહર કે ખરેખર મન છૂ થઈ જાય.

માંડવીમાં બંદર પર દહેરાસર છે. ત્યાં દર્શનાર્થે ગયા. દરિયો વહેત જ છેડે. પ્રભુના દર્શન કરીને સમુદ્ર કિનારે ગયા. લાગ્યું કે પ્રભુના હૃદયની વિશાળતાના સંદેશને જાણે કે દરિયો પોતાની વિશાળતા વડે આવર્તિત કરી રહ્યો હતો.

એકાન્તનો વૈભવ

સમયની નદીના કિનારે

આપણે કેવા સમયનું છળ છીએ,
રેતની શીશી છીએ કે પળ છીએ;
કોઈએ પીધાં નહિ ખોબો ધરી,
ખારાં ખારાં સાવ ખારાં જળ છીએ.

સમયની નદીના કિનારે

સ્મરણોને, સમયની સીમામાં બાંધ્યા વિના,
આગળ-પાછળ, જેમ આવે તેમ આવવા દઉં છું.

સમય.

સાધનાના સન્દર્ભમાં તેનું અલગ પરિમાણ છે.
સ્મૃતિઓના સન્દર્ભ અને ભક્તિ પક્ષે તેનું ભિન્ન માન છે.

સાધનાના સન્દર્ભમાં સમયને જણાવતો
શંકરાચાર્યજીનો પ્રસિદ્ધ શ્લોક યાદ આવે :

અતીતાનનુસન્ધાનં ભવિષ્યદવિચારણમ્ ।

ઔદાસીન્યમપિ પ્રાપ્તે, જીવન્મુક્તસ્ય લક્ષણમ્ ॥

ભૂતકાળનું સ્મરણ નહિ, ભવિષ્યનો વિચાર નહિ;
વર્તમાન કાળે ઉદાસીનભાવે રહેવું. બસ, સાધક
જીવન્મુક્ત બની ગયો.

સાધક માટે એક જ ક્ષણ છે : વર્તમાનની; અને
એણે એને ઉદાસીનભાવ વડે ભરી દેવી છે. બોલો,
આ સાધનાનું સરળતમ રૂપ છે કે નહિ ?

ઉદાસીનભાવ બહુ પ્યારો શબ્દ છે. ઉદ્+આસીન
એટલે ઉપર ચઢેલ. ઉપર બેઠેલ. કિનારા પર રહીને,
તટસ્થ રહીને, ઘટનાની નદીના પૂરને જોનારો.

એક સૂફી ગુરુ એક નદીની ભેખડ પર,
શિષ્યવૃન્દથી ઘેરાઈને બેઠેલ. અચાનક એમણે શિષ્યોને
પૂછ્યું : આ ભેખડ ધસી પડે તો શું થાય ?

શિષ્યો સમજ્યા કે ગુરુજી કોઈક ઊંડી વાત
છેડવા માગે છે. અને એથી તેઓ ગુરુના મુખ સામે
જોઈ રહ્યા. ગુરુએ કહ્યું : શું થાય બીજું ? અત્યારે
આપણે ભેખડ પર છીએ. પછી આપણે નદીના

પ્રવાહમાં હોઈએ. તેમણે ઉમેર્યું : આપણું હોવું તો એવું ને એવું જ રહેવાનું છે. ઘટનાઓ આપણા હોવાપણામાં, આપણી મસ્તીમાં કેમ છેદ પાડી શકે ?

પેલા ગીતનું મુખ્યું યાદ આવે :

મૂઝે મેરી મસ્તી,
કહાં લે કે આઈ;
જહાં મેરે અપને,
સિવા કુછ નાહિ.....

સમય.

તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં ભગવાન ઉમાસ્વાતિજીએ ‘કાલશ્ચેત્યેકે’ કહીને કાળના સાધનાકીય પરિમાણને ખુલ્લું કર્યું છે.

સાધનાના સન્દર્ભમાં જો શુદ્ધ વર્તમાનની એક ક્ષણ જ સાધકના સાધનાકોષમાં હોય તો કાળ દ્રવ્ય કઈ રીતે બની શકે ?

ક્ષણોના પર્યાયોના સમૂહ રૂપે કાળને જોઈએ ત્યારે એને દ્રવ્ય તરીકે જોઈ શકાય.

આપણી પરંપરામાં એક પ્યારો શબ્દ છે : વર્તમાનયોગ. એક મુનિ વહોરીને ઉપાશ્રય ભણી જઈ રહ્યા છે અને એક શ્રાવકે વિનંતી કરી : ગુરુદેવ ! મારે ત્યાં પધારો ! મુનિ કોઈ જ કમિટમેન્ટ-વચન નથી આપતા. નથી હા કહેતા, નથી ના કહેતા. તેઓ કહે છે : વર્તમાનયોગ. મારે માત્ર વર્તમાનક્ષણ જોડે સંબંધ છે. ભવિષ્યનું કોઈ આશ્વાસન હું ન આપી શકું. ગોચરીનો ખપ હશે તો અવાશે. અન્યથા નહિ.

વર્તમાનયોગ જેવો જ પ્યારો શબ્દ છે ક્રમબદ્ધ પર્યાય. પર્યાયો ક્રમમાં ગોઠવાયેલ છે, એ રીતે એ પસાર થઈ રહેલા છે. સાધકે માત્ર એ પર્યાયોને - એ ક્ષણોને જોવાની છે. એમાં વહેવાનું નથી.

મઝાની વાત છે ને ! પર્યાયો ક્રમમાં બંધાયેલ છે. આપણે શા માટે પર્યાયોમાં બંધાઈએ ? માત્ર જોઈએ.

આઈન્સ્ટાઈને એક શબ્દ આપ્યો : સ્પેસિઓટાઈમ. તેમણે અવકાશ (સ્પેસ) અને કાળ (ટાઈમ)ને એકાકાર કલ્પ્યા.

અવકાશમાં - સ્થળમાં ઘટના ઘટે છે. સમય એને પોતાની ભીતર સંધરે છે.

પવિત્ર કલ્પસૂત્રનો ‘તેણં કાલેણં, તેણં સમણં’ સૂત્રખંડ આ સન્દર્ભે બહુ સૂચક છે.

કાળ એટલે મોટો સમયખંડ. ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી આદિ... સમય એટલે ચોક્કસ કાળખંડ. પ્રભુ મહાવીર દેવના જન્મનો સમય જ્યારે સૂત્રકાર મહર્ષિ સૂચવશે ત્યારે કેટલી સૂક્ષ્મતા હોય છે ! દિવસ કયો ? તેમાં પણ કયો સમય ? ચન્દ્ર એ વખતે કયા નક્ષત્રમાં હતો ? વગેરેનું બારીકાઈથી વર્ણન કરાયું છે.

આપણે કલ્યાણકની ઉજવણી તે ચોક્કસ દિવસે કરીશું. મતલબ કે કલ્યાણકની -પ્રભુના કૈવલ્ય આદિની ઘટના વખતે જે આન્દોલનો વિખેરાયાં, તે અવકાશમાં પણ સંગૃહિત થયાં. હવે એ ચોક્કસ દિવસે ઋતુચક્ર અને ઘટનાસ્થળનો સંબંધ થતાં એ આન્દોલનો ફરી અનુભવાશે. સાધક ધ્યાન દશામાં જઈને એ આન્દોલનોને પકડશે.

સમય : સ્મૃતિઓના સન્દર્ભમાં.

મુખ્યત્વે સન્દર્ભ સ્મરણોનો હોવા છતાં એના છેડા સાધના-પક્ષને અડે છે.

એક ઘટના યાદ આવે છે.

વિ.સં. ૨૦૧૮નું વર્ષ. રાધનપુરના ચાતુર્માસમાં પંડિતપ્રવર શ્રી હરગોવિન્દભાઈ પાસે કર્મગ્રન્થનો અભ્યાસ શરૂ થયો. પૂરું ચાતુર્માસ એ અધ્યયનમાં વીત્યું.

મઝાની ઘટના પછીથી ઘટી. જ્યારે જ્યારે કર્મગ્રન્થનો સ્વાધ્યાય થતો ત્યારે એ ચાતુર્માસનો પૂરો સમયખંડ સ્મૃતિગોચર થતો.

શું થયેલું ?

કર્મગ્રન્થના સ્વાધ્યાયને ચાર માસના સમયખંડ પર પાથર્યો. હવે એ શબ્દસમૂહ અને સમયખંડ એકાકાર થયા. જેના કારણે શબ્દ-સમૂહની યાદની સાથે પૂરો સમયખંડ સ્મૃતિની મંજૂષામાં પ્રગટતો.

સાધનાના સ્તર પર, આ સિદ્ધાન્તનો, આવો પ્રયોગ કરી શકાય : એક ગ્રન્થને ૨૫-૫૦ વર્ષો સુધી ઘૂંટવામાં આવે. હવે એ શબ્દસમૂહ જોડે તત્કાલીન સાધના એકાકાર થઈ. તાણાવાણાંની જેમ ગુંથાઈ ગઈ. જન્મ બદલાઈ ગયો. એ ગ્રન્થનો એકાદ શ્લોક ક્યાંક સંભળાયો. પૂર્વજન્મની સ્મૃતિ થાય. અને ત્યારે, માત્ર એ ગ્રન્થ જ સ્મૃતિપથ પર આવે એટલું નહિ, ૨૫-૫૦ વર્ષ સુધી ઘૂંટેલી સાધનાનું હૃદયમાં અવતરણ થઈ રહે.

આવી સુષુપ્ત શક્તિઓ આપણી પાસે ઘણી છે. માત્ર એને જાગૃત કરવાની છે.

જે પંડિતજી હરગોવિન્દભાઈની વાત કરી, તેમની જ ભીતરની ઘડિયાળની વાત કરું. તેઓ પ્રજ્ઞાયક્ષુ હતા. આંખોનો વિષય નહિ. એમને ગમે ત્યારે પૂછીએ : પંડિતજી, કેટલા વાગ્યા ? તેઓ મિનીટ અને સેકન્ડ સાથે સમય કહે. હું કહું : પંડિતજી, ઘડિયાળમાં ચારને તૈંતાલીસ છે. તમે પીસ્તાલીસ કહી. પંડિતજી કહેતા : તમારી ઘડિયાળ સુધારી નાખો.

સમયની આટલી સભાનતા !

એક તત્ત્વજ્ઞે કહેલું : રાત્રે તમે અચાનક ઊઠી જાવ ત્યારે પહેલાં ઘડિયાળ ન જુઓ. આંખો બંધ કરીને વિચારો કે કયો સમય હોઈ શકે ? તમે જે વિચારશો એની નજીકનો જ સમય હશે. નજીકનોય એટલા માટે કે તમે હમણાં જ આ વિધિ શરૂ કરી છે. તમે આના અભ્યસ્ત બન્યા તો ચોક્કસ સમય તમે જાણી શકો.

સમય : ભક્તિના સન્દર્ભમાં.

‘સઃ’ એટલે તે. સમય એટલે તન્મય, ‘તે’માં ડુબેલ ભક્ત.

ભક્તની દુનિયામાં બીજા પુરુષનો - તું, તમેનો - છેદ તો ઊડેલો જ છે. રહે છે ત્રીજો પુરુષ અને પ્રથમ પુરુષ.

ત્રીજા પુરુષમાં પણ ‘તે’ થી માત્ર પ્રભુ જ લેવાના છે. અને એ ‘તે’માં ‘હું’ને ડુબાડી દેવાનું છે.

નારદઋષિએ ભક્તોનું વર્ણન કરતાં નાનકડું સૂત્ર આપ્યું : ‘તન્મયાઃ’. જે ‘તે’માં ડુબેલ હોય તે ભક્ત.

હું અત્યારે મારા અતીતના સમયખંડને વર્તમાનમાં લાવી રહ્યો છું. અનુભવોને, સ્મૃતિઓને આધારે, ફરીથી જીવવાની એક હૃદયંગમ ચેષ્ટા.

જો કે, સાધકે ભૂતકાળ સાથેનો પોતાનો છેડો ફાડી નાખવો જોઈએ (અતીતાનુસન્ધાનમ્), અને છતાં હું અતીતમાં જાઉં છું.

આનું જ નામ તો જીવન ને !

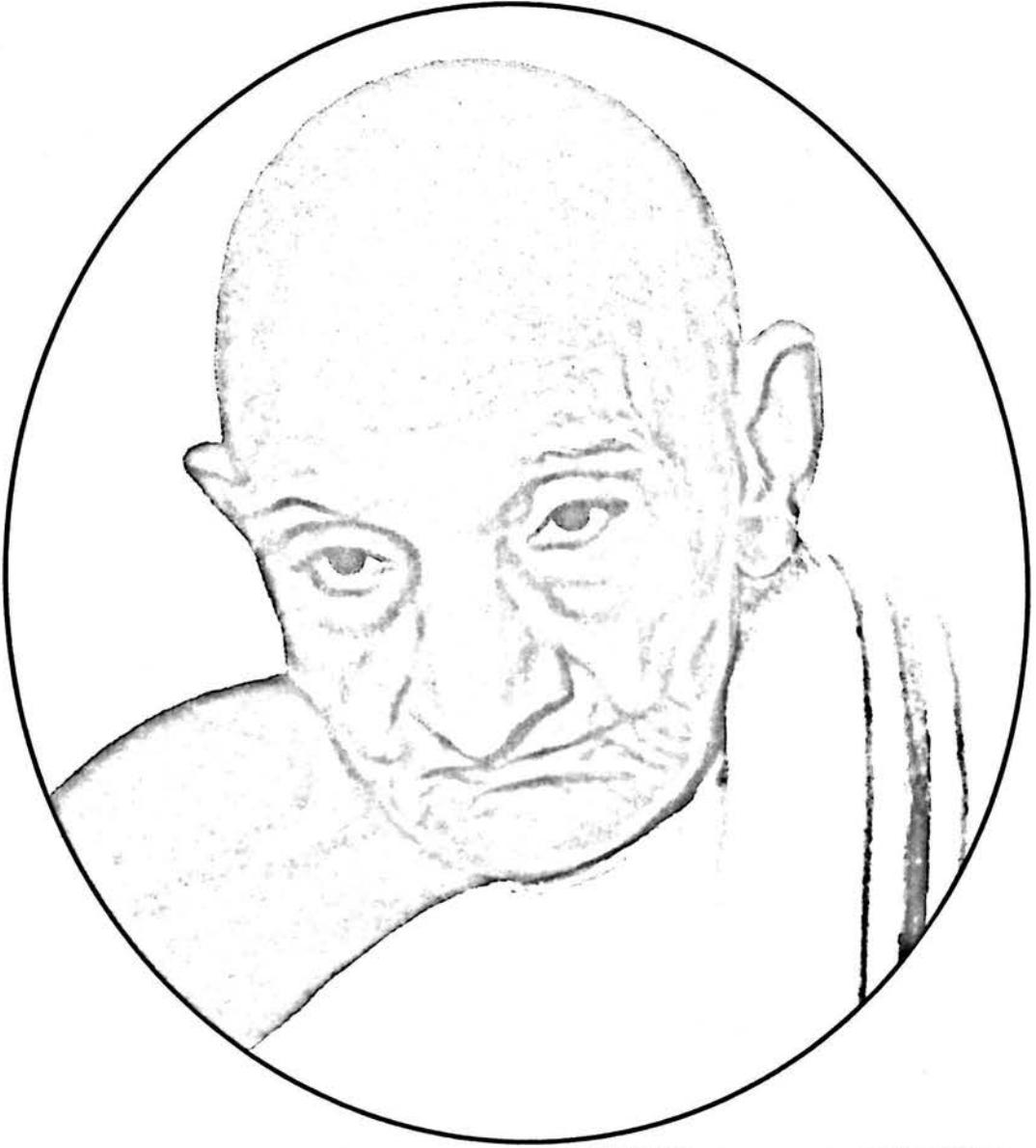

સરૂપ ધ્રુવ કહે છે :

આપણે કેવા સમયનું છળ છીએ,
રેતની શીશી છીએ કે પળ છીએ;
કોઈએ પીધાં નહિ ખોબો ધરી,
ખારાં ખારાં સાવ ખારાં જળ છીએ.

સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં

પ્રીતમ છબિ નૈનન બસી,
પર છબિ કહાં સમાય ?
ભરી સરાય 'રહીમ' લખી,
પથિક આય ફિર જાય...

૫

સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં

મારી દીક્ષાની ઘટના તરફ નજર નાખું છું ત્યારે મને સમજાય છે કે એમાં મારું કર્તૃત્વ કંઈ જ ન હતું. પ્રભુકૃપાને કારણે જ અહીં આવવાનું થયું.

પ્રભુએ કઈ રીતે મને પસંદ કર્યો એ તો ‘એ’ જ જાણે, (મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી : ‘તાહરી ગત તું જાણે હો દેવ !’) પણ ગામઠી શાળામાં પાંચ ધોરણ ભણેલા, તદ્દન ના-સમજ એવા મને પ્રભુ દીક્ષિત જીવન ભણી દોરી લાવ્યા (મહો. યશોવિજયજી : ‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ! તુમ હી આણ્યો.’) એ હકીકત છે.

પ્રભુ મને અહીં લઈ આવ્યા.

સદ્ગુરુએ મારા પર કામ કર્યું.

માનું પ્રોત્સાહન બચપણથી આ માર્ગ માટેનું હતું જ.

સદ્ગુરુની વાત્સલ્યધારામાં વર્ષો સુધી ઝબોળાવાનું રહ્યું. હું કેવી રીતે એ ધારામાં ઝબોળાયેલો એનું સ્મરણ ‘ઓટો બાયોગ્રાફી ઓવ્ અ યોગી’ વાંચતાં થયું. તેના લેખક શ્રી યોગાનન્દજી ગુરુ શ્રી યુક્તેશ્વરજી પાસે ગયા. ચરણોમાં વન્દના કરી. શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું. સાધનાનો પ્રારંભ થયો.

યોગાનન્દજીને લાગે છે કે સાધના શીખવવાની આ પદ્ધતિ બહુ ધીમી છે. પોતાને તો જલ્દી જલ્દી સાધનાના શિખર ભણી જવું છે. અહીં એ ઝડપ નથી. છતાં થોડો સમય રાહ જોઈ. સંતોષ ન થયો.

એક રાત્રે ગુરુજીને પૂછ્યા વિના ગુરુજીનો આશ્રમ છોડી બીજી જગ્યાએ પહોંચ્યા. ત્યાં પણ સંતોષ ન થયો. ત્રીજા આશ્રમે. છેવટે થયું કે આના કરતાં તો ગુરુજી પાસે બરોબર હતું.

એક રાત્રે ફરી મૂળ સ્થાને આવી ગયા. બીજી સવારથી રોજની જેમ સાધના શરૂ થઈ. ગુરુજીએ ક્યારેય પૂછ્યું સુદ્ધાં નહિ કે યોગાનન્દ ! તું ક્યાં ગયો હતો ?

એક વાર યોગાનન્દજીએ ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડીને ગુરુને કહ્યું : ગુરુદેવ ! આપ મને લડતા કેમ નથી ? હું આપને પૂછ્યા વિના આશ્રમ છોડી જતો રહ્યો... આપ મને કેમ કંઈ કહેતા નથી ?

ગુરુએ કહેલું : યોગાનન્દ ! મારા વાત્સલ્યની નદીને કોઈ કાંઠો નથી. એ વહ્યા જ કરશે. વહ્યા જ કરશે.

આવી સદ્ગુરુની વાત્સલ્યસરિતામાં ઝબોળાવાનું મને મળેલું.

દાદા સદ્ગુરુદેવ તરીકે મને મળ્યા હતા આપણા યુગના મોટા ગજાના યોગાચાર્ય અને સાધનાચાર્ય પૂજ્યપાદ ભદ્રસૂરિદાદા.

ભગવદ્ગીતા પાછળથી જોયું. સ્થિતપ્રજ્ઞ મહાપુરુષો કેવા હોય એ ત્યારે જાણ્યું. અને એ વખતે મહેસૂસ થયું કે કેવા સ્થિતપ્રજ્ઞ મહાપુરુષનાં ચરણોમાં મને મારું પૂરું શૈશવ અને યુવાવસ્થાનો પ્રારંભ ગાળવા મળેલ.

વર્ષો સુધી એમનાં ચરણોમાં રહેવાને કારણે મને ખ્યાલ ન આવે એ રીતે સાધનાનો પ્રારંભિક લય ઘૂંટાવા લાગ્યો.

તેઓશ્રી કેવા તો ઘટના નિરપેક્ષ હતા એની એક વાત કરું. પૂજ્યશ્રીની એક આંખ ઝામરામાં ગયેલી. બીજી આંખે મોતિયાનું ઓપરેશન નિષ્ફળ. બન્ને આંખોની રોશની ગઈ ત્યારે તેમણે કહેલું : આ પણ પ્રભુનો એક સંકેત છે. આંખો હતી; હું સ્વાધ્યાય કરતો. હવે પ્રભુ એમ કહી રહ્યા છે કે જપ અને ધ્યાનમાં તારે જવાનું છે. તે દિવસથી જપ અને ધ્યાનની સૂક્ષ્મતર યાત્રા શરૂ થઈ.

આ ઘટના-નિરપેક્ષતા અને પ્રભુ-પ્રભાવિતતાની આછી સી છાપ મારા અજ્ઞાત મનમાં ઝીલાઈ હશે એમ લાગે છે.

એક વાર મારા ટેબલ પર રહેલાં આજના પ્રબુદ્ધ લેખકો - કાફકા, નિત્સે, કામૂ આદિનાં પુસ્તકો જોઈ મારા એક મિત્રે મને પૂછેલું : તમે આ બધાથી પ્રભાવિત નથી થઈ જતા ?

અનાયાસે જ હોઠેથી ટપકેલો ઉત્તર આ હતો : પ્રભુએ મને એ હદે પ્રભાવિત કર્યો છે કે બીજી કોઈ વ્યક્તિ હવે મને પ્રભાવિત નહિ કરી શકે.

એટલે, પ્રભુએ મને આ માર્ગ માટે કેમ પસંદ કરેલો એનો અણસાર હવે આવે છે કે પ્રભુ સદ્ગુરુમાં ઝબોળીને મને પોતાનામાં ઝબોળવા માગતા હતા.

કેવી અહેતુકી કૃપા, પ્રભુ ! તારી !

એ ઝબોળાવું એ જ બન્યું આંખો અને હૃદયની ભીનાશ... ને એ ભીનાશના ચક્ષુથી પ્રભુનાં દર્શન કરવાનું એટલું તો પ્રીતિકર હતું...

ભીનાશ આપીને સૃષ્ટિને જોવાની મઝાની દૃષ્ટિ પ્રભુએ ખોલી આપી.

એક પ્રસંગ મને યાદ આવે.

મારા મિત્ર આચાર્ય શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિજીએ મને પૂછેલું : તમારી એકાન્તની ધારા જોતાં તમે ભીડમાં કેવી રીતે રહી શકો છો ?

અનાયાસે જ કહેવાયેલું કે હું પ્રવચન આપું છું ત્યારે મારી સામે લોકો નથી હોતા. હોય છે ભક્તોનું વૃન્દ. અને ભક્તોની આંખોમાં મને પ્રભુ દેખાય. પ્રભુને પામવાની તમન્ના દેખાય.

રહીમની આ પંક્તિ, આ સન્દર્ભે હું ઘણીવાર ટાંકતો હોઉં છું :

પ્રીતમ છબિ નૈનન બસી,
પર છબિ કહાં સમાય ?
ભરી સરાય 'રહીમ' લખી,
પથિક આય ફિર જાય...

પ્રભુ દેખાય ભક્તોની આંખોમાં.

પ્રભુ સંભળાય ભક્તોની પરા વાણીમાં.

એઈલન કેડીએ લખેલ 'ઓપનિંગ ડોર્સ વિધિન' જોતો હતો. પ્રસ્તાવનામાં લેખિકાએ લખેલ વાત સ્પર્શી ગઈ. તેઓ ઈશ્વાયલના એવા કિબુત્સોના પ્રવાસે ગયેલાં, જ્યાં ઝૂપડાંઓમાં રહેવાનું. રાત્રે ઈશ્વરીય સંદેશ મસ્તિષ્કમાં ઝીલાય. લખવા માટે વિવશ થવાય. અંધારામાં કેમ લખવું ? છેવટે પબ્લિક ટોયલેટના પ્રકાશમાં જઈ તેમણે આ પુસ્તક લખ્યું છે.

એકાન્તનો વૈભવ

પ્રભુએ પોતાની સાઉન્ડસિસ્ટમ કેટલી વ્યાપક બનાવી છે !

સદ્ગુરુનાં ચરણોએ એટલું તો આપ્યું છે કે જેને શબ્દોમાં વર્ણવી ન શકાય.
ગુરુદેવ ! જનમોજનમ તમારો ઋણી રહીશ.

શ્રદ્ધાનું શિખર : અહોભાવનું ઝરણું

શ્રદ્ધા મને લઈ ગઈ,
છેક મંઝિલ સુધી;
મારગ ભૂલી ગયો તો,
દિશાઓ બદલાઈ ગઈ.

શ્રદ્ધાનું શિખર : અહોભાવનું ઝરણું

પ્રભુ માત્ર દીક્ષામાર્ગે જ મને લઈ આવ્યા એમ નહિ, સાધનાના પડાવે પડાવે તેઓ માર્ગદર્શક રહ્યા.

એક બાજુ પ્રભુ, બીજી બાજુ સદ્ગુરુ. ભક્ત થઈ જાય સેન્ડવિય ! મઝા જ મઝા.

કો'ક સુભાગી પળે પ્રભુએ મને અહોભાવના ઝમ્ ઝમ્ થતા ઝરણામાં ઝબોળ્યો, ને એ પછી એમાં વહેવાનું ચાલું રહ્યું.

લાગે કે આન્તર યાત્રા બહુ જ સરળ લાગી એની પાછળનું કારણ આ જ હશે. વહેવાનું જ હતું ને ! ચાલવાનું તો હતું જ નહિ.

અને આ વહેવાની પ્રક્રિયાએ જ સાધનાના પ્રભુકર્તૃત્વના ખ્યાલને દૃઢ કર્યો.

સમયગાળાનો ચોક્કસ ખ્યાલ નથી. પણ એક વાર એક નાનકડા ગામમાં મધ્યમવર્ગી ભાવકને ત્યાં સવારની ગોચરી વહોરવા જવાનું થયું. 'ધર્મલાભ' શબ્દ સાંભળતાં જ શ્રાવિકા બહેને કહ્યું : સાહેબજી, પધારો!

મેં પાત્ર (તરપણી) નીચે મૂક્યું. લાગ્યું કે અર્ધો-પોણો લીટર દૂધમાંથી ચા બની હશે અને બધાને હવે એમાંથી ચા પીવાની હતી. મેં કહ્યું : બહેન! અર્ધો કપ જેટલી જ ચા લેજો, વધુ ખપ નથી. પાત્ર બહેનના હાથમાં આવી ગયેલું. હું નાના કરતો ગયો અને બહેને પાત્ર ચાથી ભરી દીધું.

બે ઘટનાઓ એક સાથે બની. પાત્ર પણ ભરાયું. આંખો પણ. મેં પ્રભુને કહ્યું : પ્રભુ ! કેવી શ્રદ્ધા તેં ભાવકોને આપી છે ! મને ખ્યાલ છે કે એ આખો દિવસ મારી આંખો ચૂતી રહી...

કદાચ તે જ દિવસે ભક્ત કવિ સુરદાસજીનું એક પદ હાથમાં આવેલું અને ખૂબ રટાયેલું : ‘નિશિ દિન બરસત નૈન હમારે... સદા રહત બરસા રિતુ હમ પર..’ મેં પદના મૂળ અર્થથી ફંટાઈને આ સન્દર્ભમાં આ પદને ખોલેલું : પ્રભુ ! તારી કૃપા કેવી તો રાત-દિવસ અમારા પર વરસતી રહે છે. તારી કૃપાધારા આભમાંથી વરસે તો મારી આંખોનાં આભલામાંથી પણ સતત શ્રાવણ-ભાદરવો છલકાયા કરે છે.

સુરદાસજીનું જ એક ગોપીગીત પછી હાથમાં આવેલું ને અહોભાવ ખૂબ ઘૂંટાયેલો. ગીતની પૃષ્ઠભૂ આવી હતી :

ઉદ્ધવજી વૃન્દાવન જઈ રહ્યા હતા. ગોપીઓ માટે શ્રી કૃષ્ણનો પત્ર તેમની જોડે હતો. રથ વૃન્દાવનમાં આવીને ઊભો રહ્યો. ગોપીઓ રથને ઘેરી વળી કે જાણે હમણાં શ્રી કૃષ્ણ બહાર આવશે. પણ શ્રીકૃષ્ણને બદલે ઉદ્ધવજી નીકળ્યા.

ઉદ્ધવજીએ શ્રીકૃષ્ણનો પત્ર પોતાના હાથમાં રાખી કહ્યું : તમારા સહુ માટે આ શ્રીકૃષ્ણનો સંદેશ છે.

નવાઈની વાત એ બની કે એક પણ ગોપી ન તો નજીક આવીને એ પત્રને જુએ છે કે ન તો કોઈ એને સ્પર્શે છે.

કેમ ?

ધ્યારા શબ્દો સુરદાસજીના છે : ‘પરસે જરે, બિલોકે ભીંજે...’ ગોપીઓને ડર લાગે છે કે પત્રને સ્પર્શવાથી, પોતાની ભીતર ભભૂકેલ વિરહાગ્નિ વડે, તે બળી જશે અને નજદીકથી જોવાથી પત્ર ભીંજાઈ જશે : અશ્રુપ્રવાહ વડે.

આ શબ્દોએ પ્રભુના ધ્યારા શબ્દોને - આગમગ્રન્થોને અવલોકવાની નવી દૃષ્ટિ આપી. અહોભાવ ઘેરાયો...

ક્યારેક શ્રદ્ધાના શિખર પરથી દદડીને અહોભાવનું ઝરણું વેગવંતું બનીને દોડ્યું છે.

મુંબઈ, વાલકેશ્વર, બાબુ અમીચંદ પન્નાલાલ ટ્રસ્ટના ઉપાશ્રયમાં અમારું ચાતુર્માસ. બપોરનો સમય. એક બહેન પોતાના દીકરાને લઈને આવ્યાં. વન્દન કરીને કહે : સાહેબજી, દીકરો વિદેશ ભણવા જઈ રહ્યો છે. એવી આશિષ આપો કે ત્યાં ગયા પછીય અહીંયા મળેલી સંસ્કારધારાથી તે દૂર ન જાય.

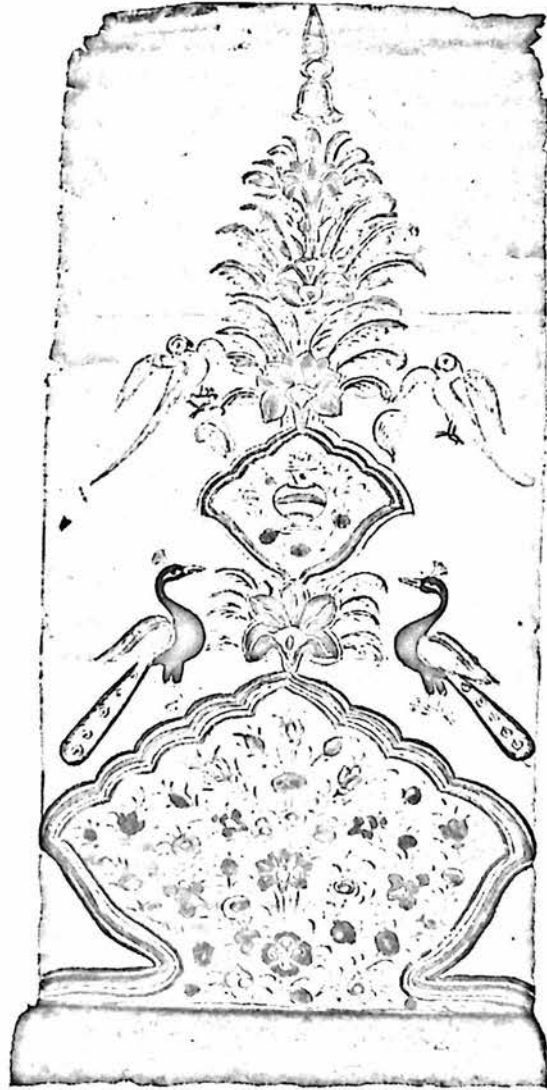
બહેનની આંખોમાં ઉમટેલ શ્રદ્ધાના પૂરને હું જોઈ જ રહ્યો.

ગની દહીંવાલા યાદ આવે :

શ્રદ્ધા મને લઈ ગઈ,
છેક મંઝિલ સુધી;
મારગ ભૂલી ગયો તો,
દિશાઓ બદલાઈ ગઈ.

એકાન્તનો વૈભવ

શૈશવ

યે દૌલત ભી લે લો, યે શોહરત ભી લે લો,
ભલે છીન લો મુઝસે મેરી જવાની,
મગર મુઝકો લૌટા દો બચપન કા સાવન,
વો કાગઝ કી કશ્તી, વો બારીશ કા પાની.....

૧૧ શૈશવ ૧૧

જગજિતસિંહની આ ગઝલ વાંચતાં માત્ર
બાળપણની સ્મૃતિઓ જ તાજી થતી એમ નહિ કહું;
ફરી બાળપણને જીવવાનું થતું :

યે દૌલત ભી લે લો, યે શોહરત ભી લે લો,
બલે છીન લો મુઝસે મેરી જવાની,
મગર મુઝકો લૌટા દો બચપન કા સાવન,
વો કાગઝ કી કશ્તી, વો બારીશ કા પાની.....

મોહલ્લે કી સબસે નિશાની પુરાની,
વો બુઢીયા જીસે બચ્ચે કહતે થે નાની;
વો નાની કી બાતોં મેં પરીઓ કા ડેરા,
વો ચહેરે કી ઝુરીયોં મેં સદીઓ કા ફેરા;

ભુલાયે નહીં ભુલ સકતા હૈ કોઈ,
વો છોટી સી રાતેં, વો લમ્બી કહાની.....

કભી રેત કે ઉંચે ટીલોં પે જાના,
ઘરોંદે બનાના બના કે મીટાના.....
વો કાગઝ કી કશ્તી, વો બારીશ કા પાની.....

નાનીમા કે દાદીમાની વાતો સાંભળવા નહોતી
મળી; પરંતુ પાડોશમાં રહેતાં સવિતામાસીની વાતો
સાંભળવામાં જે આનંદ આવતો, તેની તુલના શેની
સાથે થઈ શકે ?

નાની નાની ક્ષણો.

આનન્દથી ભરાયેલી ક્ષણો.

શૈશવની ક્ષણો.

મોસાળ, દસાડા જવાનું થતું ત્યારે સવારના
પહોરમાં રજાઈ ઓઢીને સૂતા હોઈએ અને નાનાજીનું
પ્રતિક્રમણ ચાલતું હોય.

તેઓ સ્તવનાઓ બહુ જ ભાવભર્યા કંઠે ગાતા. આજે પણ તેમના કંઠેથી ગવાયેલી ને સાંભળેલી સ્તવનાઓ 'સુણો ચંદાજી ! સીમંધર પરમાત્મ પાસે જાજો !' કાનમાં ગૂંજે છે.

બાળપણની ઘટનાઓમાં સ્મરણોનો મોટો ખંડ રોકતી છાપ છે માની શ્રદ્ધાની, માની મમતાની.

માએ જ મને દીક્ષા માટે પ્રોત્સાહિત કરેલો. પણ જેમ જેમ દીક્ષાનો દિવસ નજીક આવવા લાગ્યો તેમ માની આંખોમાંથી શ્રાવણ-ભાદરવો વહે...

મેં કહેલું : મા ! તને ન ગમતું હોય તો... તરત જ એણે કહેલું : નહિ, બેટા ! તારે પ્રભુના માર્ગે જ જવાનું છે. જરૂર, તારા પરના મોહને કારણે હું અત્યારે ઢીલી પડેલી દેખાઉં છું; પણ મારી આંખોમાંથી વહેતા આંસુ 'તું જઈ રહ્યો છે' તેની પીડાના જ નથી; મારી કૂખે પેદા થયેલ સંતાન પ્રભુના માર્ગે જઈ રહ્યું છે તે વિચાર હર્ષના આંસુને વહાવે છે. બેટા ! ખૂબ ભણજે, ગુરુની આજ્ઞા બરોબર પાળજે.

માની એ મમતાનો સ્પર્શ આજે પણ હું અનુભવી શકું છું.

મા કંચનબહેન આજે સાધ્વીજી કલ્પલતાશ્રીજી મહારાજના નામે સરસ સંયમિજીવન પાળી રહ્યાં છે.

મા પાસેથી મને મળ્યો કોમળભાવ.

મારી પાસે રહેલ કોમળતાની જન્મદાત્રી મારી મા છે.

માને આપણે તીર્થ કહીએ છીએ : માતૃતીર્થ. મારા માટે એ શ્રેષ્ઠ તીર્થ છે.

માતૃતીર્થનાં ચરણોમાં ભાવભરી વન્દના.

માની મમતામાં ભળ્યો પિતાજીનો સાંસ્કારિક દૃષ્ટિકોણ. મને સંસ્કારમય જીવન ભણી ઢાળવા માટે એમણે ઘણો પુરુષાર્થ કર્યો.

નાનકડા, આસ્થાયુક્ત ગામ ઝીંઝુવાડા (જિ.સુરેન્દ્રનગર, ગુજરાત)માં રહેવાને કારણે ગળથૂથીથી જ ધાર્મિક સંસ્કારો મળતા ગયા. સ્કૂલી અભ્યાસ સાથે ધાર્મિક અભ્યાસ પણ સારો થયો.

સાધનામાર્ગમાં પિતાજીએ પા-પા પગલી કરાવી. મારી સાત વર્ષની વયથી રોજ મને ધોતી-ખેસ પહેરાવી પૂજા કરવા લઈ જતા.

સાંજે પ્રતિક્રમણ માટે પણ પિતાજી મને લઈને જાય. ‘કરેમિ ભંતે !’ ઉચ્ચર્યા પહેલાં તો બંદા ‘કલીન બોલ્ડ !’ અને કાચી ઊંઘમાંથી જાગવાનું કેવું ? પછી ઊંચકીને ઘરે લઈ જવો પડે. પ્રતિક્રમણાર્થીઓ કહેતા : જયંતીભાઈ ! આ રોજ સૂઈ જાય છે. તો એને શા માટે લાવો છો ?

પિતાજી કહેતા : એના અજ્ઞાત મનમાં ‘આ કરવા જેવું છે.’ એવા સંસ્કારો પડે એ માટે એને લાવું છું.

એક મઝાનું સ્મરણ.

પર્યુષણ પર્વમાં મારા જેવા બાળકો ચોસઠ પહોરી પૌષધ (આઠ દિવસનું વ્રત) કરવાના હતા. હું પણ એમાં જોડાયો.

પહેલા દિવસે એક બાળકે પૂછ્યું : આને ચોસઠ પોરી પૌષધ કેમ કહેવાય છે ? એક ચબરાક બાળકે કહ્યું : આઠ દિવસનાં એકાસણાંમાં ચોસઠ પુરી ખાવાની. માટે ચોસઠ પુરી પૌષધ. બધાને આ વ્યાખ્યા ગમી ગઈ.

પછી ગયો એકાસણું કરવા. પહેલાં જ પુરી અને ચા પર હાથ માર્યો. પિતાજી કહે : અલ્યા, પહેલાં રોટલી-શાક ખા. પુરી - ચા તો છેલ્લે ખવાય. મેં કહ્યું : પણ આઠ દિવસમાં ચોસઠ પુરી તો ખાવી જ પડે ને !

તેઓ કહે : આ ચોસઠ પહોરી પૌષધ કહેવાય. ત્રણ કલાકનો એક પ્રહર (પહોર). એમ એક દિવસના આઠ પ્રહર. ને આઠ દિવસના ચોસઠ પ્રહર થાય, માટે એને ચોસઠ પહોરી પૌષધ કહેવાય.

પિતાશ્રી જયંતીભાઈ આજે મુનિપણમાં પૂ. જિનચંદ્રવિજયજી મહારાજના રૂપે સુંદર આરાધના કરી રહ્યા છે.

મારા જેવા પ્રમાદી માણસનો પ્રમાદ માત્ર તેમની સાધનાને જોવાથી થોડોક તો ખરી જ પડે ! વન્દના...

ખૂબ વહાલ માણ્યું છે માનું.

પિતાજીનું... દાદીમાનું પણ.

નવ વર્ષની વયે દાદીમા (પૂ. કંકુમા) ના વાત્સલ્યની તીવ્ર અનુભૂતિ થઈ.

ટાયફોઈડ થયેલો. એમાંથી બહાર તો અવાયું. પણ અશક્તિ ખૂબ. ભૂખ ઘણી લાગે. પણ દદીને અમુક ખાદ્ય પદાર્થો સિવાય કંઈ આપી ન શકાય.

દાદીમાના ખંડમાં મારી પથારી. થોડી થોડી વારે દાદીમા પૂછે : કેમ છે, બેટા ?

હું કહેતો : ભૂખ લાગી છે. અને દાદીમા બિસ્કીટ આપતાં. ‘સિમ્ સિમ્ ખૂલ જા’ બોલતાં ખજાનો ખુલે તેવું આ તો થયું. ભૂખ લાગે કે ‘દાદીમા શરણ ગચ્છામિ’.

એક વાર મારા હાથમાં બિસ્કીટ અને પિતાજી જોઈ ગયા. દાદીમાને પૂછ્યું : આને કેમ બિસ્કીટ આપ્યાં ? ડોક્ટરે ના પાડેલી છે. દાદીમા કહે : નાના દીકરાને ભૂખની પીડા હોય ત્યારે હું કેમ જોઈ શકું ?

મારી પથારી બીજા ખંડમાં ફેરવાઈ. પણ દાદીમાનું વહાલ તો હૃદયના આ ખંડમાં અકબંધ સચવાયેલું જ રહ્યું.

શૈશવ વીત્યું જન્મભૂમિ ઝીંઝુવાડાની પવિત્ર ધૂળમાં.

મારું ગામ ઝીંઝુવાડા ઐતિહાસિક ગામ છે : મનોરમ્ય કિલ્લાથી વીંટળાયેલું. પાક્કા ઓવારાથી બાંધેલ તળાવ, સરસ વાવ, પ્રાચીન શ્રી રાજેશ્વરી મંદિર આદિ ઐતિહાસિક સ્થાપત્યો વડે સમૃદ્ધ.

કિલ્લો એટલો તો કળા સમૃદ્ધ કે જો એ અખંડ હોત તો આજે ગુજરાતના દર્શનીય કિલ્લાઓમાં એની ગણતરી થતી હોત.

બે દરવાજા - કિલ્લાના - આજે અડીખમ ઊભા છે, તેની કળા જોતાં ભાવકહૃદય પ્રસન્ન બની ઊઠે તેવું છે.

પૂજ્યપાદ આગમરહસ્યવેત્તા આચાર્ય ભગવન્ત શ્રીમદ્વિજય દાનસૂરીશ્વરજી મહારાજા ઝીંઝુવાડાના.

જન્મભૂમિ ઝીંઝુવાડાના દાદા શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુના દર્શનાર્થે વર્ષ-બે વર્ષે અચૂક જવાનું થઈ જ જાય છે... પ્રભુનો ઉપકાર શેં ભૂલાય ? એમણે જ તો અબુધ જસવંતને યશોવિજયમાં ફેરવ્યો ને !

ઝીંઝુવાડા સુરેન્દ્રનગર જિલ્લામાં આવેલું રમ્ય ગામ. પ્રાચીન વર્ગીકરણ પ્રમાણે એ ઝાલાવાડ વિસ્તારમાં આવેલ કહેવાય.

પ્રજારામ રાવળે ઝાલાવાડી ધરતી પર લખેલ કાવ્ય યાદ આવે :

આ ઝાલાવાડી ધરતી :

આવળ, બાવળ, કેર, બોરડી, શુષ્ક રુક્ષ ચોફરતી...

અહીં ફૂલ કેવળ આવળના : અહીં નીર અધિકાં મૃગજળના;

પુષ્પ, પત્ર, પાણી વિણ કાયા, ઘોર ઊનાળે બળતી !....

જોજનના જોજન લગ દેખો, એક નહીં ડુંગરને પેખો :

વિરાટ જાણે ખુલ્લી હથેળી સમથળ, ક્ષિતિજે ઢળતી !....

આ તે કોઈ જનમ-વેરાગણ ! કે, કો ઉગ્ર તપંતી જોગણ !

સંન્યાસિની તણા નિર્મળ શુભ વેષે ઉર મુજ ભરતી....

પૂજ્ય દાદા ઈશ્વરભાઈ પૂજ્યપાદ મુનિરાજશ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજના નામે પ્રસિદ્ધ થયા. તેઓશ્રી અજોડ તપસ્વિરત્ન હતા. સિત્તેર ઉપવાસ જેટલી તપશ્ચર્યાઓ તેમણે કરેલી : સ્વાધ્યાય આદિ સાથે. અપ્રમત્તતા પૂર્વક.

નાનાભાઈ મહેન્દ્ર હાલ આચાર્ય મુનિચન્દ્રસૂરિજીના નામે વિશ્રુતયશ પ્રાચીનગ્રન્થ-સંપાદક, સંશોધક છે.

બાળપણના ગોઠિયાઓ આજે મળે છે ત્યારે ‘તને સાંભરે રે...’ અને ‘મને વિસરે રે....’ની જેમ શૈશવની સ્મૃતિઓ ૫૦-૫૫ વર્ષની વાડને ઠેકીને બહાર કૂદી પડે છે.

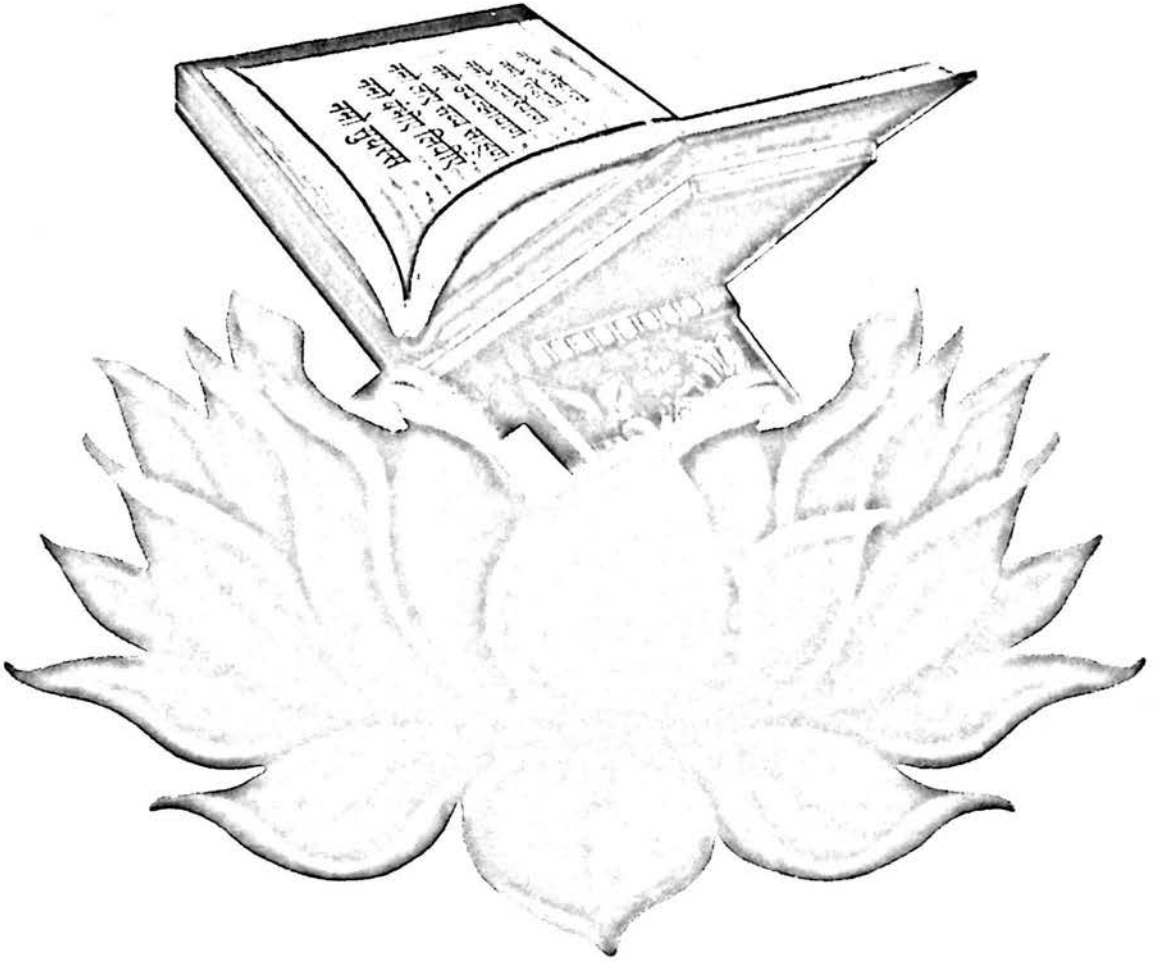
કૈલાસ પંડિત યાદ આવે :

ક્યાં ખોવાયું બચપણ મારું ?.... ક્યાંકથી શોધી લાવો,
મીઠાં મીઠાં સપનાંઓની દુનિયા પાછી લાવો.....
મોટર બંગલા લઈ લો મારા, લઈ લો વૈભવ પાછો,
પેન લખોટી ચાકના ટુકડા મુજને પાછા આપો....
આખો’દિ ઘર આખાને બસ માથે લઈને ફરતો’તો,
વસ્તુ ઘરની ઉલટી-સીધી અમથી-અમથી કરતો’તો;
પેન લખોટી ચાકના ટુકડા ખીસ્સા માંહે ભરતો’તો....
જૂના પત્તા રેલ ટીકીટને મમતાથી સંઘરતો’તો....
લાદી ઉપર સૂતો તોયે આંખો મારી ઢળતી’તી,
મારી વાતો દુનીયા આખી મમતાથી સાંભળતી’તી....
ખળખળ વહેતા ઠંડા જળમાં છબછબીયાં મેં કીધા’તા,
સાગર કેરા ખારા પાણી કેંક વખત મેં પીધા’તા;
મારાં કપડાં મારા હાથે ભીંજવી મેં તો લીધા’તા,
કોણે આવા સુંદર દિવસો બચપણ માંહે દીઠા’તા...
ખોવાયેલાં વરસો ને હું મારા ઘરમાં શોધું છું,
સ્વચ્છ પડેલી ભીંતો ને હું હળવેથી પંપાળું છું,
શાંત ઉભેલા પડદાને હું મારા ફરતે વીટું છું....
ક્યાં ખોવાયું બચપણ મારું....? ક્યાંકથી શોધી લાવો....

વાચન-રસ

શબ્દોની સંગત દઉં છોડી મારા સાધુ,
મને આપો એક અનહદનો સૂર,
એક વાર ઓરેથી સંભળાવો,
દૂર દૂર વાગે છે ક્યારના નૂપુર...
- શ્રી હરીન્દ્ર દવે

વાચન-રસ

નાનપણથી જ પુસ્તકોનું ઘેલું લાગેલું. શ્રી જીવરામ જોષીના 'મિયાં ફુસકી'થી વાચન યાત્રા પ્રારંભાઈ.

એક પ્રસંગ યાદ આવે છે.

વિ. સં. ૨૦૧૪માં અમદાવાદમાં તપાગચ્છના શ્રમણ ભગવંતોનું સમ્મેલન યોજાયું. અમે એ માટે અમદાવાદ આવેલા. હાજીપટેલની પોળ (રીલીફરોડ), પગથિયાના ઉપાશ્રયેથી રોજ ગુરુદેવ સાથે સમ્મેલનના સ્થળ પ્રકાશ હાઈસ્કૂલ તરફ જવાનું. સાંજે પાછા ઉપાશ્રયે.

પ્રકાશ હાઈસ્કૂલના હોલમાં મંત્રણાઓ ચાલે. મારા જેવા બાળમુનિઓ ઉપર બાલ્કનીમાં બેઠા-બેઠા સ્વાધ્યાય કરે, વાંચે. હું 'મિયાં ફુસકી'ની વાર્તા-શ્રેણિ ને રસથી વાંચતો...

નીચે હોલમાં જોરદાર તડાફડી શબ્દોની બોલાય ત્યારે કુતૂહલ વશ નીચે જોઈએ. કયા મહાત્મા કેવા હાથ કરી કેવી રીતે બોલે છે તેની નોંધ બાળમાનસ લીધા કરે...

પં. ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબ (પછીથી આ. ભ. ભદ્રંકરસૂરિ મહારાજ) રોજ સાંજે મને પૂછે : આજે શું વાંચ્યું ? આજે વાંચ્યું એનો સાર કહી આપ તો ! ને હું નિઃસંકોચ મેં વાંચેલ પાનાંઓની યાત્રા ફરીથી કરી લેતો !

વિ. સં. ૨૦૧૫માં રાજકોટમાં ચાતુર્માસ.

મારું વય ૧૩ વર્ષનું. સંસ્કૃત વ્યાકરણનો અભ્યાસ ચાલે. અંગ્રેજીનો પણ ચાલે. પ્રાધ્યાપકો ભણાવવા આવે.

રાજકોટમાં વૈદ્ય મોહનલાલ ચુનીલાલ ધામી સારા લેખક તે વખતે હતા. એમણે પોતાનાં પુસ્તકોનો સંપુટ ગુરુદેવને અવલોકનાર્થે ઉપાશ્રયે મોકલાવ્યો. ગુરુદેવ તો જોતાં જુએ; બંદાના હાથમાં ખજાનો આવી ગયો.

પહેલું જ પુસ્તક હાથમાં આવ્યું એ હતું : સિદ્ધ વૈતાલ. થોડાંક પાનાં વાચતાં જ એના વેગીલા કથા પ્રવાહના ધસમસતા પૂરમાં હું વહેતો. પૂરો દિવસ એ જ વાંચવાનું મન થયા કરે.

સવારે નવકારસી વાપરી ઉપરના મારા અભ્યાસ ખંડમાં જાઉં અને મનમાં ચટપટી હોય : કથા પ્રવાહ આગળ કઈ રીતે ધપશે?

સંસ્કૃત વ્યાકરણ ભણાવનાર પંડિતજી નવેક વાગ્યે ભણાવવા આવે. પાઠ તૈયાર હોય એટલે ‘સિદ્ધ વૈતાલ’નું પુસ્તક ખોલું અને પંડિતજી અચાનક આવી જાય તો...? એથી સુરક્ષિતતા માટે ઉપર વ્યાકરણનું પુસ્તક હોય, અંદર ‘સિદ્ધ વૈતાલ’ !

પંડિતજીનો પગરવ કે ખોંખારો સંભળાય કે સિદ્ધ વૈતાલ ટેબલની નીચે છૂ થઈ જાય!

શ્રી ધામી પછી શ્રી ધૂમકેતુની ચૌલુક્ય વંશ ગ્રન્થાવલિમાં ડૂબવાનું ઘણો સમય રહ્યું. ગુજરાતી સાહિત્યના મૂર્ધન્ય સાહિત્યકારોને વાંચવાનું ચાલુ જ હતું.

વિશ્વસાહિત્યના સ્વામીઓને મળવાની બારી ખુલી ૨૦-૨૧ વર્ષની વયે. જ્યારે સિરોહી (રાજસ્થાન)માં અમે ચાતુર્માસ હતા.

સારણેશ્વર સાર્વજનિક ગ્રન્થાલય મોટું અને સમૃદ્ધ હતું. એ ચાતુર્માસમાં મેક્સિમ ગોર્કી, ચેખોવ, ટોલ્સ્ટોય, કાફ્કા, ટાગોર, શરદચન્દ્ર આદિને હિન્દીમાં વાંચ્યા.

શરદબાબુની કરુણાન્તિકાઓ વાંચતાં ઘણીવાર રડ્યો છું.

શ્રી દિનકર પારેખનો પરિચય આચાર્ય શ્રી રત્નસુંદરસૂરિજી દ્વારા થયો. પુસ્તકોની દુનિયાના ગજબના ચાહક. મારી રસવૃત્તિને જાણ્યા પછી મુંબઈના સારા બુક-સ્ટોલોમાં ફરી મારા માટે સરસ પુસ્તકો મોકલતાં જ રહ્યા. કાફ્કા, નિત્સે, કામુ આ બધાને તેમના દ્વારા માણ્યા.

સામયિકોની પણ વૈવિધ્યસભર દુનિયા માણી રહ્યો છું. યોગ પ્લસ, યુ, દર્શન જેવાં યોગવિષયક સામયિકો, માર્ગ જેવાં કળા સામયિકો અને નેશનલ જ્યોગ્રાફિક, ટ્રાવેલર, સૃષ્ટિ જેવાં પ્રકૃતિવર્ણન / પ્રવાસવર્ણનનાં સામયિકોનાં પૃષ્ઠોની આરપાર નીકળવાનું આજે પણ એવું જ ગમે છે. રીડર્સ ડાયજેસ્ટ, કાદંબિની, GEO, અહા જિંદગી જેવાં હકારાત્મક વિચારનાં સામયિકો વાંચતાં ખૂબ જ આનંદ મેળવ્યો છે. સંસ્કૃતિ, નિરીક્ષક

જેવાં વિચારપત્રો રસથી અવલોકતો. પરબ, સમીપે જેવી સાહિત્યિક પત્રિકાઓ તથા અનુસન્ધાન, શ્રમણ જેવી શોધપત્રિકાઓને ખૂબ જ લગાવથી જોઉં છું.

કેટલા બધા વિદ્વાનો કેટલી મહેનત કરીને આપણી સામે સામગ્રી મૂકતા હોય છે. આપણે તો માત્ર આરામ-ખુરશી પર બેઠા બેઠા વાંચવાનું.

સામયિકોની દુનિયામાં પ્રવેશ નાનપણથી થયેલો. ૧૧-૧૨ વર્ષની વયે વિહારયાત્રા ચાલુ હોય, થાકીને સામે ગામ જઈ નવકારસી કરી પહેલું કામ કરતો ઉપાશ્રયના કબાટોને ફેંદવાનું.

કલ્યાણ, ગુલાબ, કથા ભારતી જેવાં સામયિકોને તેમાંથી લાવી વાંચ્યા કરતો. વાર્તા સામયિક કથાભારતી બહુ જ ગમતું.

ઝગમગ અને બાલસંદેશ અઠવાડિકો જ્યારે વાંચતો ત્યારે તેનો વાર ક્યારે આવે તેની ઉત્કંઠા પૂર્વક રાહ જોતો.

એ પછી અખંડ આનંદ, કુમાર અને નવનીત (નવનીત સમર્પણ) સામયિકો આવવા લાગ્યાં. તેની પણ ઉત્કંઠા પૂર્વક રાહ જોવાતી અને એક એક અંક લગભગ પૂરો વંચાતો.

૧૫-૨૦ દિવસની વિહારયાત્રામાં ૧-૨ સામયિક અને ૧-૨ પુસ્તક હોય ત્યારે લોભિયાના ધનની જેમ ધીમે ધીમે એ બધું વાંચતો. જેથી સ્ટોક ખાલી ન થઈ જાય અને બને ત્યાં સુધી તો મારી બેગમાંના પુસ્તક કે સામયિકને હાથ ન લગાવવા ઈચ્છતો; જો બહારથી કંઈક મળી ગયું તો....

ત્યારે સમય હતો. વાંચવાનું થોડું હતું. આજે વાચન માટેની સામગ્રી પુષ્કળ છે; સમય ઓછો છે. અને, ધ્યાનની દુનિયામાંના પ્રવેશને કારણે વાચન-રસ પાંખો પણ થઈ રહ્યો છે.

હવે વાંચવાનું ઓછું, જોવાનું (દ્રષ્ટાભાવ) વધુ થાય છે.

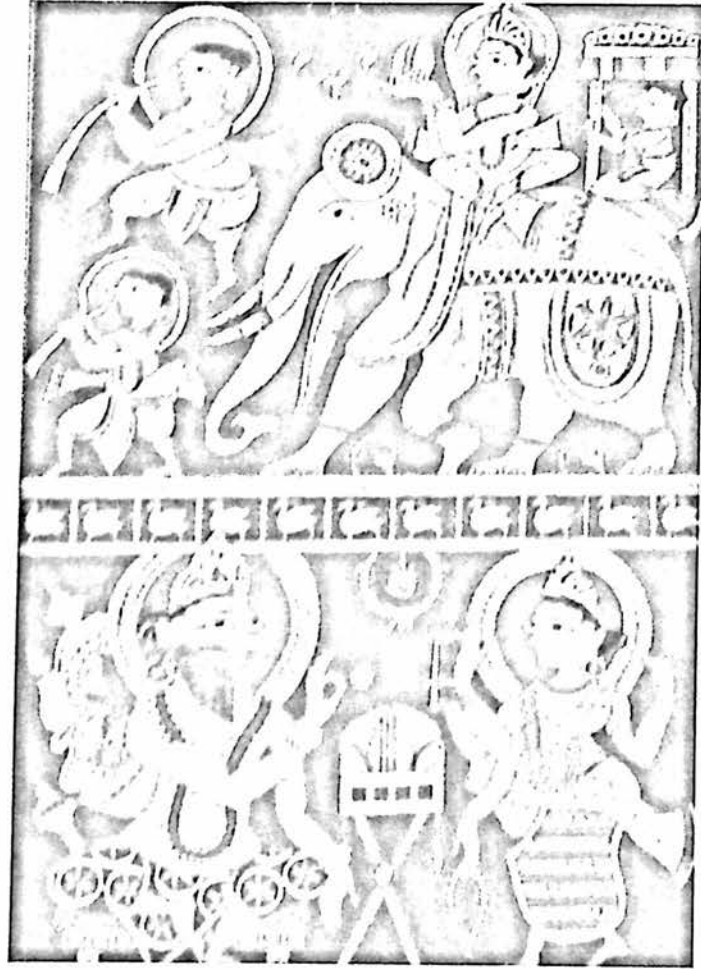

પુસ્તકોના સાગરમાં તર્યો છું, વહ્યો છું, ડુબ્યો છું.

ડુબ્યો છું એ અર્થમાં કે ઘણા ગ્રન્થો વાંચતી વખતે ચેતના તદાકાર બની શકી છે.

ન હન્યતે (મૈત્રેયી દેવી), વિદિશા (ભોળાભાઈ પટેલ), ઉર્ધ્વમૂલ (ભગવતીકુમાર શર્મા), ગુપ્તયુગ ગ્રન્થાવલિ (ધૂમકેતુ), ગુજરાતનો નાથ, પૃથ્વીવલ્લભ (ક.મા. મુનશી)..... કેટલા ગ્રન્થો ! સૂચિ બહુ લાંબી છે. શ્રી ગુણવંતરાય આચાર્યની ઐતિહાસિક નવલકથાઓ તથા દરિયાઈ કથાઓ, ઝવેરચંદ મેઘાણીની સૌરાષ્ટ્રની રસધાર....પચાસ-બાવન વર્ષ સુધી આ ગ્રન્થ સાગરમાં તરાયું છે....

વિદ્યાગુરુઓ

રસ એક કરુણ જ, નિમિત્ત ભેદથી જુદો;
ભલે રૂપ ધરે ભિન્ન, છતાં તે છે કરુણ જ.
જિમ પાણી ધરે મોજાં, ધૂમરી ને તરંગના;
વિકારો ભિન્ન ભિન્ન જ, છતાં તે છે તો નીર જ.

॥ વિદ્યાગુરુઓ ॥

યાયાવર / ઘુમકકડ જીવન હોવાના કારણે પ્રાધ્યાપકો બદલાતા રહ્યા. ખૂબ જ પ્રેમાળ વિદ્યાગુરુઓ મને મળ્યા છે.

સાહિત્યની દુનિયામાં મને પ્રવેશ કરાવ્યો પં. શ્રી શોભાકાન્ત મિશ્રે. તેમના દ્વારા મહાકવિ કાલિદાસ અને ભવભૂતિ આદિને વાંચ્યા, માણ્યા.

શ્રી ભવભૂતિનું ‘एको रसः करुण एव...’ બહુ જ સ્પર્શી ગયેલું હૃદયને. શ્રી ઉમાશંકર જોષીએ કરેલો તેનો ગૂર્જરાનુવાદ પણ હૃદયસ્થ બની ચૂકેલો :

રસ એક કરુણ જ, નિમિત્ત ભેદથી જુદો;
ભલે રૂપ ધરે ભિન્ન, છતાં તે છે કરુણ જ.
જિમ પાણી ધરે મોજાં, ધૂમરી ને તરંગના;
વિકારો ભિન્ન ભિન્ન જ, છતાં તે છે તો નીર જ.

અંગ્રેજીના પ્રાધ્યાપક શ્રી રેવડીવાળા દ્વારા ટેનીસન, શેક્સપીયર, વર્ડ્સવર્થ વગેરેને મળવાનું થયું.

રોબર્ટ ફોસ્ટની આ પંક્તિ ઘણી વાર હોઠે ચડી આવતી :

And miles to go before I Sleep.

(પોઢ્યા પહેલાં જાવું કેંક જોજન.)

જો કે, અનુભવ આનાથી જુદો હતો. મારે ચાલવાનું જ ન હતું. એક ડગલામાં જ યાત્રા પૂરી થઈ ગયેલી.

પરમ ચેતનાના સમ્મોહનમાં ખોવાયો. એની મન-લુભાવન સૃષ્ટિનું આકર્ષણ પેદા થયું. બસ, પછી મારે કંઈ કરવાનું ન હતું. ‘એણે’ જ તો બધું કરવાનું હતું ને ! અને પરમ ચેતનાએ મને ઊચક્યો : સદ્ગુરુ દ્વારા.

મિલારેપાની વાત આ દિવસોમાં વાંચેલી. આંખો કેવી તો ભીંજાઈ હતી એ ઘટનામાંથી પસાર થતાં !

મિલારેપા તિબેટના ખ્યાતિપ્રાપ્ત વિદ્વાન. સાધનાની ભૂખ લાગી. એ સમયે ગુરુ નારોપા હતા દિગ્ગજ સાધનાચાર્ય.

મિલારેપા ગુરુ પાસે ગયા. વિનંતી કરી : મને શિષ્ય તરીકે સ્વીકારો !

ગુરુએ કહ્યું : અહીં એક કુટિર બનાવવાની છે. તું પહાડમાંથી પથ્થર તોડીને લઈ આવ. ગાડું, બળદ, સાધનો આશ્રમમાંથી લઈ લેજે.

મિલારેપા બીજી સવારે પથ્થર તોડવા ગયા. સાંજે આવ્યા ત્યારે થાકી ગયેલા. ગુરુને મળ્યા. ગુરુ કહે : સવારે મળજે.

બીજી સવારે ફરી એ જ આદેશ : પથ્થર લઈ આવ... એમ સાત દિવસ થયા. સાતમા દિવસે સાંજે મિલારેપા પથ્થર ગાડામાં ભરીને આશ્રમ તરફ આવે છે ને મનમાં સવાલ થાય છે કે ગુરુદેવ આ શું કરી રહ્યા છે ?

અને અચાનક પ્રકાશ થયો : ઓહ ! ગુરુ તો મારા અહમ્મને તોડી રહ્યા છે ! અહંકાર શિથિલ થયો. મિલારેપા ગુરુ પાસે આવ્યા. ગુરુએ કહ્યું : વાહ ! તું તો તૈયાર થઈ ગયો ! ચાલ, સાધના-દીક્ષા તને આપી દઉં.

મનેય આવો અનુભવ પરમચેતનાએ સદ્ગુરુ દ્વારા કરાવ્યો...

વિદ્યાગુરુઓનું સ્મરણ કરી રહ્યો છું ત્યારે એક રમૂજી પ્રસંગ યાદ આવે :

૧૨ વર્ષનું મારું વય.

સંસ્કૃત વ્યાકરણ ભણવાનું ચાલુ થયેલું અમદાવાદ, દોશીવાડાની પોળ, વિદ્યાશાળામાં પં. શ્રી લલ્લુરામ શર્મા પાસે. તેઓ બહુ કડક પ્રશિક્ષક હતા. આગળના દિવસનો પાઠ કડકડાટ બોલી જાવ તો જ નવો પાઠ આપે.

એક દિવસ પાઠ થયેલો નહિ. ભણવા તો જવું જ પડે. ન જઈએ તો (એ વખતે અમે હાજાપટેલની પોળમાં પગથિયાના ઉપાશ્રયે હતા) ગુરુ મહારાજને ખબર પડે ને પૂછે : કેમ, આજે રજા છે ?

ગયો તો ખરો. પંડિતજી આગળના દિવસનો પાઠ પૂછે એ પહેલાં મેં કહ્યું : પંડિતજી, યહ બાત સમજ મેં નહી આતી હૈ : “અનવર્ણા નામી” સૂત્ર મેં ‘અનવર્ણા’ તો હૈ બહુવચન, નામી હૈ એકવચન. યહ કેસે ? પંડિતજી એનો જવાબ આપી રહે ત્યાં બીજો પ્રશ્ન પૂછવાનો. ત્રણેક પ્રશ્નના ઉત્તર પછી પંડિતજીની નજર ઘડિયાળ પર જાય અને કહે : ચલો, તુમ્હારા સમય પૂરા હો ગયા !

અને બંદા ખુશ-ખુશ થઈને ઉપાશ્રય ભેગા !

પંડિત શ્રી હરનારાયણ મિશ્ર મને દર્શન-શાસ્ત્ર શીખવતા. તર્ક સંગ્રહથી શરૂઆત કરવાની હતી. હું બે પુસ્તકો લાવેલો તર્કસંગ્રહનાં. એક પુસ્તક પંડિતજીને આપ્યું. પંડિતજી કહે : ક્યા હમ પુસ્તક દેખ કર પઢાયેંગે ? ફિર હમ પંડિત કૈસે ? પુસ્તક તો તુમ્હારે લિયે હોતી હૈ.

અને પછી જોયું. બધું જ તેમને કંઠસ્થ હતું. ધડાધડ પંક્તિઓ બોલ્યે જતા ને સમજાવતા જતા. ‘ગરથ (ધન) ગાંઠે અને વિદ્યા પાઠે’ કહેવત મને વાસ્તવમાં ત્યારે સમજાઈ.

‘તર્કસંગ્રહ’નું છેલ્લું પાનું આવ્યું. પંડિતજી કહે : બસ, અબ રહેને દો !

મેં પૂછ્યું : કેમ ? ગ્રન્થ પૂર્ણ નહિ કરવાનો ?

તેઓ કહે : ‘શેષં શ્રી ગણેશાય....’ શેષ જો રહ્યા, વો ગણેશજી કો અર્પણ.... પછી સરસ વાત કરી : ગ્રન્થ પૂરો ભણીએ તો અહંકાર થઈ આવે કે હું આ ગ્રન્થ ભણ્યો છું. થોડું બાકી રાખીએ ત્યારે ગ્રન્થ ભણ્યાનો અહંકાર ન થાય.

કેવી મઝાની આ ભારતીય પરંપરા !

પંડિત શ્રી શોભિત મિશ્ર મુનિશ્રી ભાગ્યેશવિજયજી (અત્યારે આચાર્ય શ્રી ભાગ્યેશવિજયસૂરિજી) અને મુનિશ્રી મહાયશવિજયજીને ભણાવવા આવતા : સુરત, નાનપુરાના (ગજજર-વાડીના) ઉપાશ્રયે. એંસી વર્ષનું વય પંડિતજીનું. પણ બધું જ મોઢે. દર્શનશાસ્ત્રના ઉચ્ચ કક્ષાના ગ્રન્થો તેઓ ભણાવતા.

બે કલાકના અધ્યાપનના સમયગાળામાં તેઓ વચ્ચે દૂધ લેતા. પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીજીની જેના પર ખૂબ અમી નજર હતી તે વર્ષોથી અમારી સાથે રહેતો ભાઈ રાજુ રસોડામાંથી દૂધ પંડિતજી માટે લઈ આવતો. ક્યારેક પારણું હોય ત્યારે શ્રી સંઘના રસોડે બદામ-પિસ્તાવાળું દૂધ રહેતું.

તેઓ એ જોઈને પૂછતા : આજ તો વિશિષ્ટ દૂધ હૈ, ક્યા કોઈ ત્યોહાર હૈ આજ? મુનિવરો કહેતા : આજે તપશ્ચર્યાનું પારણું છે એટલે... પંડિતજી કહેતા : અચ્છા અચ્છા....

ટોચની કક્ષાની વિદ્વત્તા હોવા છતાં આવું નમ્ર વ્યક્તિત્વ !

જુનાડીસા (બનાસકાંઠા) રહેવાનું ઘણું થયું. કિશોરાવસ્થાનો મોટો ભાગ ત્યાં વીત્યો.

પૂ. દાદા ગુરુદેવશ્રીને જુનાડીસાની ધરતી પર વધુ લગાવ. જરૂર, ત્યાંનાં પવિત્ર આન્દોલનોને કારણે જ.

મને મારા દીક્ષાના પહેલાં વર્ષની ઘટના યાદ આવે છે. ફાગણ મહિના સુધી અમે ઝીંઝુવાડામાં. આગામી ચાતુર્માસ માટે ઘણી વિનંતીઓ આવી, પરંતુ પૂજ્ય દાદા ગુરુદેવશ્રી કોઈ પણ સ્થળ માટે સ્વીકૃતિ ન આપે.

એવામાં જુનાડીસા શ્રી સંઘના અગ્રણીઓ આવ્યા. વિનંતી કરી ચાતુર્માસની. પૂ. દાદાગુરુદેવશ્રીએ તરત જ ગુરુદેવને કહ્યું : ઔંકારવિજય ! મારે જુનાડીસા ચોમાસું કરવાનો ભાવ છે. જય બોલાવી દો ચોમાસાની !

આ જુનાડીસામાં વર્ષો સુધી રહેવાનું થયું. ચૌદથી પણ વધુ ચાતુર્માસ પૂ. દાદા ગુરુદેવશ્રીનાં ત્યાં થયેલાં. ત્યાંના જ્ઞાનભંડારો - આ.શ્રી ઔંકારસૂરિ ગ્રંથાલય અને આ. શ્રી સુબોધસાગરસૂરિ ગ્રંથાલય - બહુ જ સમૃદ્ધ. એટલે દીક્ષાના પહેલા વર્ષથી જ પુસ્તકો વાંચવાનું ચાલુ થઈ ગયું.

એ પ્રથમ ચાતુર્માસમાં પૂ. ગુરુદેવશ્રીજીએ મને તત્ત્વાર્થ સૂત્ર શીખવ્યું. પાઠશાળાના અધ્યાપક શ્રી નરપતભાઈ વડેચા સૂત્રોનું રહસ્ય સમજાવતા. શાળાના ભાવક શિક્ષક શ્રી માલાણી ભાષાકીય જ્ઞાન આપતા.

જુનાડીસાના શાળાના અધ્યાપકોમાં એક શ્રી સંઘવી સાહેબ હતા. તેઓ ઘણીવાર કલાકો સુધી આવીને બેસતા. ફિલોસોફી અને ખાસ કરીને જ્યોતિષમાં એમને વધુ રસ. હું જ્યોતિષમાં ઢબુનો ઢ ન જાણું. પણ ફિલોસોફીનો રસ અમારો બંનેનો એક સમાન હતો.

છેલ્લાં થોડાંક વર્ષોના જુનાડીસાના રોકાણમાં સંઘવી સાહેબ મારી પાસેથી ફિલોસોફીનાં સારાં પુસ્તકો લઈ પણ જતા. વાંચતા. એ પછી એ પર અમારી ચર્ચા ચાલતી.

હું બિલકુલ નિશ્ચિન્ત, નિર્ભાર માણસ એ વખતે. અને ગુરુદેવની અપાર કૃપા.

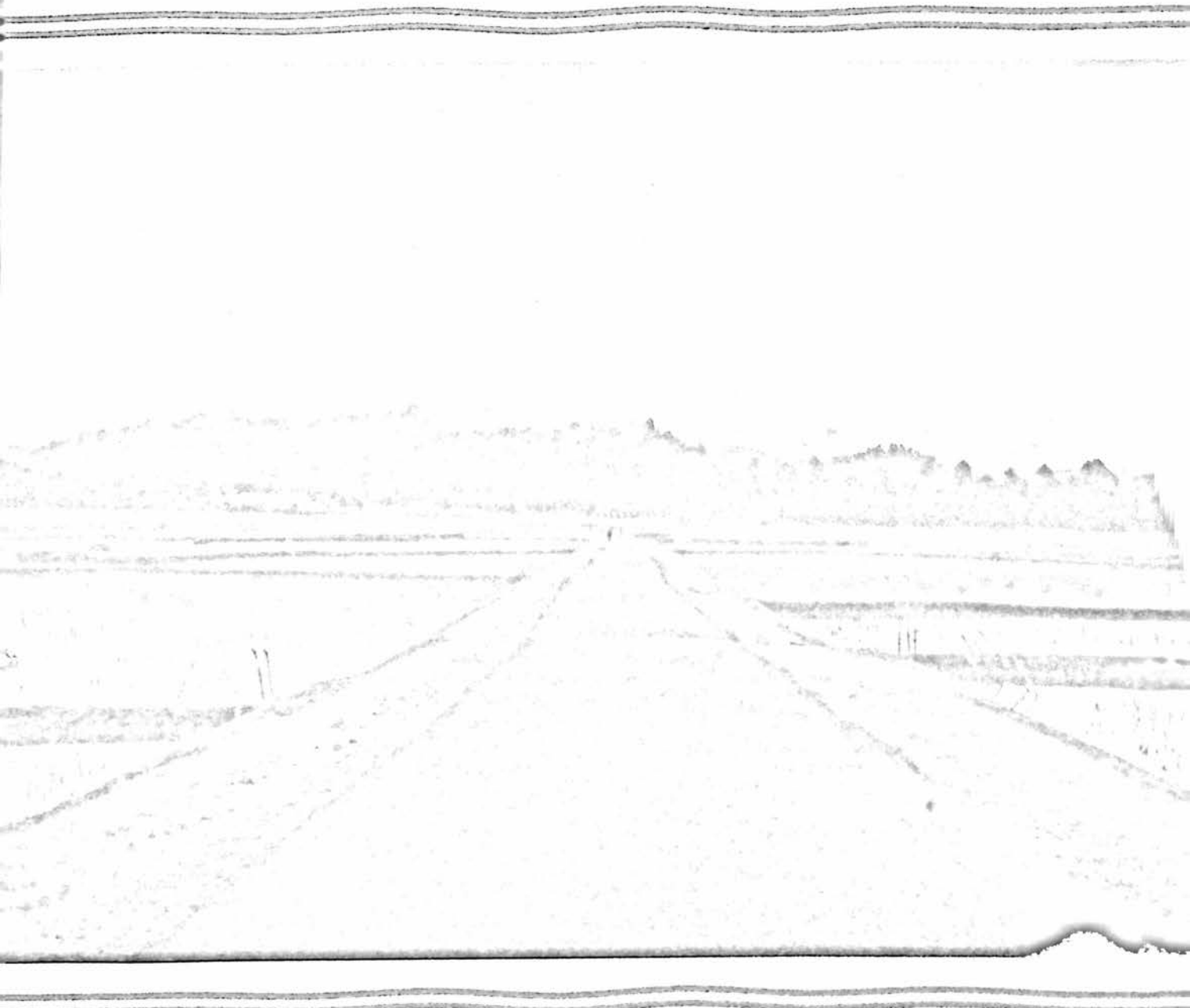
મહાકવિ ભવભૂતિ યાદ આવે :

ભ્રાતૃભિશ્ચિન્ત્યમાનાનાં, તે હિ નો દિવસા ગતાઃ ॥

વડિલો ચિન્તા કરતા હતા, એ દિવસો શું ગયા ?

સાધના માર્ગનું ખેંચાણ

ચાલો કે ગતિની જ મજા લઈએ કે અમને,
મંઝિલ ન રહી યાદ, ન રસ્તો, ન દિશા યાદ.

સાધના માર્ગનું ખેંચાણ

યોગમાર્ગના ઊંડાણમાં જવાનો વિચાર આવ્યો અને મારી આજુબાજુમાં જ રહેલા મહાપુરુષોથી તદ્દન અણજાણ એવા મને થયું કે હરિદ્વાર, બદ્રી આદિ સ્થળોએ જઈ, યોગીઓને મળી યોગમાર્ગનું અનુસન્ધાન કરવું.

હજુ તો આ વિચાર આવ્યો, અને સહેજ સૂતો'તો. ઝપકી આવી અને જાણે કે પ્રભુ તરફથી સંદેશ આવ્યો : તારે ક્યાંય બહાર જવાની જરૂર જ ક્યાં છે ? હું પળ-પળ તારા યોગ-ક્ષેમનો ખ્યાલ તો રાખું છું.

આ ઘટના પછી બરોબર જોયું કે મારી તત્કાલીન સાધનાના સન્દર્ભમાં જે કાંઈ માર્ગદર્શન જોઈતું હોય તે મળ્યા કરતું.

શ્રી દિલીપકુમાર રોય લિખિત (શ્રી રમણલાલ સોની દ્વારા અનૂદિત) 'અનન્તના યાત્રીઓ'માં શ્રી કૃષ્ણપ્રેમની પ્રભુ પરની શ્રદ્ધાનું વર્ણન વાંચતાં વેદનાની ટીસ ઊપડેલી કે મનેય આવી શ્રદ્ધા પ્રભુ ક્યારે આપશે ?

'અમાસથી પૂનમ સુધી'માં શ્રી કિસનસિંહ ચાવડા નોંધે છે : શ્રી ઉમાશંકર જોષીએ શ્રી કૃષ્ણપ્રેમ માટે મને કહેલું કે જીંદગીમાં પહેલી વાર એક ગાંઠો વગરના પુરુષને, નિર્ગ્રન્થ વ્યક્તિત્વને જોવાનું સૌભાગ્ય મળ્યું.

આવું બધું વાંચતો, એવું મેળવવાની ઈચ્છા કરતો અને પ્રભુ શિખર પર પહોંચાડી દેતા.

મારી પ્રારંભિક સાધક તરીકેની નિર્બળતાઓને આજે જોઉં છું ત્યારે પ્રભુએ આપેલ વરદાનની ગરિમા સમજાય છે. પ્રભુના એ અનુગ્રહને કયા શબ્દોમાં મૂકી શકાય ?

પ્રભુએ મને વિધાયક દૃષ્ટિકોણ - પોઝિટિવ એટિટ્યુડ આપ્યો.

હમણાં એક વિદ્વાન સાથે વાત ચાલતી હતી. એમણે કહ્યું કે આજની દુનિયાની શ્રેષ્ઠતમ વિચારધારાઓ પૈકીની એક છે હકારાત્મક વલણ - જેણે બૌદ્ધિકોને ઝકઝોર્યા છે. મેં કહ્યું કે આપણા પૂર્વના મનીષીઓ બહુ જ પહેલેથી આ પોઝિટિવ એટિટ્યુડની વાત કરતા આવ્યા છે.

ઉપનિષદ્ના ઋષિ જ્યારે કહે છે કે આનન્દો જીવનમ્. આનન્દ એ જ જીવન છે, ત્યારે તેઓ આર્ટ ઓફ લિવિંગનું એક બહુ મોટું સૂત્ર નથી આપી જતા ?

અમદાવાદના એક ઉપાશ્રયના ઉપરના માળે મારા મિત્ર વિદ્વદ્ય આચાર્યશ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિ મહારાજ જોડે બેઠેલ. સહેજ અસ્વચ્છતા ત્યાં હતી. પ્રદ્યુમ્નસૂરિજી કહે : ઉપાશ્રયો મોટા બનાવી શકાય છે. જાળવવા અઘરા હોય છે.

મારો પ્રત્યુત્તર આવો હતો : પ્રભુસત્તાને નિષ્ક્રિય જો આપણે માનતા હોઈએ, તો આપણા શ્રી સંઘનું માળખું નિષ્ક્રિય હોય એમાં શી નવાઈ ?

આપણે પ્રભુસત્તાની સક્રિયતા વિષે લોકોને સમજાવીએ તો કેવું સારું !

મહો. યશોવિજય મહારાજ યાદ આવે : ‘હારીએ નહિ પ્રભુબળ થકી, પામીએ જગતમાં જીત રે....’

એક યોગ-પ્રશિક્ષક મને પ્રાણાયામ આદિ શીખવવા આવતા. એકવાર તેઓ વહેલાં આવેલાં. મારું પ્રવચન ચાલતું હતું. પ્રવચન પૂરું થયે હું ઉપર ગયો. પ્રશિક્ષકે મને પૂછ્યું : પ્રવચન આપ્યા પછી તમને કેવું લાગે ? મેં કહ્યું : સારું પ્રવચન અપાયું હોય તો અહંકાર ઊછળે.

એમણે સરસ વાત કરી : પ્રખર કથાકાર હોય અને લાખો લોકોને પોતાની અભિવ્યક્તિથી મુગ્ધ કરતા હોય અને એ અહંકાર લાવે તોય કંઈક ઠીક; તમારી સભામાં બસો-ત્રણસો જણા હોય; એ ખુશ થયા તો પણ શું અને ન થયા તો પણ શું ? મૂળ વાત એ છે કે આમાં તમારા અહંકારની પ્રતિષ્ઠા શું ?

મઝાની વાત !

સ્પર્શી ગઈ મને. અહંકારની પ્રતિષ્ઠા.... અહમ્ની ઈજજત !

આપણી નહિ તો આપણા અહમ્ની તો ઈજજત રાખીએ જ.

સાધના માર્ગના કક્કા-બારાખડીથી જોજનો દૂર રહેલા મારા જેવા અબોધ વ્યક્તિત્વને આ પગથાર પર કોણ લઈ આવ્યું ?

નક્કી, 'તે' જ. પરમ ચેતના જ.

એક વસ્તુ સ્પષ્ટ રીતે સમજાઈ કે અસહાય વ્યક્તિત્વોને - પોતાની જાત પર આધાર ન રાખનારા વ્યક્તિત્વોને પ્રભુની સહાય મળ્યા કરે છે. સંત કબીરજી કહે છે : 'નિરાધાર ભયે પાર..'

આ સન્દર્ભમાં 'પદ્મું લંઘ્યતે ગિરિમ્' (પાંગળાને-લુલાને પ્રભુ સાધનાનો ગિરિ કુદાવે છે.) સૂત્રમાં હું એવ ઉમેરવાનું પસંદ કરું છું : 'પદ્મુમેવ લંઘ્યતે ગિરિમ્...' પાંગળાને જ પ્રભુ સાધનાનો ગિરિ કુદાવે છે.

જો કે, આ અસહાય દશા પણ એણે જ આપી છે ને ! નહિતર, અહમ્નો ફણીધર નાગ ગુંચળું વાળીને પડ્યો રહે ખરો ?

સતત લાગ્યા કરે છે કે પ્રભુ મારું યોગ અને ક્ષેમ કરી જ રહ્યા છે. અને એ કારણે અહમ્ના આવેગમાં ફસાઈ કે તરત સદ્ગુરુના શ્રીમુખેથી કે કલ્યાણમિત્ર દ્વારા પ્રભુ ચેતવણી આપતા : એ માર્ગે તારે જવાનું નથી. પ્રભુ કેટકેટલા કંઠેથી પ્રગટે છે !

એક સંતની કેફિયત વાંચેલી. તેઓ જતા હોય છે અને એક દારૂડિયાને જોયો. પગ લથડતા હતા. બાજુમાં ગટર હતી. સંતે કહ્યું : ભાઈ ! સંભાળજો ! પગ લથડ્યા તો બાજુમાં ગટર છે. પડી જવાશે.

દારૂડિયાએ કહ્યું : મહારાજ ! સંભાળવાનું તમારે છે. તમે પડ્યા તો સ્વચ્છ થવું મુશ્કેલ બનશે. હું તો પડ્યો ને નાહી લઈશ એટલે ચોકખો ! તમે મારી ચિન્તા ન કરતા. તમારી કરો.

સંતને લાગેલું કે શરાબીના કંઠેથી પ્રભુએ પોતાને વિભાવો ભણી જતા રોક્યો હતો...

અહમ્ના આવેગમાંથી પ્રભુએ મને ખૂબ રક્ષ્યો છે. પ્રભુ, તારો આભાર તો શું માનું ? તું એટલો તો પોતીકો છે કે આભાર માનવા જતાં તું દૂરની ઘટનામાં ફેરવાઈ જાય તો...!

જેન આશ્રમોમાં તકતી મારેલી હોય છે: No mind, please. તમારા મનને બહાર મૂકીને આવો.

મનને પેલે પારથી જ તો સાધના શરૂ થાય છે ને ! ઉન્મનીકરણ કે ઉન્મનીભવન (મનની પેલે પાર હોવું) જેવા શબ્દો આથી જ તો સાધકોને પ્રિય છે.

યોગસાર ગ્રન્થ કહે છે : 'ઉન્મનીકરણં તદ્ યદ્ મુનેઃ સમરસે લયઃ'. મન હટી ગયું, સાધક છે સમભાવની ધારામાં !

મને બહુ જ સહેલાઈથી વિકલ્પોને (વિચારોને) ઓફ કરવાનું શીખવવામાં આવ્યું. અથવા એમ કહું કે અનાયાસે શીખાઈ ગયું.

વીજળીની બત્તીને બંધ કરવા જેવી જ સરળ આ પ્રક્રિયા છે.

સાધકો મને ઘણી વાર પૂછે છે કે વિકલ્પોને ઓફ કઈ રીતે કરવા ?

એના માટેનો સરળ ઉપાય હું આ સૂચવું છું : વિચારો જોડેની સાંઠગાંઠ તોડી નાખો. તમારા વિચારો પરની તમારી પકડ, તમારું તાદાત્મ્ય મુશ્કેલી સર્જે છે. વિચારોને પણ જુઓ. એમાં ભળો છો શા માટે ?

સાધક છે ચિદાકાશમાં. વિચારો છે ચિત્તાકાશમાં.

આ જ તો આપણી મનોગુપ્તિ.

સાધના માર્ગે ચાલતાં 'મરીઝ' યાદ આવે :

ચાલો કે ગતિની જ મજા લઈએ કે અમને,
મંઝિલ ન રહી યાદ, ન રસ્તો, ન દિશા યાદ.

દીક્ષાનાં પછીનાં વર્ષોમાં આ મજા મેળવી છે : પ્રભુના માર્ગે ચાલવાની મજા.

માર્ગ પર ચાલવાનો આનન્દ એવો તો તીવ્ર હતો કે માર્ગ જ મંઝિલમાં ફેરવાઈ જતો.

હાથિયા થોરથી ઢંકાયેલ નેળમાં ઉનાળામાં બપોરે ચાર વાગ્યે ચાલીએ તોય એ નેળ એરકન્ડિશન્ડ હોય તેવી અનુભૂતિ થતી હોય છે.

મંઝિલે પહોંચવું અને હાથ પામવી એ તો બરોબર, પણ અહીં તો માર્ગ જ એવો શાતાકારી હોય !

રામચન્દ્રજીએ સીતાજીને વનમાં ન આવવા સમજાવ્યું. તેમની કોમળ કાયા માર્ગના શ્રમને નહિ સહી શકે એમ કહ્યું.

સીતા માતાએ એ વખતે જે કહેલું તે 'રામ ચરિત માનસ'માં બહુ સરસ રીતે શબ્દાંકિત થયું છે :

મોહિ મગ ચલત ન હોહિહી હારિ,

ખિન ખિન ચરન સરોજ નિહારી...

મને માર્ગે ચાલતાં થાક નહિ લાગે; કારણ કે આપ આગળ ચાલતા હશો, હું પાછળ ચાલતી હોઈશ... તમારા ચરણકમળને હું જોયા જ કરતી હોઈશ. થાક ક્યાંથી લાગશે ?

સીતામાતાની કેફિયત જેવો અનુભવ ઘણીવાર થયો છે.

સાધના માર્ગ ભણી....

શબ્દ નિરન્તર મનુઆ રાતા,
મલિન બચન કા ત્યાગી;
ઊઠત બેઠત કબહું ન છૂટે,
એસી તારી લાગી....

સાધના માર્ગ ભણી....

ઉન્મનીભવનની પ્રક્રિયાને વર્ણવતું સંત કબીરજીનું
એક પદ યાદ આવે :

શબદ નિરન્તર મનુઆ રાતા,
મલિન બચન કા ત્યાગી;
ઊઠત બેઠત કબહું ન છૂટે,
ઐસી તારી લાગી....

કહૈ કબીર યહ ઉન્મુનિ રહની,
સો પરગટ કર પાઈ;
સુખ દુઃખ કે ઈક પરે પરમ પદ,
તે હિ મેં રહા સમાઈ...

વિભાવો ભણી લઈ જતા શબ્દોથી કંટાળેલ સાધક
નિરન્તર વહી રહેલા શબ્દ પર ધ્યાન આપે છે.

એ અખંડ શબ્દ - ગુંજારવ બહાર પણ છે,
ભીતર પણ છે. ભીતરના નાદને અનાહત નાદ કહે
છે. વૈશ્વિક નાદ ચાલી રહ્યો છે 'ૐ'ના સૂક્ષ્મ
ગુંજનનો. કો'ક સુભાગી પળે આ બહારના ને
ભીતરના નાદનું અનુસંધાન થાય છે. જેને નાદબ્રહ્મ
કહે છે.

‘શબદ નિરન્તર મનુઆ રાતા’. અનાહત નાદનું
શ્રવણ થયા પછી એ નાદબ્રહ્મ સાથે જાત એવી રીતે
જોડાઈ જાય છે કે ઊઠતાં, બેસતાં, કોઈ પણ ક્રિયા
કરતાં એ નાદાનુસંધાન છૂટતું નથી.

આ નાદાનુસંધાન છે ઉન્મનીભવન. મનને પેલે
પાર ગયા પછીની અનુભૂતિ. મનની આ પાર સુખ
અને દુખ છે. મનને પેલે પાર છે પરમ સુખ. પરમ
આનન્દ.

અખંડ જપ દ્વારા આ નાદાનુસન્ધાન સુધી જઈ શકાય.

એક ભક્ત મળેલા. જેઓ 'ઠું'નો અજપાજપ કરતા'તા. મેં એમને પૂછ્યું : તમે રાત્રે સૂઈ જાવ ત્યારે આ જપ ચાલુ રહે કે કેમ ?

શી ભક્તની નમ્ર અભિવ્યક્તિ હતી ! એમણે કહ્યું : રાત્રે જ્યારે પણ દેહચિન્તા માટે ઊઠું છું, ત્યારે એ જ ક્ષણે, ઊઠતાંની પહેલી ક્ષણે જપ ચાલુ હોય છે; એટલે એમ લાગે કે ઊંઘમાં જપ ચાલુ રહેતો હશે. બાકી તો ઉપરવાળો જાણે !

મારી પોતાની વાત કરું તો મેં સાધનાના કોઈ જ પ્રકારને ઘૂંટ્યો નથી. સાધનાના પહેલા જ ડગલે પ્રભુએ પોતાની બાંહોમાં ઊંચકીને સાધનાના શિખર પર મૂકી દીધો.

આ શિખરાનુભૂતિને આ શબ્દોમાં હું રજૂ કરતો હોઉં છું : મને શિખર પર હેલિકોપ્ટરથી ઉતારવામાં આવ્યો.... એ પછી લોકોને ઉપર - એ આનન્દ લોકમાં - લાવી શકાય એ માટેના માર્ગો - શાસ્ત્રખંડો - મેં પાછળથી જોયા.

અનુભૂતિ નિર્વિકલ્પદશા આદિની થઈ. પણ એ અનુભૂતિ સમ્યક્ હતી કે નહિ એ જોવા, ચકાસવા મેં શાસ્ત્રોને ભાવપૂર્વક જોયા.

પ્રભુની આ કેવી અનહદ કૃપા !

ભગવદ્ગીતાનાં બે આમને-સામને જેવાં વિધાનોને વિનોબાજીએ એક સૂત્રમાં મઝાથી પરોવ્યા છે, એનું અત્યારે સ્મરણ થાય છે.

એક સૂત્ર છે : 'ઉદ્ધરેદ્ આત્મનાત્માનમ્.' બીજું સૂત્ર છે : 'તેષામહં સમુદ્ધર્તા.' પહેલું વિધાન એમ કહે છે કે સાધના માર્ગે તમારે જાતે જ ચાલવું પડે છે... બીજું સૂત્ર કહે છે કે ભક્તોને એક ડગ ચાલવાની જરૂર નથી; હું તેઓને ઊંચકીને પહોંચાડી દઉં છું.

વિનોબાજી અહીં સરસ રીતે માર્ગદર્શન આપે છે : સાધકને, ભક્તને આન્તરયાત્રાનું અદમ્ય આકર્ષણ થવું જોઈએ. એ આકર્ષણ પેદા થયું, એ માર્ગે જવાની ઈચ્છા થઈ, પછી એ માર્ગમાં ગતિ પ્રભુ જ છે.

આ જ લયમાં મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજ પ્રભુ મહાવીર દેવના સ્તવનમાં કહે છે : 'તું ગતિ.' પ્રભુ ! સાધના-માર્ગમાં ગતિ તમે જ છો. અમે અમારી શક્તિથી એક સેન્ટીમીટર પણ તારા માર્ગે ખસકી શકીશું નહિ.

પ્રભુ ગતિ છે.

ક્યાંક સાધનામાર્ગમાં ગતિ ખોડંગાઈ, તો પ્રભુ માર્ગદર્શક બનીને અવરોધો હટાવશે.

કેટલાક સાધકો મને મળવા આવ્યા. એમણે પૂછ્યું : અમારી સાધના ક્યાં અટકી પડી છે ?

પ્રભુએ મારા કંઠેથી વહાવેલો ઉત્તર આ હતો : તમે લોકો સ્વાધ્યાય પર અટકી જાવ છો. એક શબ્દની અનુપ્રેક્ષા જો ૨-૪ કલાક થઈ, તો તમે કહેશો કે વાહ ! કેટલું સરસ !

પણ અહીં તો સ્વાધ્યાય જ થયો. ધ્યાન ક્યાં છે ? કાયોત્સર્ગ ક્યાં છે ? ધ્યાન એટલે આત્મગુણાનુભૂતિ. તમે ત્યાં પહોંચ્યા ?

ફરી પ્રશ્ન આવ્યો : અનુપ્રેક્ષા (ચિન્તન)ના આ પડાવથી અનુભૂતિના પડાવ સુધી જવાનો માર્ગ કયો ?

મારે ક્યાં વિચારવું હતું કે બોલવું હતું ? જવાબ મળ્યો તે આ હતો : સ્વાધ્યાયમાં અહોભાવ ભેળવો. ‘નમુત્યુષાં’ જેવાં સૂત્રો બોલતી વખતે આંખો કે હૃદય ભીનાં ન હોય એવું કેમ બની શકે?

હૃદયની ભીનાશ, શુભ ઘૂંટાશે; અને શુભનું ઘૂંટામણ જ શુદ્ધમાં-અનુભૂતિમાં ફેરવાશે.

સ્વાધ્યાય પાંખો થાય, ભાવના ઉજાગર બને. ધ્યાનના નિરવધિ આકાશમાં છલાંગવાનું થાય. ગમે પણ એ બહુ.

પણ, આને સમાન્તર પ્રશ્ન થતો : પોતાની સાધના પ્રત્યેનું આ ઓવર એસ્ટિમેશન (અધિમૂલ્યાંકન) તો નથી ને ? પ્રશ્ન મર્મવેધી બનતો અને આન્તર નિરીક્ષણ ચાલુ થતું. દોષોના ઢગલા દેખાતા.

આ મનોદશા સમયે એક સંતના જીવનની પ્રેરક ઘટના વાંચી. તેઓ ધ્યાનમાં હતા. કોઈકના શબ્દો કાનમાં પડ્યા, ધ્યાનનો સમય આમ પણ, પૂરો થતો હતો ને બીજી પ્રવૃત્તિમાં તેમણે સમય ફાળવવાનો હતો. સંતે આંખો ખોલી. રૂપસી કોઈ યુવતી સામે હતી. સંત બે ક્ષણ એ યુવતી સામે જોઈ રહ્યા. અચાનક ખ્યાલ આવ્યો. ઈન્દ્રિયો પર સંયમ આવ્યો. પૂછ્યું: બહેન ! તમે શું પૂછતાં હતાં ?

બહેને કહ્યું : આપની નિદ્રામાં મેં ખલેલ પાડી. હું દિલગીર છું.

સંત કહે : હું ધ્યાનમાં હતો.

બહેનની અભિવ્યક્તિ માર્મિક હતી : આપની ભ્રમણા તો નહિ હોય ને, કે આપ ધ્યાનમાં હતા. ધ્યાનમાં તો પરમાત્માના રૂપમાં સાધકની ચેતના ઓગળી ગયેલી હોય. એ પરના રૂપમાં કેમ વહી શકે ?

સંતને લાગ્યું કે બહેન સાચી હતી. અને પ્રભુભક્તિના ઉપાસક એ સંતે માન્યું કે પરમચેતના પોતાને, આ રીતે, વિભાવોમાંથી ઉઠાવવા કોશિશ કરતી હતી.

મારો અનુભવ સમાન હતો. અને એથી આ ઘટના મને ઊંડે સુધી સ્પર્શી ગઈ.

સાધનામાર્ગ ભણીની યાત્રાના સન્દર્ભમાં, હમણાં વાંચેલ એક પદ ટાંકવાનું મન થાય :

ઐસા લો તન ઐસા લો,

મૈં કેહિ વિધિ કહું ગભીરા લો....

બાહર કહૌં તો સતગુરુ લાજે,

ભીતર કહૌં તો જુઠા લો....

બાહર ભીતર સકલ નિરન્તર,

ગુરુ પરતાપે દીઠા લો...

દૃષ્ટિ ન મુષ્ટિ ન અગમ અગોચર,

પુસ્તક લિખા ન જોઈ લો...

જિન પહ્યાના તિન ભલ જાના,

કહૈ ન કોઈ પતિયાયા લો...

આ પરમતત્ત્વને લ્યો ! હું કઈ રીતે કહું કે એ ગંભીર તત્ત્વ છે માટે લ્યો.

જો એમ કહું કે એ તત્ત્વ બહાર છે, તો સદ્ગુરુ લાજે. અંદર છે એમ કહું તો જુઠું બોલાય છે. સાચી વાત એવી છે કે ગુરુકૃપાથી એ તત્ત્વને બહાર, અંદર બધે જ નિરન્તર દીઠું છે.

એ તત્ત્વ દૃષ્ટિમાં આવે એવું નથી. મુઠ્ઠીમાં સમાય એવું નથી. અગમ્ય અને અગોચર પણ એ નથી. પુસ્તકમાં તો એ લખાય એમ છે જ નહિ. જો સત્ય કહેવું હોય, તો એમ કહેવું પડે કે જેણે ઓળખ્યું છે, તેણે જ આ તત્ત્વને પામ્યું છે. બાકી જો હું એમ કહીશ કે આ ગંભીર તત્ત્વ છે, તો કોઈ મારા પર વિશ્વાસ નહિ કરે.

આ પદ વાંચતાં મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી યાદ આવેલા :

‘જિન હી પાયા તિન હી છિપાયા, ન કહે કોઉ કે કાન મે;

તારી લાગી જબ અનુભવ કી, તબ સમજે સહુ સાન મે.’

‘તારી’ એટલે તન્મયતા. સૂફી સાધનામાં આવતો આ શબ્દ છે.

પરમતારક અજિતનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં પણ ‘તારી’ શબ્દ આવે છે :

‘ધ્યાનની તારી રે લાગી નેહ સું,

જલદઘટા જિમ શિવસુત વાહન દાય જો...’

ધ્યાનની તન્મયતા / ઊંડાણ શી રીતે આવે ? બહુ મઝાનો ઉપાય બતાવ્યો : નેહ સું. પ્રભુ પ્રત્યેના સ્નેહથી, પ્રભુગુણો પ્રત્યેના સ્નેહથી ધ્યાનમાં સરી શકાય.

પ્રભુ ગુણ ગમ્યો....

ગમ્યો એટલે તમારી ભીતર રહેલા એ ગુણનો આંશિક સ્પર્શ થયો.

અને ગુણ-સ્પર્શ, ગુણાનુભૂતિ તે જ ધ્યાન !

શિવસુત એટલે કાર્તિકેય. તેમનું વાહન મોર... તેને જેમ જલદઘટા - વાદળાંનો સમૂહ બહુ ગમે છે, તે રીતે ભક્તને પ્રભુ ગમે છે. ‘પ્રીતલડી બંધાણી રે....’ કેવી બંધાઈ છે પ્રીતિ ? ‘પ્રભુ પાખે ક્ષણ એક મને ન સુહાય જો.’ પ્રભુ વગર એક ક્ષણ મને ગમતું નથી.

પૂજ્યપાદ જંબૂવિજયજી મહારાજ સાહેબે મને પૂછેલું :

વીતરાગ સ્તોત્રમાં ‘પટ્વભ્યાસાદરૈઃ પૂર્વ, તથા વૈરાગ્યમાહરઃ..’ પંક્તિમાં ‘પટ્વભ્યાસાદરેણ...’ ન જોઈએ ? શ્રેષ્ઠ અભ્યાસના આદર વડે. અહીં બહુવચનની જરૂરત ક્યાં છે ?

હું વિચારમાં પડ્યો.

તેઓશ્રી મને કહે : વૈશેષિક દર્શનમાં વૈરાગ્યની ત્રણ અવસ્થાઓ દર્શાવી છે : પટુ, અભ્યાસ, આદર.... એ ત્રણ ચરણો વડે પ્રભુએ ગત જન્મમાં વૈરાગ્યને દૃઢ કરેલું આવો ભાવ અહીં છે.

જન્માન્તરીય ધારામાં વૈરાગ્યને ઘૂંટીને આત્મસાત્ બનાવવાની કેવી મઝાની આ વિધિ !

એકાન્તનો વૈભવ

પરમ રસ

મિલનની ઝંખના તો જો !
કે તારી શોધ કરવામાં,
લીધી છે રાહ એવી પણ
કે જે તારી ગલી નહોતી....

ભક્તિના માર્ગે, સાધનાના માર્ગે પરમ રસ ખૂબ પીવા મળ્યો.

પ્રભુનો અનુગ્રહ.

મર્મી સાધક, સંત કબીરજી પરમ રસને વ્યાખ્યાયિત કરતાં કહે છે :

રસ ગગન ગુફા મેં ઝરે,
બિન બાજા ઝનકાર ઊઠે,
જહં સમુઝા પરૈ જબ ધ્યાન ધરૈ....

બિના તાલ જહાં કંવલ ફુલાને,
તેહ ચઢિ હંસા કેલિ કરૈ....

બિન ચંદા ઉજિયારા દરસૈ,
જહં તહં હંસા નજર પરૈ...

દસ વેં દ્વારે તારી લાગી,
અલખ પુરુષ જા કો ધ્યાન ધરૈ...

કાલ કરાલ નિકટ નહીં આવે,
કામ ક્રોધ મદ લોભ ઝરૈ....

જુગન જુગન કી તૃષા બુઝાની,
કર્મ ભર્મ અઘ વ્યાધિ ટરૈ....

કહે કબીર સુનો ! ભાઈ સાધો !
અમર હોય કબહૂ ન મરૈ....

હૃદયની ગુફામાં અમૃતબિન્દુ ઝરવા માંડે છે. ત્યાં કોઈ પણ સાજ વિના ઝંકાર ઊપડે છે. ધ્યાન ધરવાથી તરત એની સમજણ પડે.

અન્તરની ગુફામાં તળાવ વિના કમળ ખીલે છે. એ કમળ પર ચડીને હંસ (આત્મા) કીડા કરે છે.

પછી તો, આ આતમ હંસાની જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડે છે ત્યાં ચન્દ્ર નથી તોય ચન્દ્ર જેવું નિર્મળ, શીતળ અજવાળું દેખાય છે.

પછી સાધકની દશમા દ્વારે (સહસ્રારમાં) પહોંચ થાય છે. ત્યાં અલપ પુરુષ પોતે એની રાહ જુએ છે. ત્યાં પહોંચ્યા પછી કાળ એને સ્પર્શતો નથી. કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ બધું આપોઆપ ખરી પડે છે. યુગો-યુગોની તરસ બુઝાય છે. કર્મ, ભ્રમ, પાપ અને વ્યાધિ બધું ટળી જાય છે.

હે ભાઈ સાધુ ! હવે સાધક સિદ્ધ બને છે. એ બને છે અમર. એ બને છે અમૃતપુત્ર. ઉપનિષદના ઋષિ કહે છે : અમૃતસ્ય પુત્રા:...

પરમ રસના આસ્વાદ માટેની ઝંખના પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજને ઘૂંટવાથી પ્રબળ બની. એમના સ્તવનની આ પંક્તિ ગાતો અને હૃદયમાં ઘમ્મર વલોણું ફેરવાતું :

‘ક્યું જાણું ક્યું બની આવશે,
અભિનન્દન રસ રીત...’

પરમ રસ મને શી રીતે મળશે ? શી રીતે...? શી રીતે...?

ઉત્તર એમણે જ આપેલો છે :

‘પુદ્ગલ અનુભવ ત્યાગથી,
કરવી જસુ પરતીત...’

પુદ્ગલના અનુભવનો ત્યાગ થાય અને પરમરસની અલપ-ઝલપ મળી રહે.

પુદ્ગલ (વસ્ત્ર, શબ્દ, વિચાર આદિ) તો રહેશે જ; કારણ કે મોટું પુદ્ગલ (શરીર) વળગેલું છે ને ! પણ પુદ્ગલનો અનુભવ ન રહે.

એવા પરમહંસોને જાણ્યા છે, જેઓને દિવસમાં દશ વાર ખાવાનું આપો તો ખાઈ લે; પહેલાં ક્યારે ખાધેલું તે તેમને ખ્યાલ નથી. અને સાત દિવસ સુધી તેમને કોઈ ખાવાનું ન આપે તો ભોજનની યાદ સુદ્ધાં તેમને ન આવે.

એક પહોંચેલા સાધકને પૂછાયેલું કે તમે સાધનાના પ્રારંભિક તબક્કામાં પણ ખાતા હતા, પીતા હતા અને સૂતા હતા. અત્યારે પણ એ ક્રિયાઓ ચાલુ છે, તો ફરક શો પડ્યો ?

એમણે કહેલું : પહેલાં હું ખાતો હતો, હું પીતો હતો.... હવે ખવાય છે, પીવાય છે... ક્રિયા રહી, કર્તા ઊડ્યો.

વૈભાવિક ક્રિયાઓમાં કર્તા ગેરહાજર રહેવો જોઈએ. સ્વભાવ ભણીની ક્રિયાઓમાં કર્તા સંપૂર્ણતયા હાજર રહેવો જોઈએ.

મને પ્રભુએ નિર્વિકલ્પદશા ઘૂંટાવી અને એમ પુદ્ગલાનુભવ છોડાવી પરમ રસની દિવ્ય દુનિયા ભણી ધકેલ્યો.

નિર્વિકલ્પ દશાનો અનુભવ...એકવાર સાંચોર (રાજસ્થાન)માં ચાતુર્માસ. રાત્રે ‘સંથારા પોરિસી’નાં સૂત્રોમાંથી ચેતનાને પસાર થવા દીધી. અને ‘સવ્વં તિવિહેણ વોસિરિયં...’ (વિભાવો જોડેના સંબંધોનો ત્યાગ કરું છું.) એમ બોલ્યો કે ખરેખર ચિત્ત કોરી સ્લેટ જેવું થઈ ગયું.

બે-પાંચ મિનીટ પછી ભક્તોની એક ગાડી આવી. પ્રબન્ધ સંચાલકે કહ્યું કે આપને ધર્મશાળામાં લઈ જાઉં. સવારે ગુરુજીને મળજો.

પણ ભક્તોની તડપન ઘેરી હતી. ઉપાશ્રયમાં આવ્યા. કહે : સાહેબજી, વધુ નહિ, બે-પાંચ શબ્દો એવા આપો કે રાત્રે એના પર અનુપ્રેક્ષણ થઈ શકે.

હું શું બોલું ?

બધું ઓફ થઈ ગયેલું.

મેં કહ્યું : સવારે મળો. અત્યારે ધર્મલાભ....

એક વખત ભીલડિયાજીથી અમદાવાદનો પંદર-સત્તર દિવસનો વિહાર હતો. આમ તો, દરેક આવી વિહારયાત્રામાં નવાં પુસ્તકોની બેગ લીધેલી હોય. પુસ્તકો વંચાયા કરે. આ વખતે વિચાર્યું કે કશું વાંચવું નથી. કંઈ વિચારવું નથી. દ્રષ્ટાભાવને ઘૂંટવો છે.

વિચારની પાછળનું માર્ગદર્શક સૂત્ર હતું પરમપાવન આચારાંગજીનું. ત્યાં ભગવાનને પૂછવામાં આવ્યું છે કે પ્રભુ ! દ્રષ્ટાને કોઈ ઉપાધિ હોય છે ? પ્રભુએ કહ્યું : ના, દ્રષ્ટાને કોઈ જ ઉપાધિ (તકલીફ) હોતી નથી. સૂત્રના પ્યારા શબ્દો આ છે : ‘કિમત્થિ ઉવાહી પાસગસ્સ? નત્થિ ત્તિબેમિ....’

વિહારયાત્રામાં દ્રષ્ટાભાવ ઘૂંટાયો. અમદાવાદ પહોંચ્યો. પહેલા દિવસે બે-ચાર સાધકો આવ્યા અને એમણે વાચના માટે કહ્યું. હું શું બોલું ? અંદર તો ગહન ચુપ્પી.... શબ્દો ક્યાંથી લાવું? બોલવા માટેનો વિચાર જ કોઈ સૂઝતો નહોતો.

એમને કહ્યું : કાલે આવો.

એ જ સાંજે બે-ચાર પુસ્તકો લઈને બેસી ગયો. થોડાંક ઉદ્ધરણો મારી નોંધપોથીમાં લખ્યા અને બીજા દિવસથી બોલવાનું શરૂ કર્યું.

પણ, એ વિહારયાત્રાનો અનુભવ અવિસ્મરણીય હતો.

એ વખતે ધીરા ભગતનું વિધાન યાદ આવેલું : ‘તરણા ઓથે ડુંગર, ડુંગર કોઈ દેખે નહિ...’ નિર્વિકલ્પતાના તરણાને પછવાડે જ આનંદનો આવો મોટો પર્વત ! વાહ !

સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં પૂજ્ય મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે આપેલ પંક્તિને ઘણીવાર રટતો : ‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં નહિ કર્મનો ચારો.’

એ જ રચનાકાર મહર્ષિએ તે જ સ્તવનામાં લખેલ કડીને પણ ઘૂંટતો : ‘એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દયા, સુગુરુ તેહને ભાષે; જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણને રાખે..’

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ બહુ જ પ્યારો શબ્દ છે. ઉપયોગ વિકલ્પોમાં ન જાય ત્યારે તમારા સ્વરૂપમાં જ હોય.

ભીમસેન જોષી જેવા દિગ્ગજ સંગીતકાર એક હોલમાં સંગીત પીરસતા હોય. સાઉન્ડ સિસ્ટમ ધીમી હોય. એ વખતે હોલના દરવાજા પાસે રહેલા માણસને સંગીત તો સંભળાય, પણ બહારથી પસાર થતા કોઈક વરઘોડાના ઢોલના જોરદાર ધમાકા સંભળાય તો એ સમયે ભીમસેન જોષી નહિ સંભળાય.

વરઘોડો દૂર થતાં જ ફરી ભીમસેન જોષી સંભળાશે.

આપણી ભીતર પણ દિવ્ય સંગીત બજી જ રહ્યું છે. પણ આપણું ચિત્ત વિચારોના તુમુલ ધમસાણમાં હોય ત્યારે પેલું સંગીત કેમ કરીને સંભળાય ?

દહેરાસરોમાં ઘંટના અવાજનો ખ્યાલ જેમને આવ્યો તે લોકોએ ભીતરનો નાદ-અનાહત નાદ સાંભળેલ હશે.

ઘંટના પેન્ડુલમને તેની દિવાલ સાથે અથડાવીએ અને જે અવાજ થાય તે નહિ, પણ એ પછી જે રમ્...રમ્...રમ્... જેવો અવાજ થાય છે તેને સમાન ભીતરનો અવાજ આ છે. એટલે દહેરાસરના ઘંટધ્વનિને આધારે ભીતર જઈ શકાય.

જો કે અનાહત નાદ સંભળાય ત્યાં અટકવાનું નથી.

પરમ રસ તો હજુ દૂર છે. પણ એની આછી સી પદધ્વનિ અહીં સંભળાય. મીરાં કહે છે : ‘સુની રે મૈને હરિ આવન કી આવાજ.’

પરમ રસને તમે વ્યાખ્યાયિત તો શી રીતે કરો ? શબ્દો તો ફિક્કા-ફસ ત્યાં લાગશે.

પણ એ પરમ રસના પાન પછી શું થાય છે એ તમે કહી શકો. આવા એક અનુભવીએ મને કહેલું કે પ્રભુનો આ રસ ચાખ્યા પછી એક પણ ક્ષણ વિષાદમાં રહેતી નથી. તમે હો છો આનન્દલોકમાં. પ્રભુની એરકન્ડિશન્ડ હથેળીમાં.

બરકત વીરાણી યાદ આવે :

મિલનની ઝંખના તો જો !

કે તારી શોધ કરવામાં,

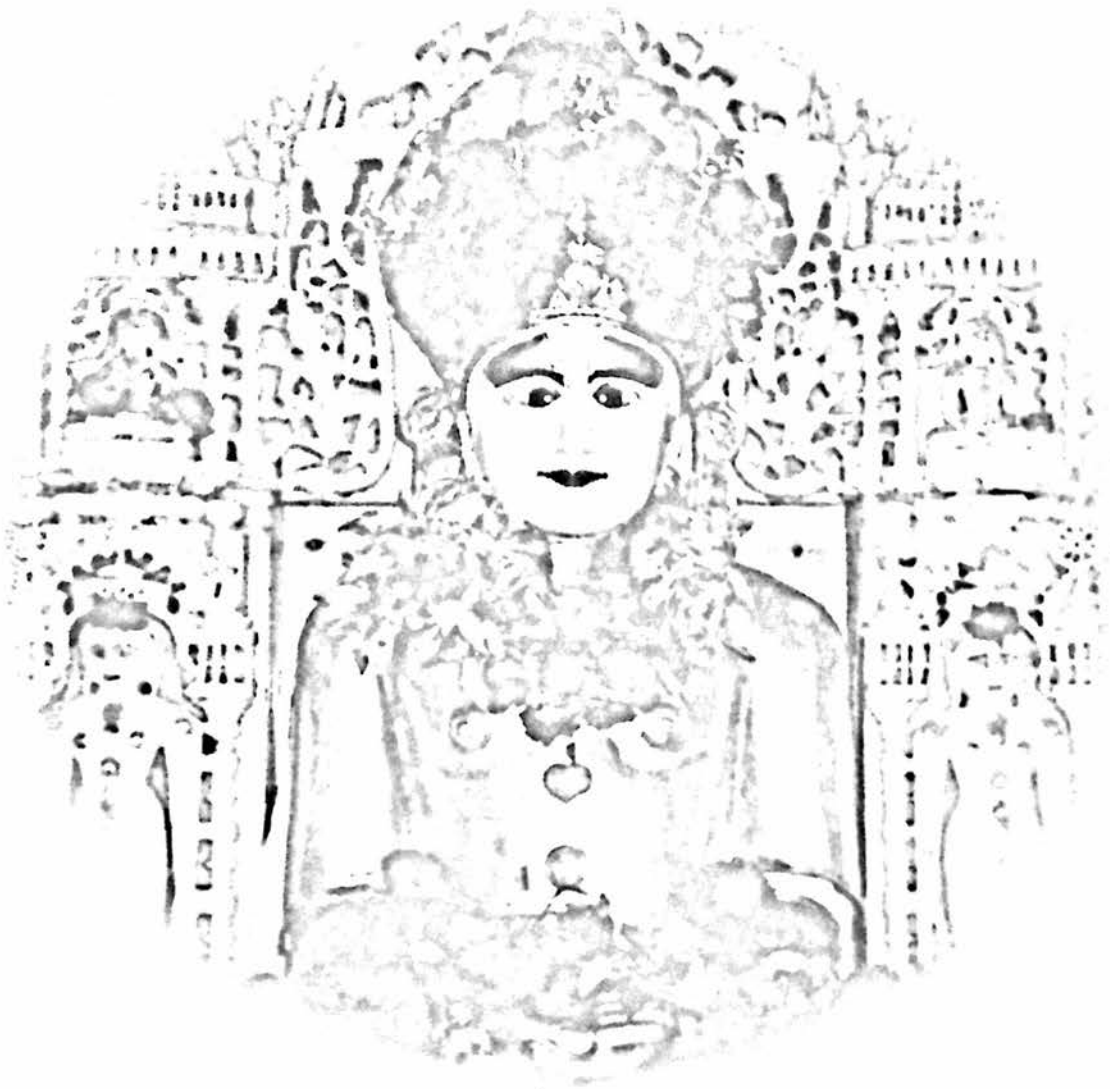
લીધી છે રાહ એવી પણ

કે જે તારી ગલી નહોતી....

અને છતાં ઝંખનાને કારણે પ્રભુ મળ્યા જ.

પરમ સ્પર્શ

આવ્યા છો મારી પાસે તમે એ નવાઈ છે,
નહીંતર નદી જતી નથી, નાના ઝરણ સુધી.

પરમ સ્પર્શ

મેક્લુહાને લખેલી એક રૂપક કથા યાદ આવે :
દરિયામાં રહેતી એક નાનકડી માછલી મોટી માછલીને
પૂછે છે : દરિયો કેવો હોય ? લોકો દરિયાની ઘણી જ
વાતો કરતા હોય છે : એનું સંગીત, એના આરોહ-
અવરોહ, ભરતી વખતનું એનું સૌન્દર્ય.

મોટી માછલીએ કહ્યું : આપણે જેમાં છીએ એ
જ તો દરિયો છે ને !

નાની માછલીની ટિપ્પણી આ હતી : આ દરિયો
છે ? આ તો પાણી છે !

પરમસ્પર્શ માણતાં પૂર્વેની મારી મનોદશા આ
નાની માછલી જેવી હતી. પરમચેતનાના સમંદરમાં
રહેવા છતાં એનાથી સાવ બેખબર.

કબીરજીને આ સન્દર્ભમાં જોયેલા :

પાની બીચ મીન પિયાસી,
મોહિ સુન સુન આવત હાંસી....

મૃગકી નાભિ માંહિ કસ્તૂરી,
બન બન ખોજત જાસી....

કહૈ કબીર સુનો ભાઈ સાધો,
સહજ મિલે અવિનાશી....

પાણીમાં (પરમચેતનાના સમંદરમાં) આત્મારૂપી
માછલું તરસ્યું છે એ સાંભળી હસવું આવે છે.

કસ્તૂરિયા મૃગની ડૂંટીમાં કસ્તૂરી હોય છે, પણ
એની સુગંધ મેળવવા એ ભટક્યા જ કરે છે.

ભટકવાની જરૂર નથી. થોભો, સહજ બનો, પ્રભુ
મળી જશે.

આ પદ વાંચતો હતો એ જ સમયે મહોપાધ્યાયશ્રી
યશોવિજયજી મહારાજનું પંચવિંશતિકા જોવાયું. તેની

એક ધ્યાનાકર્ષક પંક્તિ પાસે ઊભો રહ્યો : ‘વ્યક્ત્યા શિવપદસ્થોઽસૌ, શક્ત્યા જયતિ સર્વગઃ’. પરમાત્મા વ્યક્તિ રૂપે ભલે મોક્ષમાં ગયા (કે મહાવિદેહમાં રહ્યા), શક્તિ રૂપે તેઓ અહીં જ છે. બ્રહ્માંડના કણ-કણમાં છે પરમચેતનાના હસ્તાક્ષર.

અનુભૂતિયાત્રાનો પ્રારંભ સદ્ગુરુદેવે કરાવ્યો. ત્રીસેક વર્ષનું વય. પૂર્વનું અને પશ્ચિમનું વાંચવાનું ઘણું થયું અને એને કારણે અહંકાર સારો એવો ઊછળતો.

ગુરુદેવની કરુણા સક્રિય બની. એમને થયું કે આ છોકરો બુદ્ધિશાળી છે, પણ વાચન દ્વારા અહંકાર સિવાય કંઈ જ એ મેળવતો નથી.

એક વાર તેઓશ્રીએ મને નજીક બોલાવ્યો અને પૂછ્યું : તેં પૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજને વાંચ્યા ?

મેં કહ્યું : ના, જી.

એમણે કહ્યું : તું એમને વાંચ.

મેં પૂછ્યું : સાહેબજી, શરૂઆત ક્યાંથી કરું ?

તેઓશ્રીએ કહ્યું : યોગબિન્દુથી શરૂઆત કર. યોગબિન્દુ ગ્રંથ શરૂ કર્યો. એમાં છેલ્લે વચન આવ્યું : ‘વિદુષાં ગ્રંથ-સંસારઃ, સદ્યોગરહિતાત્મનામ્.’ યોગ-ચક્ષુ જો ન ખૂલ્યું તો વિદ્વાનો માટે ગ્રંથોનો પણ એક સંસાર જ હોય છે.

મને લાગ્યું કે મારી ચેતના પરનો સદ્ગુરુનો મઝાનો પ્રહાર હતો. યાદ આવ્યા આનન્દધનજી : ‘ગુરુ મોહિ મારે શબ્દકી લાઠી, ચેલે કી મતિ અપરાધિની નાઠી.’

યોગબિન્દુનું આ વચન ચેતનાના સ્તર પર ઝીલાયું. યોગમાર્ગે જવાની તલપ લાગી....

એ પછી પૂજ્યપાદ દેવચંદ્રજી મહારાજનાં સ્તવનો ઘૂંટાયાં. ભીતરની યાત્રા વેગવતી બની.

‘વિદુષાં ગ્રંથસંસારઃ....’ની સામે છેડે એક સૂત્ર સ્ફૂર્યું : ‘ભક્તાનાં ગ્રંથસંન્યાસઃ....’

આ ગ્રંથસંન્યાસનું એક શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ નાનપણમાં જોવા મળેલું.

બાર વર્ષનું વય. (દીક્ષા અગિયારમા વર્ષે થયેલી.) અમદાવાદ ગયેલા. વિજયદાનસૂરિ જ્ઞાનમંદિરમાં પૂજ્ય લબ્ધિસૂરિ મહારાજ બિરાજમાન. વન્દન કરવા ગુરુદેવની જોડે ગયેલ. ખ્યાલ હતો કે બહુ મોટા ગજાના આચાર્ય ભગવંત તેઓ હતા. તે સમયે તેઓનું ૮૪ વર્ષ આસપાસનું વય. મોતિયાના જાડા કાચવાળા ચશ્મા લગાવી તેઓ કંઈક વાંચતા હતા.

બાળસહજ કુતૂહલથી જોયું કે કયું પુસ્તક છે. પુસ્તક હતું ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું. નિરાશ થઈ. આવડા મોટા જ્ઞાનીપુરુષ, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર વાંચે છે !

પછી ખ્યાલ આવ્યો કે તેઓનો એ ગ્રન્થસંન્યાસ હતો. ૨-૪ ગ્રન્થો રાખ્યા હશે. જેનો સ્વાધ્યાય વારાફરતી તેઓશ્રી કર્યા કરતા હશે.

પરમસ્પર્શની મજાની કેફિયત પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી મહારાજે પ્રભુ મહાવીર દેવની સ્તવનામાં 'શાસ્ત્ર અભ્યાસ પણ કાંઈ કીધો' પંક્તિના સ્તબકમાં આપી છે. તેમણે ત્યાં કહ્યું કે શાસ્ત્રો ભણ્યા, વાંચ્યા; પણ પ્રભુનો શબ્દસ્પર્શ મળ્યો ?

પહેલીવાર આચારાંગસૂત્ર વાંચતાં આ શબ્દસ્પર્શ, પરમ સ્પર્શ અનુભવ્યો. એક સૂત્ર હતું : 'અણાણાં એ સોવદ્વાણા, આણાં એ નિરુવદ્વાણા, એતં તે મા હતુ....' (કેટલાક સાધકો અનાજમાં ઉદમશીલ છે, કેટલાક સાધકો પ્રભુઆજ્ઞામાં હતોત્સાહ છે; પણ તને આવું ન હો !) આ વાંચતાં જ આંખોમાં હર્ષાશ્રુ, શરીરે રોમાંચ, ગળે ડૂસકાં. મારા પ્રભુની મારા પરની આ શ્રદ્ધા ! બીજા ભલે અનાજમાં ઉદમશીલ કે આજ્ઞામાં હતોત્સાહ હોય; તારા માટે તો આ વાત છે જ નહિ.

મને આ સૂત્ર વાંચતાં દીનબન્ધુ એન્ડ્રુસ યાદ આવ્યા. એક ઝૂંપડપટ્ટીમાં તેઓ ગયેલા. એક શરાબી. મજૂરી કરીને કમાયેલ બધું જ પીઠામાં નાખીને આવ્યો. ઘરે છોકરાં રો-કકળ કરે. દીનબન્ધુએ આ દશ્ય જોયું. તેમણે શરાબીને કહ્યું : ભાઈ ! તને ભગવાનમાંય શ્રદ્ધા નથી ? ભગવાનને ખાતર આ શરાબ છોડી દે.

શરાબીએ કહ્યું : હું ભગવાનમાં માનતો જ નથી.

દીનબન્ધુનું અદ્ભુત વચન હતું : પણ ભગવાનને તારામાં શ્રદ્ધા છે તેનું તું શું કરીશ ?

પેલો ભાઈ હચમચી ઊઠ્યો. મારા જેવામાં પ્રભુને શ્રદ્ધા છે ?

એ બદલાઈ ગયો.

મને આ ઘટના યાદ આવી ને થયું કે મારા પ્રભુને પણ મારા પર કેવી શ્રદ્ધા કે એમણે કહ્યું : 'એતં તે મા હતુ....' તું તો અલગ જ જાતનું વ્યક્તિત્વ છે. પ્રભુએ મૂકેલી આ શ્રદ્ધા...

દિવસો સુધી 'એતં તે મા હતુ...' પદ ધૂમરાતું રહ્યું.

પ્રભુનો આ મઝાનો શબ્દસ્પર્શ.

એ અરસામાં જ પૂજ્ય પદ્મવિજયજી મહારાજ કૃત એક સ્તવનામાંથી પસાર થતો હતો. આ પંક્તિ પાસે થોભવાનું થયું : ‘નિજ કર પીઠ થપેટીએ....’ અને ત્યારે લાગલો જ ખ્યાલ આવ્યો કે પ્રભુનો શબ્દ-હાથ આપણા અસ્તિત્વને કઈ રીતે થપથપાવે છે.

પ્રભુનો મીઠો સ્પર્શ તો માણ્યો જ છે.

ક્યારેક તમાચ પણ ખાધી છે. પણ પ્રભુની તમાચ પણ મીઠી હોય છે એનો ખ્યાલ એ ખાધી ત્યારે થયો.

બૌદ્ધિક હતો ત્યારની વાત છે. સાધનાનો આછો સ્પર્શ પ્રભુએ કરાવેલો, પરંતુ બૌદ્ધિકતાને કારણે અહંચેતના મુખરિત હતી. એકવાર પ્રવચન આપીને સુધર્માપીઠ પરથી નીચે ઊતર્યો. ઘણા લોકોએ કહ્યું કે આવી અદ્ભુત શૈલી ક્યારેક જ સાંભળવા મળે છે.

સાંભળતાં જ અહંકારનો ફુગ્ગો ફુલાઈ ગયો. ત્યારે ટાંકણી ઘોંચવાનું કામ પણ એ પરમ ચેતનાએ જ તો કરેલું !

પ્રવચન આપી જેવો મારા આસન પર બેઠો; ટેબલ પર આચારાંગજીનું પુસ્તક. અચાનક જે પાનું હાથમાં આવ્યું, તેમાં આ સૂત્ર હતું : ‘ળો લોગસ્સેસળં ચરે’ મારા લાલ ! તારે લોકપ્રશંસાના વહેણમાં ડૂબવાનું નથી....

મીઠી તમાચ અસ્તિત્વના સ્તર પર લાગી, પણ પ્રભુનો અનુગ્રહ કે એને પ્રસાદી રૂપે સ્વીકારી શકાઈ.

પ્રભુ ! શબ્દસ્પર્શ આપ્યો પણ તેં.

ઝીલાવ્યો પણ તેં.

ખૂબ ખૂબ આભાર, તારો.

સમર્પણની સામે કાળજીના સૂત્રનો ખ્યાલ હતો. જેટલું ભક્તનું સમર્પણ ગાઢ બને; પરમ ચેતના, સદ્ગુરુ ચેતના એની કાળજી વધુ લે. અથવા તો એમ કહો કે ભક્તની સમર્પણની એ ભૂમિકા પર એ પ્રભુના પ્રસાદને ઝીલી શકે.

અહીં તો મારું સમર્પણ હતું જ નહિ. અને પ્રભુ વરસ્યે જ જતા હતા. વીતરાગ સ્તોત્ર યાદ આવ્યું : ‘ત્વમકારણવત્સલ:’. તું છે અકારણ વત્સલ, પ્રભુ ! તું અમારા પર વરસ્યા જ કરે છે; અમારું સમર્પણ બિલકુલ ન હોવા છતાં.

હમણાં એક સંગોષ્ઠિમાં મેં કહેલું કે પ્રભુ જો અકારણ વત્સલ છે, તો ભક્તે અકારણ ભક્ત બનવું જોઈએ.

ભક્ત ભક્તિ કરે છે. તેને પૂછો : શા માટે તું ભક્તિ કરે છે ? એ કહેશે : ભક્તિ કર્યા વિના મારાથી રહેવાતું નથી. એની ભક્તિ છે ભક્તિ માટેની ભક્તિ. ભક્તિ દ્વારા એને કશું જ જોઈતું નથી.

યાદ આવે મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી : ‘મુક્તિથી અધિક તુજ ભક્તિ મુજ મન વસી, જેહશું સબળ પ્રતિબંધ લાગો....’ મુક્તિ કરતાં પણ ભક્તિ વધુ ગમે છે ભક્તને.

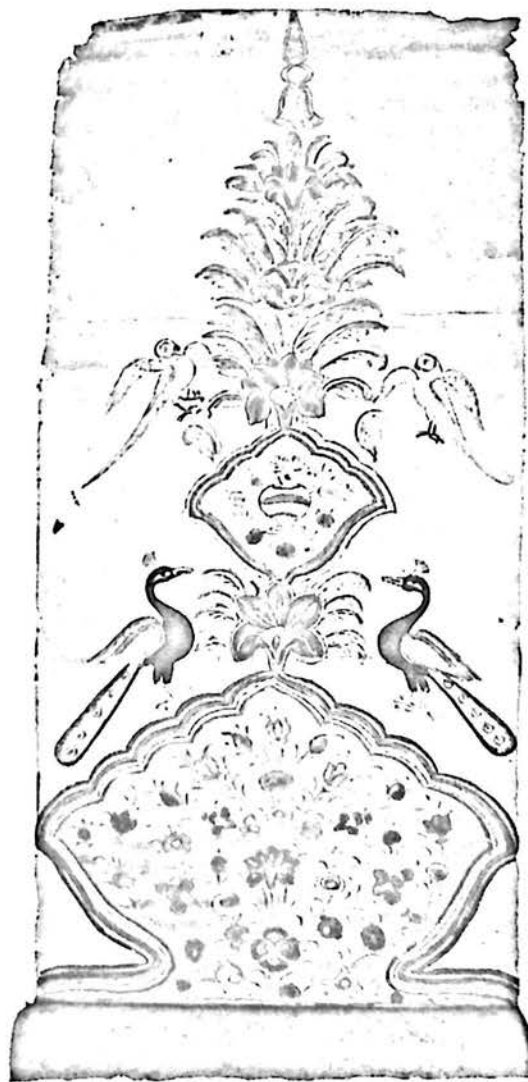
‘રાઝ’ નવસારવી યાદ આવે :

આવ્યા છો મારી પાસે તમે એ નવાઈ છે,
નહીંતર નદી જતી નથી, નાના ઝરણ સુધી.

દીપક બારડોલીકર પણ યાદ આવે :

અલગ અમ જિંદગીથી આપને ગણતા નથી હોતા,
નદીને અવગણે એવા કોઈ દરિયા નથી હોતા.

અહોભાવનો ઊછળતો દરિયો

ઉપરથી ભીંજાયો,
અને ભીતરથી પીગળ્યો,
પથ્થરનો પહાડ એમ,
નદી થૈને નીકળ્યો.

|| અહોભાવનો ઊછળતો દરિયો ||

બાહ્ય પ્રવાસને સમાન્તર આન્તર યાત્રા ચાલતી રહી. પ્રભુ પ્રેરક નિમિત્તો આપતા ગયા. ઝીલાવતા ગયા. અહોભાવ સશક્ત બની શુદ્ધ તરફ ઢળવા લાગ્યો.

આરખી (ડીસા પાસે)માં ચાતુર્માસ.

ચાતુર્માસ પ્રવેશના ત્રીજા કે ચોથા દિવસે સાંજે એક શ્રાવિકા બહેન મારી પાસે આવી રડવા લાગ્યાં. કહે : સાહેબજી, કાલે હું તો મુંબઈ જાઉં છું.

મને નવાઈ લાગી.

બહુ જ ભાવક એ બહેન. ગામમાં ચાતુર્માસ હોઈ મુંબઈથી અહીં ભક્તિ માટે આવેલાં. પતિ અને બાળકોને નોકરોને હવાલે સોંપી અહીં આવી ગયેલાં. એમણે કહ્યું : હું જાઉં છું. મને આશ્ચર્ય થયું.

પૂછ્યું : કેમ ?

તેઓ કહે : સાહેબજી, હું ભક્તિ માટે અહીં આવી છું. પણ જો પૂરી ભક્તિનો લાભ મને ન મળે તો શું કરવાનું ? એક-બે સાધુ મહારાજ કે સાધ્વીજી મહારાજ મારે ત્યાં વહોરવા પધારે એથી મને સંતોષ ન થાય. જેટલા મહારાજ સાહેબ વહોરવા નીકળે એ બધા જ મારે ત્યાં લાભ દે તો મને સંતોષ થાય.

મેં એમને આશ્વાસન આપ્યું.

તેઓ રોકાયાં.

પર્યુષણ પર્વ પર માસક્ષમણની તપશ્ચર્યા કરી. પણ ત્રીસમા ઉપવાસ સુધી વહોરાવવાનું ચાલુ!

મીનાબહેનની એ ભક્તિ જોઈ હૃદય આનન્દસભર બનતું.

એ જ ગામમાં ચોમાસામાં સવારે દર્શન કરીને આવ્યા ને ઝરમર-ઝરમર વરસાદ ચાલુ થયો. થોડો

વરસાદ થોભે અને લોકો દોડતા આવે : સાહેબજી, વરસાદ રોકાઈ ગયો છે. વહોરવા માટે મોકલો !

સાધુઓ ભિક્ષાએ જવાની તૈયારી કરે ત્યાં વરસાદ શરૂ થઈ જાય.

તે દિવસે મને યાદ છે, દશેક વાગ્યે નવકારસી વાપરવા બેઠેલા. અને એ વખતે જ્યારે જાણ થઈ કે સ્કૂલે જતાં બાળકો સિવાય કોઈએ અમારા વહોર્યા પહેલાં ચા-પાણી નહિ કરેલા; ત્યારે આંખો ભીંજાયેલી.....

આકાશ પણ ભીનું, ભીનું...

આંખોના આકાશ સુધી એ ભીનાશ ઊતરી આવી.

આરખીના ચાતુર્માસમાં મુંબઈ વેપાર કરતા એક મોતીના વેપારી ચાર મહિના માટે બધું સમેટી ગામમાં બેસી ગયા.

ગામમાં તો બીજું કામ હોય નહિ. મારી પાસે કલાકો સુધી બેસે. ભક્તવૃન્દ જોડે, સાધકો સાથે થતા મારા વાર્તાલાપને તેઓ સાંભળે.

પર્યુષણ પર્વ પછી એકવાર મેં તેમને પૂછ્યું : તમારે મુંબઈ બે-ચાર દિવસ માટે જવાનું હતું. તેનું શું વિચાર્યું ?

તેઓ કહે : પ્રભુની ઈચ્છા હશે તેમ થશે.

હું હસ્યો : ઉજમભાઈ ! તમારે મુખે આ શબ્દો ક્યાંથી ? એ પણ નવાઈ પામ્યા. પછી કહે : બે મહિના સુધી તમને સાંભળ-સાંભળ કર્યા એટલે મારી બોલવાની લઢણ આખી ફરી ગઈ !

મેં મનમાં કહ્યું : યશોવિજય નામની સંઘટનાને જ પ્રભુએ લુપ્ત કરી નાખી છે; ત્યાં બોલનાર ‘હું’ ક્યાં છે ? બોલનાર તો ‘તે’ છે.

અને આંખો ભીંજાઈ. પ્રભુ ! અમારા જેવા નાચીજ માણસોને કંઠેથી પણ તું પ્રગટે છે ! કેવી અદ્ભુત વાત !

પ્રવચન આપીને સુધર્માપીઠ પરથી નીચે ઊતરું છું ત્યારે મારી આંખો ભીંજાય છે. આંખોની એ ભીનાશ પ્રભુને કહેતી હોય છે કે પ્રભુ ! તારી પાસે તો અગણિત સાઉન્ડસિસ્ટમ્સ છે; છતાં તું મારા જેવા નાચીજ માણસની સાઉન્ડસિસ્ટમ વાપરે ! મારે કંઠેથી તું વહે, પ્રભુ !

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર યાદ આવે. એમણે પ્રભુને કહેલું : પ્રભુ ! હું તો બાંસુરી માત્ર છું. હવા થઈને તું ભીતરથી વહે છે. અને એટલે જે પણ સંગીત સર્જાય છે; તેની માલિકીયત તારી છે.

ઉનાળાની એક સાંજે ઉત્તર ગુજરાતમાં શંખેશ્વર તીર્થ બાજુ વિહારયાત્રા ચાલુ હતી. એક પરબ આવી. મારી વ્હીલચેર ચલાવતા ભરતે વ્હીલચેર પરબ પાસે ઊભી રાખી.

પરબવાળો ભાઈ તરત નજીક આવ્યો. પૂછ્યું, બાપુ પાણી પીશે ?

ભરતે કહ્યું : સાહેબને તો ગરમ કરીને પછી ઠારેલું પાણી જ કામ આવે છે; જે અમારી પાસે છે. પણ મારે પાણી પીવું છે.

એ ભાઈ ખુશ થયા. કહે : તમેય મારા મહેમાન છો ને! અને મહેમાન એટલે ભગવાન!

મેં જોયું : થાળીમાં પાણીનો ગ્લાસ અને લોટો લઈને એ ભાઈ જે ભાવથી નજીક આવ્યા અને ભાવથી પાણી પીવડાવ્યું.... હૃદયને સ્પર્શી ગઈ આ ઘટના.

આમ પણ, ઘટના-જગતના કેન્દ્રમાં તો ભાવજગત જ હોય ને !

લખતર (વીરમગામ પાસે)માં ઉપાશ્રય પાસે એક મોચી ભાઈ રહે. ફૂટપાથ પર પોતાની નાનકડી પેટી મૂકી તેઓ કામ કરે.

ઉપાશ્રયમાં જ્યારે પણ સંતોને આવેલા જુએ ત્યારે તરત અંદર આવે, પ્રણામ કરે અને ભાવથી પૂછે કે મોજાં સાંધવાનાં છે ? બહુ જ ભાવથી મોજાં સાંધી ફરી આપવા આવે.

એમનો એ ભાવ હૃદયને સ્પર્શી ગયેલો. વન્દનાર્થે આવેલ ભક્તે એ મોચી ભાઈને થોડીક રકમ આપવાની ઈચ્છા દર્શાવી. તેમણે વિનયપૂર્વક ના પાડી.

કેવો મૂક આ કર્મયોગી !

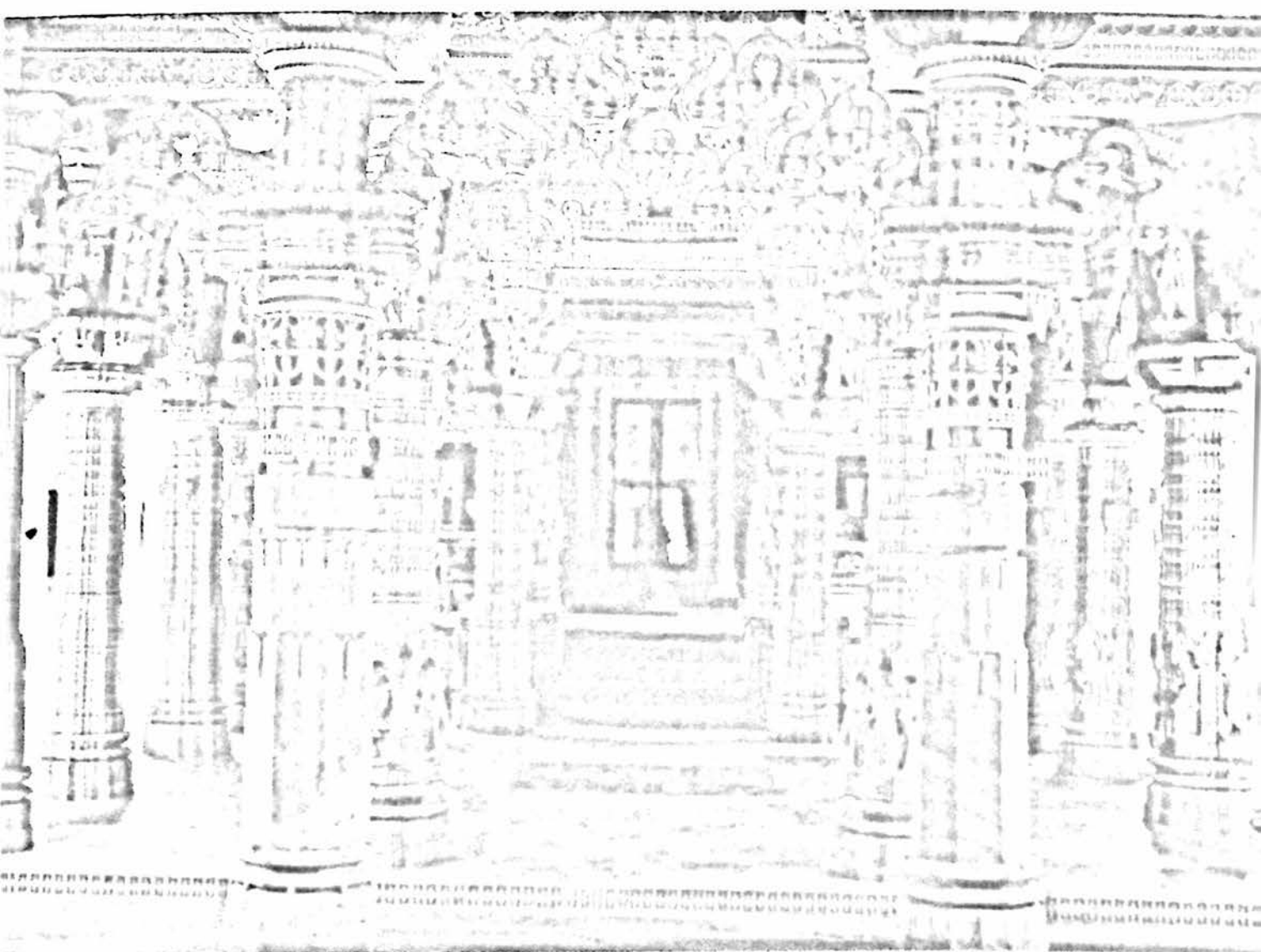
ભગવદ્ ગીતા એમણે નહિ વાંચ્યું હોય : ‘કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે, મા ફલેષુ કદાચન...’ (કર્મ તું કરતો રહે; ફળની ઈચ્છા ન રાખતો...) એ પંક્તિ એમણે નહિ જોઈ હોય; પરંતુ એ પંક્તિનો ભાવ એમના હૃદયમાં ઊતરી ગયેલો !

નિષ્કામ કર્મયોગી તે આ.

પ્રભુ-પ્રસાદ

તૂઠો તૂઠો રે,
મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો;
એ શ્રીપાળનો રાસ કરંતા,
જ્ઞાન અમૃત રસ વૂઠો....

॥ પ્રભુ-પ્રસાદ ॥

આબૂ દેલવાડા પહેલીવાર જવાનું થયું. આરણાથી રોડ માર્ગે ઉપર ચડ્યા. આઠ-સવાઆઠે દેલવાડાના ઉપાશ્રયે પહોંચ્યા.

મેં મારા સાથી મુનિવરને કહ્યું : હું દહેરાસરે જઈ ચૈત્યવન્દના કરી ૧૫-૨૦ મિનીટમાં આવું. એ પછી નવકારસી વાપરી આપણે બે-ત્રણ કલાક દહેરાસરમાં ભક્તિ કરીશું.

‘વિમલ વસહિ’માં ગયો. પ્રદક્ષિણાપથ ફરીને મૂળ જિનાલયમાં જઈ ચૈત્યવન્દન કરવાનું હતું. પ્રદક્ષિણાપથ ફરવાની શરૂઆત કરી. એક એક દેવકુલિકામાં અપ્રતિમ જિનબિમ્બ ! જોયા જ કરીએ. આંખોને ધરવ જ ન થાય. જાણે કે પગ ઠિઠકી ગયા. આગળ ચલાય જ નહિ. અર્ધો કલાકે પ્રદક્ષિણાપથ પૂરો થયો.

પ્રભુ મનોહર (મનને હરણ કરનારા) છે એ તો ખ્યાલ હતો જ; આજે પ્રભુ ગતિહર (ગતિને થંભાવી નાખનાર) પણ બન્યા !

કેવો આ પ્રભુનો પ્રસાદ !

પ્રદક્ષિણા.

પ્રભુની આસપાસ ફરવું.

કેન્દ્રમાં પ્રભુને રાખીને વિહરવું.

સંત કબીરજી રામેશ્વરમ્ ગયેલા. ત્યાંના મન્દિરનો પ્રદક્ષિણા-પથ બહુ જ લાંબો. કોઈએ તેમને પ્રદક્ષિણા ફરતા નહિ જોયેલા.

પૂછ્યું કો’કે : તમે કેમ પ્રદક્ષિણા પથમાં ફરતા નથી ? કબીરજીએ કહ્યું : ‘જહં જહં ડોલું સો

પરક્કમા !' હું ચાલું છું એ જ તો પ્રદક્ષિણા છે ને ! કારણ કે મારા હૃદયના કેન્દ્રમાં પ્રભુ જ છે. હવે જ્યાં પણ ફરીશ; કેન્દ્રમાં પ્રભુ જ.

સુરત, કતારગામ દરવાજામાં અંજનશલાકા મહોત્સવ હતો. રાત્રે પ્રભુની અંજનશલાકા વિધિ / પ્રાણપ્રતિષ્ઠા વિધિ માટે મારે જવાનું હતું. એ જ સાંજે એક ભક્ત મારી પાસે બેઠેલ હતો; તેણે પૂછ્યું : રાત્રે આપ પ્રભુની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરશો ત્યારે શું વિચાર આપના મનમાં ચાલતો હશે ?

પ્રશ્ન બિલકુલ અપ્રત્યાશિત હતો. જવાબ પેલા ભાઈને મળ્યો. પણ એ વખતે એ ઉત્તર સાંભળનાર એ ભાઈ જ ન હતા; હું પણ એનો સાંભળનાર હતો. બોલનાર પ્રભુ હતા ને !

જવાબ આવો હતો : યશોવિજયે ક્યાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની છે, કે એ કંઈ વિચારે ? પ્રભુની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા ખુદ પ્રભુ પોતે જ કરશે. યશોવિજયને તો માત્ર જોવાનો લહાવો મળશે.

પડદા પાછળની વાત આ હતી : પ્રભુ યશોવિજયની ચેતનાને થોડી ક્ષણો માટે પ્રભુમય બનાવી દે અને એ પ્રભુમય ચેતના વિશ્વગામી પરમચેતનાને મૂર્તિમાં અવતરિત કરે.

કેવો સરસ ઉત્તર ! પ્રભુએ આપેલ હતો ને !

‘મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્’ તે આ જ ને !

જુનાડીસા (પાલનપુર પાસે)ના ચાતુર્માસમાં ઉત્તર ગુજરાતના ધાર્મિક શિક્ષકોનું સમ્મેલન હતું. પ્રમુખ વક્તા તરીકે મારે એ મિલનને ઉદ્બોધવાનું હતું. ઘણા બધા ખ્યાતનામ પ્રાધ્યાપકો મને સાંભળવા આવેલા.

આ ઘટનાને કારણે મનમાં અહમ્ ઊછળ્યું.

અને થયો ચમત્કાર !

ભયંકર શરદી રાત્રે થઈ. સવારે ગળું બિલકુલ ઠપ ! શી રીતે હું સંબોધન કરું હવે ? જેમ તેમ કરી ગાડું ગબડાવ્યું.

પરંતુ એ વખતે હૃદયમાં આનન્દ હતો. પ્રભુને કહ્યું કે પ્રભુ ! મને શુદ્ધ બનાવવા માટે તું આ કેવી મઝાની નિગ્રહ કૃપા વરસાવી ! તારો ઋણી છું, પ્રભુ !

અનુગ્રહ કૃપા (પ્રસાદાત્મક કૃપા) તો પ્રભુની ખૂબ માણી છે. નિગ્રહ કૃપા (શિક્ષાત્મક કૃપા) પણ માણી છે.....

પાલનપુરના ચાતુર્માસમાં શામળા મહાવીર પ્રભુના જિનાલયની બાજુના ઉપાશ્રયમાં અમે લોકો હતા.

ભાદરવો મહિનો.

બપોરના ચાર વાગેલા.

એક સાત વર્ષની બેબી ઉપાશ્રયમાં આવી. મને કહે : સાહેબ, ગરમી કેવી છે ? મેં કહ્યું : ગરમી તો છે જ. પણ એ એનું કામ કરે. આપણે આપણું કામ કરીએ.

બેબી મને કહે : એમ નહિ. સીધો જવાબ આપો. ગરમી છે કે નહિ ? મેં કહ્યું : છે.

પછી એ કહે : મારી બહેનોએ પ્રભુની આંગી બનાવી છે. અને હમણાં એ આંગી પ્રભુને ધરાવવાની છે. તો મને થયું કે દહેરાસરમાં ગરમી તો છે જ. ચાંદીનું ખોળું પ્રભુને પહેરાવશું તો પ્રભુને ગરમી કેટલી લાગશે ? એટલે હું તમને પૂછવા આવી.

નાનકડી બેબીના આ પ્રશ્નથી હું ખુશખુશ થઈ ગયો. પરમચેતનાને તેણીએ કેવી તો જીવન્ત માની !

લાગ્યું કે કદાચ પરમચેતના જ એ નાનકડા કંઠેથી મુખરિત થઈ હશે. અને એણે કહ્યું હશે કે જુઓ, મને મૂર્તિ રૂપ માત્ર ન માનો !

બેબીને મેં કહ્યું કે પ્રભુ તો અનન્ત શક્તિના માલિક છે. એટલે ગરમીને ઠંડીમાં કે ઠંડીને ગરમીમાં તેઓ રૂપાન્તરિત કરી શકે.

બેબી ખુશ થઈને ગઈ.

સુરતથી ભરૂચ થઈ ઉત્તર ગુજરાત ભણી જવાનું હતું. વિહારયાત્રાની પૂર્વ સંધ્યાએ એક ભક્તે કહ્યું કે ભરૂચમાં નર્મદાકાંઠે એક સંતનો આશ્રમ છે. એ સંતની આત્મતત્ત્વ પરની અભિવ્યક્તિ સમ્મોહક છે. આપને અનુકૂળતા હોય તો આપ ત્યાં જરૂર જજો !

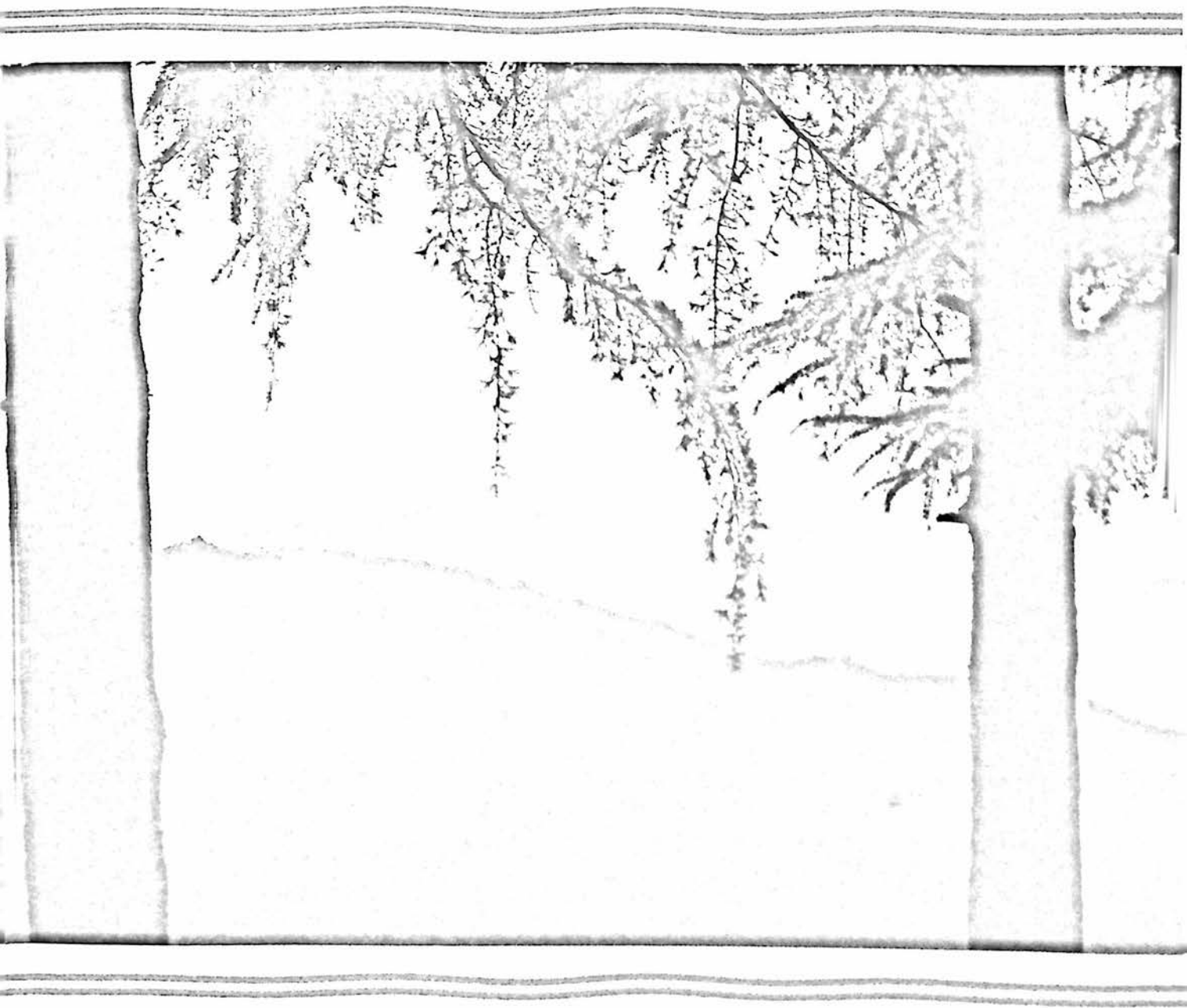
મનમાં એ વખતે ઊઠેલ પ્રતિભાવ આવો હતો : પ્રભુ ખુદ મને અનુભૂતિના માર્ગ ભણી દોરી જઈ રહ્યા છે ત્યારે અભિવ્યક્તિનો મારે માટે શું અર્થ હોઈ શકે ?

ડગલે, ડગલે પ્રભુ કેટલો તો ખ્યાલ રાખે છે !

સાધનામનીષીઓના સત્સંગમાં

હું પોતે મારામાં છલકું,
પંચામૃતનો મુખરિત પારાવાર.
હું છું મારો ફેનિલ આરો,
ને હું મુજ ઉર્મિલ મઝધાર;
પંચામૃતનો મુખરિત પારાવાર.

॥ સાધનામનીષીઓના સત્સંગમાં ॥

આપણા યુગના સાધનામનીષી પૂજ્યપાદ પંન્યાસપ્રવર શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજનું છેલ્લું દર્શન પાટણ થયેલું.

તે વખતે તેઓશ્રીની તબિયત નાદુરસ્ત હતી. પાટણ, નગીનભાઈ પૌષ્ઠશાળાના ઉપરના માળે જે ખંડમાં પૂજ્યપાદશ્રીજી બિરાજમાન હતા, તે ખંડમાં હું ગયો.

પૂજ્યપાદશ્રીજીને વન્દના કરી.... માત્ર તેઓશ્રીની ઓરા લેવા માટે થોડે દૂર, એક ખૂણામાં બેઠો.

ખ્યાલ હતો કે આવા મહાપુરુષોની પવિત્ર ઓરા વડે અસ્તિત્વને ભરી દેવું જોઈએ. અને એથી એ રીતે બેસેલો.

પણ મહાપુરુષની કરુણા ક્રિયાન્વીત થઈ. એમણે મને ઈશારાથી નજીક બોલાવ્યો અને ધીમા, ક્ષીણ અવાજે કહ્યું : વૈખરીથી પરા સુધીની ચાર ભાષાઓનું સૂક્ષ્મતાથી અનુશીલન કરજે.

આ હતો એ મહર્ષિ દ્વારા અપાયેલ મન્ત્ર. કેટલી કરુણા એમની ! એક જ વાક્યમાં તેમણે ઈશારો કરી દીધો કે વૈખરીની ભૂમિકાએ રહેવાનું નથી. પશ્યન્તી અને પરા સુધી જવાનું છે.

મેં એ મહાપુરુષનો ખૂબ આભાર માન્યો.

વૈખરીથી પરા સુધીની વાણીના અનુપ્રેક્ષણ માટે જ્ઞાનપંચમી પર્વના દેવવન્દનની એક સ્તવનાની કડીઓ મઝાની છે :

અનામીના નામનો રે,
કિસ્યો વિશેષ કહેવાય;
એ તો મધ્યમા વૈખરી રે,
વચન ઉલ્લેખ ઠરાય.....

અનામી છે આત્મા. રૂપ, નામ, શબ્દને પેલે પારની સંઘટના. એ અનામી આત્માને - જ્યારે એ દેહધારી હોય છે - ત્યારે નામ દ્વારા આપણે ઓળખીએ છીએ. પરંતુ એ વૈખરી અને મધ્યમા ભાષાની ભૂમિકા છે; જ્યાં શબ્દોલ્લેખ, નામોલ્લેખ થઈ શકે છે.

વૈખરી એટલે શબ્દો જ શબ્દો. સામાન્ય વ્યક્તિત્વના મુખેથી વહેતા અનર્ગળ શબ્દો એ છે વૈખરીની ભૂમિકા. જ્યાં અર્થની સાથે શબ્દનો સંબંધ ન હોય તેવી આ ભૂમિકા છે.

મધ્યમામાં અર્થની સાથે શબ્દોનું અનુસન્ધાન થાય છે. પશ્યન્તી અને પરા એક બાજુ, વૈખરી બીજી બાજુ; વચ્ચે હોવાથી આ ભાષાને મધ્યમા કહેવાય છે.

ત્રીજી વાણી છે પશ્યન્તી, ચોથી છે પરા. એ બેઉ વિષે ઈશારો આપતાં ઉક્ત સ્તવનાની પંક્તિ કહે છે :

ધ્યાન ટાણે પ્રભુ તું હોવે રે,
અલખ અગોચર રૂપ;
પરા પશ્યન્તી પામીને રે,
કાંઈ પ્રમાણે મુનિ ભૂપ....

પ્રભુનું ધ્યાન કરીએ ત્યારે પ્રભુનું અલક્ષ્ય (ન કળી શકાય તેવું) અને ઈન્દ્રિયોને અગોચર (અવિષય) એવું રૂપ જે છે, તેને પશ્યન્તી અને પરા દ્વારા શ્રેષ્ઠ મુનિઓ જાણે છે, પ્રમાણે છે.

પશ્યન્તી એટલે જોતી ભાષા. અહીં આત્મગુણોને ‘જોઈ’/અનુભવી શકાય. પરામાં શબ્દોને પેલે પારનું આત્મસ્વરૂપ અનુભવનો વિષય બને.

પશ્યન્તી ભાષાનો ઉપયોગ બીજી રીતે પણ કરાય છે. એક મન્ત્ર કે એક ગ્રન્થ એક સદ્ગુરુ પાસે હતો. એમણે એક ઉપાશ્રયમાં એ મન્ત્ર અન્યોને આપેલો; ગ્રન્થ પણ અધિકારી સાધકોને આપેલો. આ કારણે એ સ્થાનમાં એ શબ્દોનાં આન્દોલનો છિડકાયેલાં છે.... પછી એવું બને કે અધિકારી શિષ્યોને ન જુએ તો ગુરુ એ મન્ત્ર કે એ ગ્રન્થ બીજાઓને ન આપે.

હવે પરંપરામાં એ ગ્રન્થ કે એ મન્ત્ર લુપ્ત થયો. પરંતુ કોઈ પહોંચેલો સાધક પેલા સ્થાનમાં જાય અને ત્યાં એ પેલા શબ્દોને ‘વાંચી’ શકે તો એ પેલા મન્ત્ર કે ગ્રન્થને પુનરવતરિત કરી શકે.

આ જ લયમાં આપણે ત્યાં ઋષિઓને મન્ત્રદ્રષ્ટા કહેવાનો રિવાજ છે. મન્ત્રને જોનાર. મન્ત્રને રચનાર નહિ.

તો, પશ્યન્તીમાં ભૂતકાળમાં છૂટી ગયેલા શબ્દોને જોઈ શકાય. અને પછી એને લખી શકાય અને એ રીતે લુપ્ત મનાતા ગ્રન્થો ફરીને પ્રગટે.

પરામાં શબ્દો આપવામાં નથી આવતા કે શબ્દો વંચાતા નથી. એ ભાષામાં માત્ર ભાવ આપવામાં આવે છે. અને એ ભાવને અનુરૂપ શબ્દો પરાવાળી વ્યક્તિ ગોઠવે છે.

આપણે ત્યાં ઘણા ગ્રંથો એવા છે - યોગસાર, હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા, યોગપ્રદીપ જેવા - કે જેમાં છેડે ગ્રંથકારનું નામ નથી. બની શકે કે આમાંથી કેટલાક પશ્યન્તીના લયમાં ઊતરી આવ્યા હોય. કેટલાક પરાના લયમાં.

આપણી પરંપરામાં પંચસૂત્રક અતિપ્રતિષ્ઠિત ગ્રંથ છે. પરંપરા કહે છે કે એ ચિરન્તન આચાર્યકૃત છે. અનામી કો' પ્રાચીન ઋષિ દ્વારા નિર્મિત... અમે લોકો, હું, આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિજી, આ. શીલચન્દ્રસૂરિજી, મુનિ ધુરન્ધરવિજયજી આદિ માનીએ છીએ કે પંચસૂત્રક મૂળ પણ આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિની જ કૃતિ છે. (ટીકા તો તેમની છે જ.)

પણ આ માન્યતાની પાછળ ઠોસ આધાર અમારો કયો ?

મને પોતાને એમ લાગે છે કે પરાના લયમાં પૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજને પંચસૂત્રકનો ભાવ મળ્યો. તેમણે આ ભાવને પોતાના શબ્દોમાં ઢાળ્યો. એથી શાબ્દિક લઢણ હરિભદ્ર છે; પણ ભાવ પ્રાચીન હોઈ તેમણે ગ્રંથને સ્વકર્તૃક તરીકે ન ઓળખાવ્યો.

હમણાં આ. શીલચન્દ્રસૂરિજી સંપાદિત ઉપા. ભુવનચન્દ્રજી કૃત પંચસૂત્રકનો સંસ્કૃત પદ્યાનુવાદ પ્રકાશિત થયો. ત્યારે પુસ્તકના શીર્ષક પર 'હરિભદ્રસૂરિ સંદબ્ધ પંચસૂત્રકમ્....' લખાયેલું વાંચી હું ખુશ થયો. તગડી મુકામે આચાર્ય શીલચન્દ્રસૂરિજી મળ્યા ત્યારે આ માટે મેં એમને ધન્યવાદ આપ્યા.

સાધના-મનીષીના મન્ત્ર રૂપ એક વાક્યે મારી ચેતનાને વૈખરીમાંથી આગળ લઈ જવા માટેનો જે ધક્કો લગાવ્યો તે બદલ તે મહાપુરુષનો હું ખૂબ ઋણી છું.

વર્ધમાનતપોનિધિ, સાધનામહર્ષિ પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવન્ત ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજના માણેલા ઉપનિષદ્ને પણ અત્યારે સ્મરું છું.

સાધનાપૂત હતું એ વ્યક્તિત્વ.

એક ઘટના મને યાદ આવે છે.

અમદાવાદ, પંકજ સોસાયટીના આચાર્ય શ્રી ભુવનભાનુસૂરિ સ્મૃતિ મંદિરમાં પૂજ્યશ્રી બિરાજમાન.

બપોરનો સમય.

ગોચરી વાપરીને હું આવ્યો. આદત વામ-કુક્ષિની હતી. સૂવાનો વિચાર કર્યો. ત્યાં જ મારી નજર પૂજ્યશ્રી પર પડી. સત્તાણુ વર્ષની વયે પૂજ્યશ્રી, ટેકો લીધા વિના, સ્વાધ્યાય કરી રહ્યા હતા.

એમની એ અપ્રમત્તદશા જોઈ હું શરમાઈ ગયો. સૂઈ ન શક્યો.

આ દશ્ય ઘણા સમય સુધી સ્મૃતિપટલ પર રહ્યું : કેવા અપ્રમત્ત આ મહાપુરુષ ! ઉજાગરની છાંટ એમના જાગરણમાં ભળી હતી. શિવસૂત્ર યાદ આવ્યું : ‘ત્રિષુ ચતુર્થ તૈલવદાસેચ્યમ્’. એ મહાપુરુષ પોતાના જાગરણ, નિદ્રા અને સ્વપ્નમાં ઉજાગરને ભેળવી રહ્યા હતા.

ઉજાગરની વ્યાખ્યા જ્ઞાનસારે આપી :

ન સુષુપ્તિરમોહત્વાન્નાપિ ચ સ્વાપજાગરૌ ।

કલ્પનાશિલ્પવિશ્રાન્તેસ્તુર્યૈવાનુભવો દશા ॥ ૭ ॥ -અનુભવાષ્ટકમ્ ।

નિદ્રામાં હોશ ચૂકાય છે; સ્વપ્ન અને જાગરણમાં વિકલ્પો હોય છે. નિર્વિકલ્પ હોશ - સ્વરૂપ સ્થિતિ તે ઉજાગર. જ્ઞાનસાર અનુભવને ઉજાગર, તુરીયા, ચતુર્થી કહે છે.

આમ ઉજાગર અવસ્થા તેરમા ગુણઠાણે છે, પણ તેનું નાનકડું સંસ્કરણ જ્ઞાનસારે કહ્યું છે એ રીતે આપણે લાવી શકીએ.

પૂજ્યપાદશ્રીની અપ્રમત્તદશા જોઈને કબીરજી પણ યાદ આવેલા :

મैं कहता तू जगत रहियो,

तू रहता है सोई रे;

मैं कहता निरमोहि रहियो,

तू जता है मोहि रे.....

આવા મહાપુરુષોના સાન્નિધ્યમાં બેસવાનું મળે ત્યારે શ્રી વેણીભાઈ પુરોહિતની આ કાવ્યપંક્તિઓનું મૂર્તિમંત રૂપ આપણી સામે છતું થાય :

હું પોતે મારામાં છલકું,

પંચામૃતનો મુખરિત પારાવાર.

હું છું મારો ફેનિલ આરો,

ને હું મુજ ઉર્મિલ મઝધાર;

પંચામૃતનો મુખરિત પારાવાર.

ફેન ફેનના કુન્દ ધવલ કંઈ,
ધૂધવતા ધમકાર,
હું છું મારું સ્મિત સ્વર મંડલ,
ને હું મારો અભિહત હાહાકાર:
પંચામૃતનો મુખરિત પારાવાર.

ઋતમય તેજ ઋચ્યા હું પોતે,
હું ઉદ્ગાતા ને હું શ્રોતા,
હું મુજ મન્ત્રોચ્ચાર;
અનન્ત લીલામય રમતા
છન્દલલિત ઉદ્ગાર:
પંચામૃતનો મુખરિત પારાવાર.

હું મારામાં અસીમ-સીમિત,
અવિરત, ચંચલ,
અકલિત એકાકાર;
નિત્ય શિવોહમ્ નિત્ય જીવોહમ્,
હું પોતે મારામાં મલકું;
પંચામૃતનો મુખરિત પારાવાર.

મારામાં હું જ છું, વિભાવો નહિ; હું છું ગુણોના પંચામૃતનો સમુદ્ર.
ફીણવાળા મારા આ અનન્ત સમુદ્રનો કાંઠો પણ હું છું અને તરંગાયિત મઝધાર
પણ હું છું.

સફેદ ફીણ ધૂધવી રહ્યું છે. જાણે કે અનાહત નાદનો- ધૂધરીનો ધમકાર એ ન હોય !
એ અનાહત નાદમાંથી જ થયો છે, રચાયો છે આ પ્રફુલ્લ સ્વરો અને વ્યંજનોનો
સમૂહ.

તમામ વર્ણોનું મૂળ અનાહત નાદ.

વેદોની પવિત્ર ઋચ્યા પણ આ અનાહત નાદમાંથી જ આવી..

હું કેવો તો વ્યાપક છે કે ઉદ્ગાતા મન્ત્રોનો હું છું. શ્રોતા પણ એ છે...અને
મન્ત્રોચ્ચાર ખુદ પણ એ છે. કેવું આ અભેદમિલન ! શબ્દ, તેનો બોલનાર અને તેનો
સાંભળનાર કોણ છે ? એ જ. હું જ.

અને એ હું તો અનન્ત આકાશમાં છંદોમય જે ઝંઝો ઉદ્ગાર થઈ રહ્યો છે તે જ.
અનાહત નાદ ભીતરનો છે.

એવો જ એક વૈશ્વિક લય છે; જેને ઝૂંના ઉચ્ચાર સાથે સરખાવાય છે...

અનાહત નાદની આગળની અવસ્થામાં સાધક પોતાની ભીતરના નાદ સાથે વૈશ્વિક નાદનું અનુસન્ધાન કરી શકે છે.

હું અસીમ પણ છું,

સસીમ પણ છું.

(શક્તિ આત્માની અસીમ છે, પણ અત્યારે કર્મો દ્વારા એ આવરાઈ ગઈ છે; રૂંધાઈ ગઈ છે.)

હું અવિરત છું. (શાશ્વત લય મારા સ્વત્વનો મારી ભીતર ગુંજી રહ્યો છે.) હું ચંચળ છું. (મનના સ્તર પર ચંચળતા જ છે ને!) હું છું અકલિત એકાકાર.... (બધા જ ચૈતન્યો સાથે એકાકાર થયેલું અને કોઈ ન કળી શકે તેવું મારું ચૈતન્ય છે. આચારાંગ સૂત્ર યાદ આવે : 'એગે આયા...' આત્મા એક છે.)

હું શિવ છું. (નિશ્ચય મતે હું મુક્ત છું. કર્મરહિત છું.) હું જીવ છું. (વ્યવહાર નયે હું કર્મોથી બદ્ધ છું.)

હું મારામાં મલકું છું.

મારે મારા આનન્દ માટે બહાર ક્યાં જવાની જરૂર છે ?

પૂજ્યપાદ સાધનામનીષી અભયસાગરજી મહારાજ સાહેબનો સત્સંગ શંખેશ્વર તીર્થ પાસે આવેલ મુજપુર ગામે થયો. અમો બે-ત્રણ મુનિવરો હતા. ઉપાશ્રયે પહોંચ્યા. પૂજ્યપાદશ્રીજીને જોતાં સાનન્દ આશ્ચર્ય થયું. વન્દના કરી. પૂજ્યશ્રી કહે : દર્શન કરી આવો! આપણે સાથે વાપરીએ.

સાથે વાપર્યું.

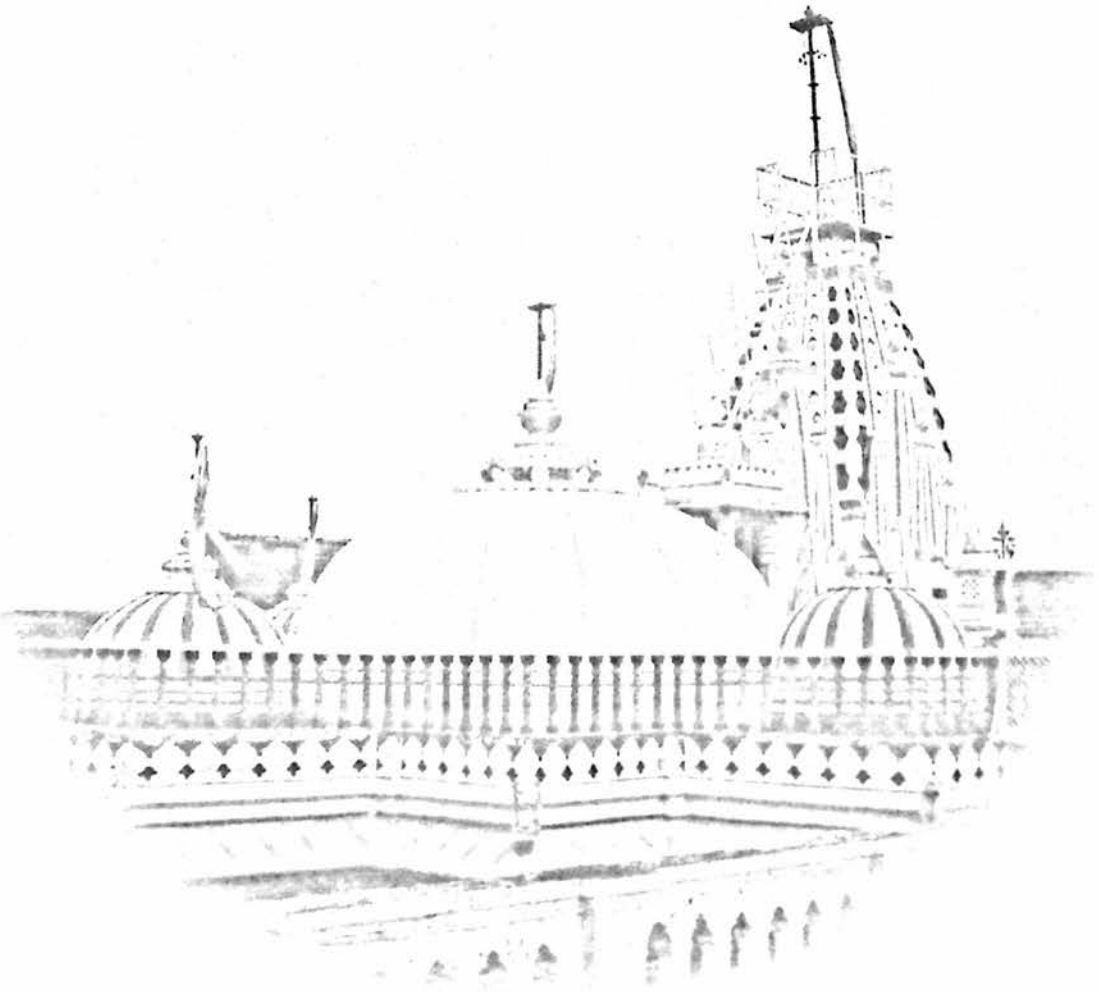
નાનકડા ગામમાં મોટા ગજાના સાધનામનીષી મળી ગયા. આખો દિવસ તેઓશ્રીની જોડે જ બેસવાનું થયું. ઘણી વાતો થઈ.

આજે એ વાતો યાદ નથી. યાદ છે એમનું અવિરત વહેતું વાત્સલ્ય.

પોતાના માટે વજ્રથી પણ વધુ કઠોર 'વજ્રાદપિ કઠોરાણિ' આ મહાપુરુષોનાં હૃદયો બીજાઓ માટે ફૂલથી પણ વધુ કોમળ 'મૃદૂનિ કુસુમાદપિ' રહેતા.

‘ઈશ્વર અનુભવનો વિષય છે !’

જિન હી પાયા,
તિન હી છિપાયા,
ન કહે કોઉ કે કાન મેં,
તારી લાગી જબ અનુભવકી,
તબ સમજે સો સાનમેં....

॥ ‘ઈશ્વર અનુભવનો વિષય છે !’ ॥

પૂજ્યપાદ ભક્તિયોગાચાર્ય કલાપૂર્ણસૂરિ મહારાજાનું અન્તિમ દર્શન કલાપુરા (રાજસ્થાન)માં થયું.

નાનકડા એ ગામમાં પણ એ મહાપુરુષના દર્શન માટે લોકોનો પ્રવાહ ચાલુ જ રહ્યો. થોડી થોડી વારે સાહેબજીના ખંડનાં દ્વાર ખુલે અને દર્શનાર્થીઓ અંદર પ્રવેશે. વન્દના પછી એ લોકોની ઈચ્છા હોય : સાહેબજી થોડાં હિતશિક્ષાનાં વચનો કહે. પૂજ્યપાદશ્રી એમના અજોડ સ્મિત અને વાત્સલ્ય સાથે થોડુંક કહેતા. લોકો ધન્યતા પામી વિદાય લેતા.

સાંજના સમયે હું સાહેબજીનાં શ્રીચરણોમાં બેઠેલો. સહજ રીતે પૂછાઈ ગયું : સાહેબજી, આટલા બધા લોકોની ઈચ્છા હોય અને આપ થોડીથોડી વારે બોલ્યા કરો; આપને શ્રમ ન પહોંચે ?

તેઓશ્રીએ આપેલ ઉત્તર આજે પણ મારા કાનમાં ગૂંજે છે : યશોવિજય ! પ્રભુએ અને મારા સદ્ગુરુએ મને શરતી રીતે - કન્ડિશનલી જ્ઞાન આપ્યું છે. હું જો એ જ્ઞાન અન્યોને ન આપું તો હું પ્રભુનો અને સદ્ગુરુનો અપરાધી ઠરું છું.

હું એ મહાપુરુષના મુખ પરના તે વખતના ભાવોને જોઈ રહ્યો.

એ જ બેઠકમાં તેઓશ્રીએ મને દેવચન્દ્રજી મહારાજનાં સ્તવનો ઘૂંટવાની શીખ આપી.

પરમપાવન શત્રુંજયની ભૂમિ પર પૂજ્યપાદ વાત્સલ્યમૂર્તિ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજાની નિશ્રામાં અમારું ચાતુર્માસ.

પૂજ્યપાદ ભક્તિયોગાર્ય કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજનું ચાતુર્માસ પણ ત્યાં જ.

રોજ તળેટીએ એ મહાપુરુષના દર્શન થાય. એમની સદા પ્રસન્ન મુખમુદ્રા જોતાં જ હૃદય આનન્દસભર બની રહે.

એક દિવસ વાવપંથક ધર્મશાળાના મારા ખંડમાં હું બેઠો હતો અને મધ્યપ્રદેશના એક દંપતી પાલીતાણા આવેલા, સંતોના દર્શન માટે નીકળેલા, મારા ખંડમાં આવ્યા.

પહેલાં શ્રાવિકાજી આવ્યાં. શ્રાવકજી બહાર કોઈની જોડે વાતચીત કરતા'તા. શ્રાવિકાજીએ વન્દના કરીને મને કહ્યું કે સાહેબજી ! હમણાં મારા પતિદેવ આવશે. તેઓને પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ કલાપૂર્ણસૂરિ મહારાજ પર એટલો ભક્તિભાવ છે કે કોઈ પૂજ્યશ્રીનું નામ લે તો એ સાંભળતાં જ એમનાં રૂંવાડાં ટટ્ટાર થઈ જાય છે.

મને આનન્દ થયો. શાસ્ત્રોમાં આ વાત વાંચેલી. નજરે આવું જોવા મળતું હોય તો હું શાનો ચૂકું ?

ત્યાં જ શ્રાવકજી મારા ખંડમાં આવ્યા. ધર્મપત્નીએ ઈશારો કર્યો. હું સમજી ગયો. શ્રાવકજીએ વન્દના કરી એટલે મેં કહ્યું : અમારું આ ચાતુર્માસ તો ધન્ય બની ગયું. રોજ પૂજ્યપાદ સાહેબજી કલાપૂર્ણસૂરિ ભગવંતના દર્શન અમને થાય છે....

મેં જોયું. જ્યાં મેં પૂજ્યશ્રીનું નામ લીધું. શ્રાવકજી અર્ધી બાંયનો બુશશર્ટ પહેરીને આવેલા; હાથ પર રોમાંચ જ રોમાંચ.

હું જોઈ જ રહ્યો.

ચૈતન્યદેવના શિક્ષાષ્ટકનો શ્લોક મને યાદ આવ્યો :

નયનં ગલદશ્રુધારયા, વદનં ગદગદરુદ્ધયા ગિરા ।

પુલકૈર્નિચિતં વપુઃ કદા, તવ નામ ગ્રહણે ભવિષ્યતિ ॥

દેવ ! તમારું નામ લેતાં ક્યારે અમારી આંખોમાંથી શ્રાવણ-ભાદરવો પ્રગટશે ? ક્યારે અમારા કંઠેથી ડૂસકાં પ્રગટશે અને ક્યારે અમારે શરીરે રોમાંચ પેદા થશે ?

અને નારદઋષિનું ભક્તિસૂત્ર યાદ આવ્યું :

‘ભક્તા:.....કણ્ઠાવરોધરોમાઞ્જાશ્રૂભિઃ, પરસ્પરં લપમાનાઃ પાવયન્તિ કુલાનિ પૃથિવીં ચ ॥’ ગળાનાં ડૂસકાં, રોમાંચ અને અશ્રુધારા વડે પરસ્પર વાતચીત કરતાં એવા ભક્તો પૃથ્વીને અને પોતાના કુલોને પાવન કરે છે.

પૂજ્યપાદ આગમપ્રજ્ઞ જમ્બૂવિજયજી મહારાજ સાહેબ સંસારી સંબંધે કાકા થાય.

એક વખત તેઓ શંખેશ્વર તીર્થમાં બિરાજમાન. હું તેઓશ્રીની જોડે બેઠેલો. પોતાની ભક્તિયાત્રાના પ્રારંભનો એક મઝાનો કિસ્સો એમણે ત્યારે મને કહેલો.

પૂજ્યશ્રી મહારાષ્ટ્રની વિહારયાત્રામાં. તેઓ દાર્શનિક ધારાના નામાંકિત વિદ્વાન હતા. જૈન દર્શન ઈશ્વરના જગત્-કર્તૃત્વનું ખંડન કરે છે.

એકવાર એક મરાઠી પ્રોફેસર મળ્યા. ચુસ્ત પ્રભુભક્ત. પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું : ઈશ્વર કંઈ જ કરતા નથી.

પ્રોફેસરે કહ્યું : મહારાજશ્રી ! ઈશ્વર ન તો ખંડનનો વિષય છે, ન એ મંડનનો વિષય છે; એ તો અનુભવનો વિષય છે. એમણે ઉમેર્યું : આપણા જેવા વહેંતિયા માણસો ઈશ્વરનું ખંડન કરે તો એનું શું ઓછું થવાનું ? આપણે એના હોવાને પુષ્ટિ આપીએ, તો એથી એને શું મળવાનું ?

પૂજ્યશ્રીએ આ પ્રસંગ કહી ટિપ્પણી કરી : યશોવિજય, પ્રભુને મેં અનુભવ્યા છે.

મેં એમને પૂછ્યું : પ્રભુનો સહુથી પહેલો અનુભવ આપને ક્યાં થયો ?

એમણે એ અનુભવકથા પરનો પડદો ખોલ્યો. પ્રસંગ આમ ઘટેલ :

પોતાના ગુરુદેવ પૂજ્ય ભુવનવિજયજી મહારાજ સાહેબ જોડે પૂજ્યશ્રી મહારાષ્ટ્રની યાત્રામાં. કોલ્હાપુર પાસેનું એક ગામ. વિહાર કરતાં ત્યાં પહોંચ્યા. નિત્યક્રિયા કરી એકાસણું કર્યું.

બપોરે પૂજ્યશ્રી પોતાના ઓઘાનું પડિલેહણ કરે છે. ત્યાં સાવરકુંડલાની બનાવટનું ઓઘા પરનું ઓઘારિયું તાર તાર થઈ ગયેલું. પૂજ્યશ્રી કહે : ગુરુદેવ ! આ ઓઘારિયું તો ફાટી ગયું. હવે અહીં નવું ક્યાંથી મળશે ?

ગુરુદેવે કહ્યું : જંબૂ ! જે પ્રભુએ તને દીક્ષા આપી, જે પ્રભુ સાધના-માર્ગના ડગલે ડગલે તારી ખબર રાખી રહ્યા છે; એ પ્રભુને જ કહી દેને કે પ્રભુ ! નવું ઓઘારિયું આપો ! મને શું કહે છે ? પ્રભુને કહે !

પૂ. જમ્બૂવિજય મહારાજે પ્રભુને એ માટે પ્રાર્થના કરી. હજુ તો થોડી મિનીટો થઈ હશે અને અમદાવાદથી નીકળેલા થોડાક યાત્રીઓ ત્યાં આવ્યા. હકીકતે, તીર્થયાત્રીઓ આવા નાના ગામમાં આવે જ નહિ. પણ પ્રભુનો સંકેત હતો ને ! પેટ્રોલ પંપ રોડ પર ન હોઈ પેટ્રોલની શોધમાં તે લોકો ગામમાં આવ્યા. ઉપાશ્રય જોયો. અંદર આવ્યા. વન્દના કરી. વિનંતી કરી : ગુરુદેવ ! અમારા માટે ભાતું લાવેલ છે; લાભ આપો !

ગુરુદેવે કહ્યું : આજે એકાસણું થઈ ગયું. હવે કાલની વાત કાલે !

પેલા ભક્તો કહે : સાહેબજી, ગાડીમાં કપડાં, કાંબળી વગેરે લઈને નીકળ્યા છીએ; એનો લાભ આપો.

પૂજ્યશ્રી કહે : લાઈટ ટ્રાવેલિંગ છે અમારે તો. જાતે જ ઉપાડીને ચાલીએ છીએ. એમાં વજન ક્યાં ઉમેરીએ ?

ભક્તો કહે : સાહેબજી, તો મુહપત્તી, સાવરકુંડલાનું ઓઘારિયું; કંઈક લાભ તો આપો !

ગુરુદેવે કહ્યું : ઓઘારિયું લાવો !

એ લોકો ઓઘારિયું લેવા માટે દોડ્યા.

ગુરુદેવે કહ્યું : જંબૂ ! તારો લાઈટનિંગ કોલ પ્રભુને મળી ગયો ને ?

‘પરમચેતનાનો આ મારો પહેલો અનુભવ’ પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું.

પચીસેક વર્ષનું મારું વય અને વાંચવાનું પુષ્કળ. એમાં થોડાંક મેગેઝિન્સ હાથમાં આવ્યા. જેમાં લખાયેલ લેખોનો સૂર એ હતો કે શ્વેતામ્બર જૈનો પ્રભુને હીરા-મોતીના દાગીના ચઢાવે છે. પ્રભુ તો નિરંજન, નિરાકાર, વીતરાગ છે; એમને આભૂષણોનું શું પ્રયોજન ?

વાત ગળે ઉતરી. કારણ કે તે સમયે હું નર્ચો બુદ્ધિવાદી હતો.

શંખેશ્વર તીર્થે વિહાર કરતાં આવ્યા. સાંજે પ્રભુના દર્શન કર્યા. હીરા-મોતીની આંગી ચઢાવેલી. પણ એ જોવા માટેની ભક્તની આંખો મારી પાસે ક્યાં હતી ?

દર્શન કરી પૂ. જમ્બૂવિજયજી મહારાજ પાસે આવ્યો. વન્દન કરીને કહ્યું : ભગવાનને આ હીરાનો મુગટ ને આ બધું શા માટે ?

તેઓ હસ્યા. મને કહે : ગાંડા ભાઈ, એના માથે મુગટ ન હોય તો તારા માથે હોય ? પછી ઉમેર્યું : એ તો જગતનો ઠાકુર છે, ઠાકુર ! ઠકુરાઈ ત્યાં ન હોય તો ક્યાં હોય ?

પછી તો દિલીપકુમાર રોયના ‘ચમત્કારો આજે પણ બને છે....’માં પ્રભુના વિશ્વમોહન રૂપની વાતો દિલ ભરીને વાંચેલી.

એ જ શંખેશ્વર તીર્થમાં એક બપોરના સમયે આચાર્યશ્રી હેમરત્નસૂરિજી પૂ. જમ્બૂવિજય મહારાજ પાસે બેઠેલા.

પૂજ્યશ્રી સ્થાપનાચાર્યજીનું પડિલેહણ કરતા’તા. સ્થાપનાચાર્યજીની મુહપત્તીઓ મેલી હતી. હેમરત્નસૂરિજીએ કહ્યું : આ મુહપત્તીઓ થોડી વાર માટે આપો તો તેને સાફ કરાવી લઉં.

પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું : હેમરત્નસૂરિ ! આ સ્થાપનાચાર્યજીનું પ્રતિલેખન મારા ગુરુદેવ

કરતા હતા. તેમના હાથનો સ્પર્શ વર્ષો સુધી આ વજ્રોને લાગેલ છે; એટલે એ પરમાણુઓનો- ગુરુદેવનાં પરમાણુઓનો સ્પર્શ થાય એ માટે આ વજ્રોને ધોવાનાં નથી.

ઈશ્વર અનુભવનો વિષય છે....

પણ એમને અનુભૂતિમાં શી રીતે લાવવા ?

હરીશ મીનાશ્રુ કહે છે :

ઘટના બધીએ તેજની અહીંયાં પરોક્ષ છે,

દીવાસળી વિષે જ વિચારી જુઓ તમે.

તેજની ઘટના પરોક્ષ છે જરૂર; પણ એને પ્રત્યક્ષ બનાવી શકાય છે. દીવાસળીને ઘસો ને અગ્નિ પ્રત્યક્ષ થાય... પ્રભુ વિરહાસક્તિને ઘૂંટવાથી પ્રત્યક્ષ થાય.

અગમના એંધાણ

નૌકાને કિનારો મળવાની,
જે લોકો ધરે મનમાં શ્રદ્ધા;
દરિયામાં ખડકને પણ તેઓ
મોજાંથી ખસતાં જોઈ શકે....
- શ્રી બરકત વીરાણી

અગમના એંધાણ

પૂજ્યપાદ દાદા ગુરુદેવ શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજાની પાવન નિશ્રામાં અમદાવાદથી શંખેશ્વર થઈને રાધનપુરની વિહારયાત્રા હતી.

વણોદ મુકામે આવ્યા.

થયું કે સાંજે થોડો વિહાર કરી લઈએ તો કાલે સવારે શંખેશ્વરજી પહોંચીએ. સાંજના વિહાર માટે ગોઠવણ કરાવી. સાંજે પાંચેક વાગ્યે સાહેબજીને કહ્યું કે સાહેબજી, સાંજે વિહાર છે.

સો વર્ષની વયના એ મહાપુરુષ સ્થિતપ્રજ્ઞ હતા. ક્યારેય વ્યવસ્થાની, વિહારની બાબતમાં બોલતા નહિ. આજે અચાનક એમના મુખેથી નીકળી ગયું : નહિ, આજે સાંજે વિહાર કરવો નથી.

અમે કહ્યું : સાહેબજી, સાંજે વિહાર કરીએ તો શંખેશ્વરજી બે દિવસ રોકાવા મળે. જવાબ સ્પષ્ટ હતો : આજે સાંજે વિહાર નહિ. કાલે વધારે ખેંચવું હોય તો ખેંચજો.

વિહાર રદ કર્યો. સામે ગામ સમાચાર મોકલાઈ ગયા.

મને યાદ છે. એ સાંજે સાડા પાંચે વહોરીને આવ્યા. વાપરવા બેઠા અને જે આંધી ઊપડી. વણોદના એ નળિયાં છાયેલા ઉપાશ્રયમાં કંતાનની છત સોંસરવી એવી તો ધૂળ પડવા લાગી કે પૂજ્યશ્રીને કઈ રીતે વપરાવવું તે સમસ્યા થઈ ગઈ.

થયું કે વઢિયારના આ પ્રદેશમાં, ચૈત્ર વદના આ સમયે પૂજ્યશ્રીને લઈને નીકળ્યા હોત અને આંધી આવી હોત તો શું થાત? કોઈ આશ્રય રસ્તામાં મળે નહિ. ખાલી ખેતરોવાળો એ પ્રદેશ.

એ પછી બરોબર જોયું કે રોજ સાંજે આંધી ઊપડતી. અને નક્કી કર્યું કે સાંજે વિહાર તો કરવો જ નહિ.

શંખેશ્વરથી સમી થઈ બાસ્પા ગયા. પૂજ્યશ્રીએ પૂછ્યું : રાધનપુર ક્યારે પહોંચીશું ? કહ્યું : કાલે ગોચનાદ. અને પરમ દિવસે રાધનપુર.

પૂજ્યશ્રીજી કહે : આજે સાંજે ગોચનાદ ચાલો. કાલે સવારે રાધનપુર.

રોજ સાંજે આંધી ઊપડતી. સાહસ કેમ કરાય ? પણ તે સાંજે ચાલ્યા. ન આંધી, ન ધૂળ.... ઠંડી હવામાં ગોચનાદ પહોંચી ગયા.

કવિકુલગુરુ કાલિદાસ યાદ આવેલા :

‘ઋષીણાં પુનરાદ્યાનાં, વાચોર્થમનુધાવતિ...’

આદ્ય ઋષિઓ માત્ર બોલી દે છે. અર્થ એની પાછળ ઊગતો આવે છે.

વિ.સં. ૨૦૧૮નું વર્ષ.

રાધનપુરમાં ચાતુર્માસ.

પૂજ્યપાદ દાદા ગુરુદેવશ્રીનું સ્વાસ્થ્ય બરોબર ન હતું. પાલનપુરથી ડૉ. સૈયદ આવ્યા. તેમણે શરીર તપાસીને કહ્યું : ગુરુજીના અંતેવાસી કોણ છે ? આપણે બહાર ચર્ચા કરીએ.

પૂજ્યપાદશ્રી કહે : ડૉક્ટર, બહાર જવાની જરૂર નથી. જે હોય તે અહીં જ કહી દો. હું જલ્દી જવાનો છું એમ તમારે કહેવું છે ને? હું તો તૈયાર જ છું, જ્યારે પણ જવાનું હોય ત્યારે.

ડૉક્ટર જોઈ જ રહ્યા પૂજ્યશ્રીને. પછી કહ્યું : મામલો થોડા દિવસનો છે. રોગ બહુ જ વિકસી ગયો છે.

પૂજ્યશ્રીએ પોતાના પ્રમુખ શિષ્ય પૂ.આ.ભ.શ્રી ઝંકારસૂરિ મહારાજને ઉદ્દેશીને કહ્યું : ઝંકારવિજય ! ડૉક્ટરને શરીરનો ખ્યાલ આવે. અગમના એંધાણનો ખ્યાલ ન આવે. મને સ્પષ્ટ લાગે છે કે ભીલડિયાજી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની નવા દહેરાસરમાં પ્રતિષ્ઠા હું કરવાનો છું.

વિ.સં. ૨૦૧૮ની આ માંદગી, વિ.સં. ૨૦૨૭માં પૂજ્યપાદશ્રીજી આદિની નિશ્રામાં ભીલડિયાજી પાર્શ્વનાથ પ્રભુની પ્રતિષ્ઠા અને વિ.સં. ૨૦૩૩માં પૂજ્યપાદશ્રીજીનું મહાપ્રયાણ.

પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ શ્રીમદ્વિજય ઝંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજના ઉપનિષદ્માં એકત્રીસ વર્ષ રહેવાનું સૌભાગ્ય મળ્યું. એ ઉપનિષદે જીવનને ખૂબ ખૂબ ભરી દીધું છે.

અતીતની યાદોના ટૂકડાઓને સ્મૃતિપથ પર લાવી એ ઉપનિષદને ફરીથી માણવા કોશિશ કરું છું :

જેલાણા (તાલુકો વાવ, જિ. બનાસકાંઠા) ગામે જવાનું થયું. સવારે પહોંચ્યા. સ્વાગતયાત્રાને અન્તે પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીનું પ્રવચન. બપોરે પણ પૂજ્યપાદશ્રીનું પ્રવચન હતું. એક જ દિવસનું રોકાણ હતું. લોકો મન ભરીને પૂજ્યશ્રીને માણવા ઈચ્છતા હતા. રાત્રી-પ્રવચન માટે લોકોએ વિનંતી કરી. સ્વીકારાઈ.

રાત્રે પ્રતિક્રમણ પછી પૂજ્યશ્રીના ચરણે સ્પર્શ કર્યો તો શરીર ગરમ લાગ્યું. શ્રમને કારણે આવેલો તાવ હતો.

મેં પૂજ્યશ્રીને વિનંતી કરી : આપ સૂઈ જાવ. હું પ્રવચન આપી દઈશ.

પૂજ્યશ્રીને ધાબળો ઓઢાડી સૂવાડ્યા. હિન્દુ લોકો વિશાળ સંખ્યામાં ભેગા થયા. હું બહાર ઓટલા પર ગયો અને મેં મંગલાચરણ કર્યું.

લોકોમાં ગુસપુસ શરૂ થઈ. મોટા બાપુ આખ્યાન નથી કરવાના ? અમારે તો એમના મોઢે કથા સાંભળવી છે.

પૂજ્યશ્રીજી આ સાંભળી ગયા. ધાબળાને દૂર કરી, કાંબળી ઓઢી બહાર આવ્યા. મને કહે : તું સૂઈ જા. હું પ્રવચન આપું છું.

લોકોને ધર્મ આપવાની ગુરુદેવશ્રીની એ ભાવના મારી ભીતર કંઈક ખલબલાટી મચાવી ગઈ.

સિરોહી (રાજસ્થાન)ના ચાતુર્માસમાં ડૉ. સી. કે. વોરા સુરતથી પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીને જોવા માટે આવ્યા. તબિયત અંગેની વાતચીત થઈ.

જવાના સમયે ડૉક્ટરે કહ્યું : સાહેબ, વાસક્ષેપ આપો ! સાહેબજીએ વટવો હાથમાં લીધો. ડૉક્ટરના નાના ભાઈ દિનેશે કહ્યું : સાહેબ, વાવ અને જુનાડીસાવાળા ભક્તોને જે વટવામાંથી વાસક્ષેપ આપો છો, તેમાંથી આપો ! એ લોકો તમારા વાસક્ષેપથી, આશીર્વાદથી સમૃદ્ધ બન્યા છે.

પૂજ્યશ્રી કહે : મારી પાસે તો એક જ વટવો છે. હું પૂજ્યશ્રીજીની બાજુમાં બેઠેલો. મેં મારા સહપાઠી દિનેશને કહ્યું : દિનેશ ! ગુરુદેવની આશિષ તો બધા પર એક સરખી જ વહે છે. પરંતુ ગ્રાહકતા જેની વધુ, તે વધારે માત્રામાં એને સ્વીકારી શકે. અને એ ગ્રાહકતા છે સમર્પણની ભૂમિકા.

સણવાલ (તાલુકો વાવ)ની એક હૃદયંગમ ઘટના યાદ આવે છે.

પૂજ્યશ્રીનું સ્વાગત થયું. પ્રવચનને અંતે અગ્રણી મહાશયે કહ્યું કે કાલે પણ આ સમયે પૂજ્યશ્રીજીનું પ્રવચન રહેશે.

પૂજ્યપાદશ્રી હસ્યા. કહે : મને પૂછો તો ખરા કે કાલે રોકાણ છે કે નહિ ? પેલા ભાઈ કહે : સાહેબજી, આજે તો તમે પદયાત્રા કરીને આવ્યા. આજનો દિવસ તો તમારો ગણાય. અમારો એક દિવસ તો હોય ને !

બપોરે સંઘના અગ્રણીઓ આવ્યા. સાહેબજી, એક ભાઈને સિદ્ધચક્ર પૂજન ભણાવવું છે. આપશ્રી પધાર્યા છો, તો કયા દિવસે પૂજન રાખીએ ? એક વધુ દિવસ લંબાયો.

ચોથી સવારે વિહારની તૈયારી થાય ત્યાં તો ત્રણ-ચાર બહેનો આવી. અઢમનું પચ્ચક્ષ્માણ માંગ્યું. પચ્ચક્ષ્માણ આપ્યા પછી પૂજ્યશ્રીજીએ પૂછ્યું : આજે શેનો અઢમ ? તેઓ કહે : ચન્દનબાળાનો અઢમ... પૂજ્યશ્રીજી હસ્યા. વાહ ! ચન્દનબાળાનો અઢમ. એટલે ત્રણ દિવસના ઉપવાસ અને ચોથા દિવસે મહારાજ સાહેબને વહોરાવીને પછી જ પારણું થાય. એટલે ફરી રોકાવાનું થયું. સારું થયું કે આગળના કાર્યક્રમો ચપોચપ ફિટ ન હતા.

પૂજ્યપાદ દાદાગુરુદેવ શ્રીમદ્વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ આપણા યુગના પ્રમુખ ભક્તિયોગાર્થ અને સાધનાર્થ હતા.

વિ.સં. ૨૦૧૩થી વિ.સં. ૨૦૩૩ સુધીનો વીસ વર્ષનો સમય ખંડ એ મહાપુરુષના હુંફાળા, શીળા સાન્નિધ્યમાં પસાર થયો.

નાનપણમાં હું હતો રમતિયાળ. ભણવામાં પ્રમાદી. ક્યારેક બિલકુલ અભ્યાસ ન કર્યો હોય ત્યારે ગુરુદેવ પૂ. ઔંકારસૂરિ મહારાજ લડે : કેમ, ભણવાનું નથી ? આખો દિવસ રમવાનું કે વાર્તાનાં પુસ્તકો વાંચવાનાં ?

ત્યારે દાદા ગુરુદેવ મારી વહારે આવતા. તેઓ ગુરુદેવને કહેતા : ઔંકાર ! તું નાનો હતો ત્યારે શું કરતો'તો ? તું પણ આવો જ રમતિયાળ હતો.... એ તો ઉમ્મર ઉમ્મરનું કામ કરે !

બંદાને કેવડું તો મોટું રક્ષાકવચ મળી જતું !

સદ્ગુરુદેવ પૂજ્યપાદ ઔંકારસૂરિ મહારાજનું સાન્નિધ્ય ૩૧ વર્ષ સુધી માણ્યું : વિ.સં.૨૦૧૩થી વિ.સં.૨૦૪૪.

વિ. સં. ૨૦૪૪ના વૈશાખ સુદિ પાંચમે ગુરુદેવશ્રીનો દેહવિલય થયો. એક ક્ષણ તો

હું હતપ્રભ બની ગયો : પૂરું અસ્તિત્વ જે સદ્ગુરુને અધીન હતું, એ સદ્ગુરુ જ ગયા;
હવે શું કરવાનું ?

એક પ્રચંડ શૂન્યાવકાશ સામે દેખાવા લાગ્યો.

જો કે, પાંચ-સાત કલાક જ આ અવસ્થામાં મેં ગાળ્યા. શાસ્ત્રોના અધ્યયને મનમાં
વાત ઉગાડી કે સદ્ગુરુ પોતાની ઓરા/આભા વડે જ તો કાર્ય કરે છે અને એ ઓરા તો
તેઓ છોડીને ગયા છે. હૃદયે ઉચ્ચાર્યું : ગુરુદેવ ! તમે અહીં જ છો. અમારી વચ્ચે જ.
અમારી સાથે જ.

ગુરુદેવની અને દાદા ગુરુદેવની ઓરા સાથેનો સંપર્ક સાધના-યાત્રાને આગળ
ધપાવવામાં પ્રબળ નિમિત્ત રૂપ બન્યો.

પૂજ્ય બન્ને ગુરુદેવોની વિદાય પછી પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવન્ત શ્રીમદ્વિજય
અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજાની નિશ્રામાં મારી સાધના ચાલી રહી છે.

અન્તર્મુખ, સ્વાધ્યાયશીલ, નિર્લેપ આ મહાપુરુષના સાન્નિધ્યને મેળવવા બદલ હું
મારી જાતને બડભાગી માનું છું.

અમે રે પ્રવાસી પારાવારના

તેરા સાહિબ હૈ ઘટમાંહિ,
બાહર નૈનાં ક્યોં ખોલે ?

|| અમે રે પ્રવાસી પારાવારના... ||

વિ.સં. ૨૦૧૩માં જુનાડીસા શાન્ત ગામ. મારું વય અગિયાર વર્ષનું. દીક્ષાનું પહેલું વર્ષ.

જુનાડીસા.... બનાસ નદીના કાંઠે આવેલું રમણીય ગામ. નદી પર રેલવેનો પૂલ. હું જ્ઞાનમંદિરમાં અભ્યાસ કરતો હોઉં ને ટ્રેઈન આવવાનો અવાજ સાંભળાય કે તરત ધાબા પર દોડી જાઉં. અને આગગાડીને જોયા કરું. પૂલ પરથી એ પસાર થાય ત્યારે થતા જુદા અવાજને સાંભળ્યા કરું.

ગાડી ગયા પછી પણ હું જોયા જ કરતો.

શું જોતો ?

ચારે કોર ફેલાયેલી હરીતિમા. ચોમાસાના એ સમયે ધરતી માતાએ લીલી લીલી ચાદર ઓઢેલી.... હું એને જોયા કરતો.

પ્રકૃતિ જોડેનો આ નાતો કેટલો જુનો હશે ?..... કેટલો.....?

કુતૂહલથી - ગાડીને જોવાની ઈચ્છાથી - પ્રારંભાયેલ યાત્રા પ્રકૃતિ સૌન્દર્યના દર્શન સુધી લંબાતી હતી.

લાગે કે આનાં મૂળિયાં ઊંડાં હતાં.

નાનપણમાં સ્કૂલમાં વેકેશન પડે એટલે બંદાનો પ્રવાસ મોસાળ દસાડા ભણીનો જ હોય!

દસાડામાં મારા સમવયસ્ક કોઈ મિત્રો નહિ કે ન મને એવા કોઈ મિત્રોની જરૂરિયાત.

ખ્યાલ છે કે નાનાજીના વિશાળ ઘરમાં ત્રણ પૈડાવાળી સાઈકલ ફેરવ્યા કરતો. જૈન પુસ્તકાલયમાંથી શ્રી જયભિક્ષુની 'વીર ધર્મની વાતો' જેવાં પુસ્તકો લાવી વાંચતો.....

દસાડા જવાની ઈચ્છાની પાછળ શું અતીતની એકાન્ત-પ્રિયતાનું અનુસન્ધાન હતું ?

વિ.સં. ૨૦૧૦માં પૂજ્ય ગુરુદેવના આચાર્ય પદ પ્રદાનના ઉત્સવ પર મહેસાણા જવાનું થયું.

ઉત્સવ પત્યે ઘરે જવાનું હતું. બે ટૂકડીઓ હતી : એક તારંગા થઈ ઘરે જવાની હતી. બીજી ભોયણી તીર્થ થઈને. આઠ વર્ષની એ વયે મેં કહેલું : મારે ભોયણી થઈને જવું છે.

ખ્યાલ હતો કે ભોયણી તીર્થમાં વાંદરા બહુ છે !

ભોયણી ગયા. વાંદરાને ચણા, બિસ્કીટ ખવડાવ્યા. મઝા આવી. ઘરે ગયા.

તારંગા તીર્થવાળી ટૂકડી પણ આવી. એમાં આવેલા બાળમિત્રોએ કહ્યું : અરે, તારંગામાંય વાંદરા તો બહુ જ હતા! અને દહેરાસર કેવું ઊંચું ! બહુ જોવા જેવું હતું બધું...

મેં કહ્યું : કંઈ નહિ, અમેય વાંદરાને બરોબર જોયા. એમને ખવડાવ્યું..... અમનેય મઝા આવી.

દીક્ષા પછી બે-ચાર વર્ષે ભોયણી જવાનું થયું ત્યારે પણ વાંદરા નીહાળવાનો રસ હતો. પણ ત્યાં ગયા પછી નિરાશા થઈ. હવે એક પણ વાંદરો ત્યાં ન હતો !

આ કુતૂહલની કહેવાય એવી સ્થૂળ ભૂમિકાનું મૂળ શું અતીતનો પ્રાણીપ્રેમ હશે ? શું ખબર પડે ?

સ્થૂળમાંથી સૂક્ષ્મ તરફ ખરેખર જવાય છે કે સ્થૂળમાં ને સ્થૂળમાં ચાલવાનું થઈ રહ્યું છે...? શું હશે ?

જો કે, એમ લાગે છે કે તે તે ક્ષણોને આનંદથી ભરીને માણી લેવી જોઈએ.

દશ વર્ષનું વય.

ગુરુદેવશ્રીના પાટણના ચાતુર્માસ સમયે ત્યાં ભણવા માટે રહેવાનું થયું.

શ્રી નંદલાલભાઈ અને જસીબહેન ખૂબ ભાવથી પોતાને ત્યાં મને જમાડતા.

આસો મહિને ઉપધાન તપ શરૂ થયા. એટલે ઉપધાનના રસોડે ક્યારેક જમવા જતો. મુખ્ય રસોઈયા કેસરીમલજીને ખ્યાલ કે બાબો સાહેબ જોડે છે. એટલે મને બરોબર સાચવે. જમાડે. હું પણ રોજ મેનુ-બોર્ડ જોઈ લઉં. ભાવતી વાનગી લઉં.

એવામાં, ઉપધાન તપમાં આયંબિલ શરૂ થયા. આયંબિલનો પહેલો દિવસ. મેનુ-બોર્ડમાં પૂરણપોળી લખેલી. બંદાને એ બહુ ભાવતી... મેં કેસરીમલજીને કહ્યું : આજે તો પૂરણપોળી જ આપો !

તેઓ હસ્યા. કહે : આ તો આયંબિલની પૂરણપોળી. ગોળ, ઘી કંઈ અંદર ન

હોય... મેં કહ્યું : મારે તો એ જ જોઈએ... આયંબિલની પૂરણપોળી ચાખતાં જ થયું કે આ આપણા કામની નથી.

કદાચ આ ઈશારો હતો કે ભોજનનો રસ છોડીને પરમ રસમાં હવે જવાનું છે.

તૈત્તિરિય ઉપનિષદ્ તો બહુ મોડેથી વાંચ્યું. ને તેમાં 'રસો વૈ સઃ....' વાંચતાં ઝૂમી ઊઠેલો. રસ 'તે' જ, પ્રભુ જ. બાકી બધું કુચ્ચાં !

વીસેક વર્ષ પહેલાંની ઘટના યાદ આવે. દસાડામાં હતો. હાઈપર ટેન્શનની તકલીફ તે સમયે હતી. ડૉ. ગજજર પ્રવચન આપતાં પહેલાં મારું બી.પી. માપતા. પ્રવચન આપ્યા પછી પણ માપતા. થોડુંક વધતું ટેન્શન.

ડૉક્ટર મને કહે : તમારે પ્રવચન છોડી દેવું જોઈએ.

મેં હસીને કહ્યું : ડૉક્ટર, હું તો મૌનની ધારાનો માણસ છું જ. પણ લોકોના સંતોષ માટે મારે બોલવું તો પડશે જ.

ડૉક્ટર મારી ભીતરી ધારા, સાક્ષીભાવથી પરિચિત હતા. એમણે કહ્યું : તમને કોઈ ઘટના પ્રભાવિત કરી શકે તેવું નથી. પરંતુ પ્રવચન આપતી વખતની શરીરની સક્રિયતાથી હાઈપર ટેન્શન વધી જાય છે.

મેં કહ્યું : તમે ઉપાય સૂચવો.

એમણે કહ્યું : તમે શવાસન કરો. પ્રવચન આપીને આવ્યા પછી પંદર-વીસ મિનીટ શવાસન કરશો તો લોહીનું દબાણ બરોબર થઈ જશે.

મેં કહ્યું : ડૉક્ટર ! હું તો શરીરને જ નહિ, મનને પણ સૂવાડી દઈશ !

હાઈપર ટેન્શન માટે સારો ઉપાય મળી ગયો.

શવાસન....

શરીર શિથિલ, મન શાન્ત....

મનની શાન્તિની એ અનિર્વચનીય પળોમાં કબીરજી યાદ આવે :

મન મસ્ત હુઆ તબ ક્યોં બોલે !

હીરો પાયો ગાંઠ ગઠિયાયો,

બાર બાર વાકો ક્યોં બોલે ?

હલ્દી થી તબ ચઢી તરાજૂ,

પૂરી ભઈ તબ ક્યોં તોલે ?

સુરત કલારી ભઈ મતવારી,

મદવા પી ગઈ બિન તોલે....

હંસા પાયા માન સરોવર,
તાલ તલૈયા ક્યોં ડોલે ?
તેરા સાહિબ હૈ ઘટમાંહિ
બાહર નૈનાં ક્યોં ખોલે ?
કહે કબીર સુનો ભાઈ સાધો !
સાહિબ મિલ ગયે તિલ ઓલે.....

હીરો મેળવ્યો. ગાંઠમાં છુપાવ્યો. હવે તેને વારંવાર શા માટે જોવાનો ? શ્રી લક્ષ્મીકાન્ત તન્ના 'કહત કબીર'માં લખે છે : કવિને પ્રેમની-પ્રભુપ્રેમની મસ્તી હીરા જેટલી મૂલ્યવાન લાગે છે. બીજાને દેખાડવાની તે ચીજ નથી એમ તેઓ માને છે.

'હલ્કી થી તબ.....' જ્યારે પરમ તત્ત્વ પાસે નહોતું ત્યારે મન ખાલી હતું. હવે એ મસ્તીથી છલકાઈ ઊઠ્યું છે. હવે એને તોલવાની શી જરૂર ?

'સુરત કલારી.....' કબીરજી સુરતને કલારી-કલાલની ઘરવાળી કહે છે. દુકાન પોતાની, શરાબ પોતાનો અને એ પીએ તો..... પછી હિસાબ શાનો ?

સુરત યોગીઓનો પ્યારો શબ્દ છે. શ્રી દલપત પઢિયાર 'કહત કબીર'માં લખે છે : સુરત અર્થાત્ સુ-રતિ અને નુરત અર્થાત્ નિરતિ. સામાન્યતઃ રતિને આપણે વૃત્તિ અથવા પ્રવૃત્તિ કહીએ છીએ.

સુરતિ એટલે અન્તર્મુખી વૃત્તિ અને નિરતિ એટલે બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્તિ.

સુરતિ ભાવાત્મક છે. નિરતિ અભાવાત્મક છે.

આચાર્ય ક્ષિતિમોહન સેને સુરતિનો અર્થ પ્રેમ અને નિરતિનો અર્થ વૈરાગ્ય ક્યોં છે.

કબીરજી કહે છે તેમ, નુરત સુરતમાં અને સુરત શબ્દમાં લીન થાય છે અને એ જ સાહેબનું કાયમી ધામ છે.

શબ્દ સુરતિ ઔર નિરતિ,
યે કહિએ કો હૈ તીન;
નિરતિ લૌટી સુરતિ હિ મિલી,
સુરતિ શબ્દ મૈ લીન.....

'હંસા પાયે..' હંસને માન સરોવર મળ્યું પછી એ નાનકડાં તળાવ કે ખાબોચિયામાં કેમ જાય ? પરમપદનો યાત્રી પણ પરમ તત્ત્વને છોડીને બીજે ક્યાં જાય ?

'તેરા સાહિબ.....' તારો સ્વામી તારામાં જ વસેલો છે. બહાર શું જુએ છે ?

કબીરજી કહે છે : 'તિલ ઓલે.' કેવળ તલને ઓથે કહો કે તલપૂર જગ્યામાં પ્રભુ મળી ગયા.

અને 'એ' મળી ગયા. પછી શું બોલવાનું ?

પાંપણે બાંધ્યું પાણિયારું...

- કે કાગળ હરિ લખે તો બને,
અવર લખે તે એકે અક્ષર
નથી ઉકલતા મને....
- શ્રી રમેશ પારેખ

॥ પાંપણે બાંધ્યું પાણિયારું... ॥

પ્રભુપ્રસાદ ઘણા સ્વરૂપે મળ્યો છે. અને એ પૈકીનો એક પ્રકાર હતો સાહિત્ય-સર્જન.

સાહિત્ય શબ્દનું નિરુક્ત મઝાનું થયું છે : 'સહિતસ્ય ભાવઃ સાહિત્યમ્.' તમે કો'કની-પરમ ચેતનાની સાથે છો એ ભાવ સતત હૃદયમાં ઘેરાતો ચાલે એ ભાવદશાને સાહિત્ય કહીએ તો, ઘણાં બધાં પુસ્તકો લખતી વખતે એ અનુભવ સતત રહ્યો કે 'એ' લખાવી રહ્યો છે.

આ જ લયમાં એકવાર મિત્રવર આચાર્ય શ્રી રત્નસુન્દરસૂરિજીને મેં કહેલું કે આપણે માત્ર લખનાર-લહિયા છીએ; લખાવનાર તો પરમ ચેતના છે. પુસ્તક પર લેખકની જગ્યાએ આપણું નામ આવે છે તે કહે છે.

આચાર્યશ્રી રત્નસુન્દરસૂરિજીએ પ્રભુ મહાવીરદેવની સાડાબાર વર્ષની સાધના પર, આચારાંગજીનાં સૂત્રોને સામે રાખીને, પુસ્તક લખેલું; જેની પ્રસ્તાવના લખવાની મારે હતી. પ્રસ્તાવના લખવા માટે પૂરું પુસ્તક વંચાયું. અને ત્યારે મનમાં બીજ રોપાયું કે પ્રભુની સાધનાને લોકભોગ્ય શૈલીમાં સમજાવતું આ અદ્ભુત પુસ્તક છે. પણ સાધકોના લયમાં પણ આનું સંસ્કરણ આવવું જોઈએ. વિચાર આવ્યો, પણ એ વિચાર રૂપે જ રહ્યો.

ચારેક વર્ષ પછી, અચાનક જ પંદર દિવસની એક વિહારયાત્રામાં આ વિષય પર લખાયું; જે 'રોમે રોમે પરમ સ્પર્શ'ના શીર્ષકથી લોકાર્પિત થયું.

પ્રભુ લખાવે ત્યારે લખાય ને !

એક અનુભવ બહુ જ રોમાંચક હતો. કચ્છની યાત્રાએ જવાનું થયું. ભદ્રેશ્વર તીર્થની યાત્રા પછી પંચતીર્થની યાત્રા શરૂ થઈ.

સવારે તૈયાર થઈ નીકળતા. ત્રણ-ચાર ગામોમાં દર્શન કરી અગિયાર વાગ્યે કોઈ ગામમાં રોકાણ કરતા. ગોચરી વાપર્યા બાદ શરીર સંથારામાં સૂતેલું હોય.... મારી બાજુમાં નોંધપોથી અને પેન પડેલા હોય. એ અરસામાં શ્રી સિદ્ધર્ષિ કૃત 'ઉપમિતિ'માં આવેલ વિમલસ્તુતિ પર હું લખતો હતો.

વિરહવ્યથા એ સ્તુતિમાં એવી તો ઘૂંટાયેલી છે કે હું એ સ્તુતિના શબ્દો સાથે તદાકાર બનતો અને પાંપણે બાંધેલ પાણિયારામાંથી અશ્રુ વહ્યાં કરે.

આંસુ નીતર્યા કરતાં. લખાયા કરાતું. નોંધપોથીના અક્ષરો ચેરાઈ જતા. 'બિહુરત જાયે પ્રાણ' શીર્ષકથી એ રચના પ્રસિદ્ધ થઈ.

'દરિસન તરસીએ....'માં સાધનાનું પૃથક્કરણ આ રીતે અપાયેલું : નવ્વાણુ ટકા પ્રભુકૃપા, એક ટકો પ્રયત્ન. 'અનુભૂતિનું આકાશ' લખતી વખતે અનુભવ આનાથી ભિન્ન થયો.

એમ લાગ્યું કે સો એ સો પ્રતિશત પ્રભુની કૃપા જ સાધકને સાધનામાર્ગે લઈ જઈ શકે. આપણા પ્રયત્નનું કોઈ મૂલ્ય ત્યાં નથી.

આદ્ય શંકરાચાર્યના 'તર્કઃ અપ્રતિષ્ઠિતઃ' સૂત્રની જેવું 'પ્રયત્નઃ અપ્રતિષ્ઠિતઃ' સૂત્ર મનમાં ઊગેલું. સાચે જ, આપણો પ્રયત્ન નકામો જ છે ને !

પવિત્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રને ગોખેલું, તે પર અર્થાનુપ્રેક્ષા પણ થયેલી. અચાનક એક સુઝાવ આવ્યો કે માત્ર સૂત્રાનુપ્રેક્ષા અને અર્થાનુપ્રેક્ષા પૂરતાં નથી. પરાના લયમાં જઈને સૂત્રમાં ઊંડા ઊતરાવું જોઈએ.

એ લયમાં બુદ્ધિને સૂવાડી દેવાની હોય છે. કારણ કે બુદ્ધિ તો તુલનાત્મક અધ્યયન આપશે; બીજું શું આપશે ? આ ટીકાગ્રન્થ આ ગાથાસૂત્રની વ્યાખ્યા આમ કરે છે તો બીજો ટીકાગ્રન્થ આ રીતે એ સૂત્રને વ્યાખ્યાયિત કરે છે....

પણ આથી આગળ જવા માટે શું ?

હું આવું કરતો : માત્ર ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું કોઈ પણ ગાથા સૂત્ર મારી સામે હોય અને હું એને જોતો બેઠો હોઉં. કોઈ વિચાર નહિ. ઉપરથી કંઈક ટપકી પડે તો લખી લેવાનું !

એકવાર હું ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના પહેલા અધ્યયનના પહેલા ગાથા-સૂત્રને આ રીતે જોતો હતો. અને પરાના, અવતરણના લયમાં મને સમજાયું કે આ પહેલા ગાથા-સૂત્રમાં

ભાગવતી સાધનાની સંપૂર્ણ પ્રસ્તુતિ છે. સાક્ષીભાવ સહિતની સમર્પિતતા એ જ પ્રભુની સાધના. અને એની વાત મને અહીં સમજાઈ.

મારા પુસ્તક ‘પ્રભુના હસ્તાક્ષર’ના પહેલા પ્રકરણમાં ભાગવતી સાધનાની આ પ્રસ્તુતિ અંગે ચર્ચા થઈ છે.

પરમ ચેતનાની સાથે હોવાનો અનુભવ કરાવી આપનાર આ સાહિત્યસર્જનયાત્રા નો હું ઋણી છું કે એના દ્વારા વારંવાર પ્રભુકૃપાને ઝીલવાનું થાય છે.

શ્રી ગુરુદયાળ મલ્લિકે કવિવર શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની રચનાની ક્ષણો વિષે ક્યાંક નોંધ કરી છે. મલ્લિકને તથા મિત્રોને ‘ગીતાંજલિ’ જેવી પ્રાસાદિક રચના ટાગોર કઈ ક્ષણોમાં, કેવી ક્ષણોમાં કરતા એ જોવાની ઉત્સુકતા હતી.

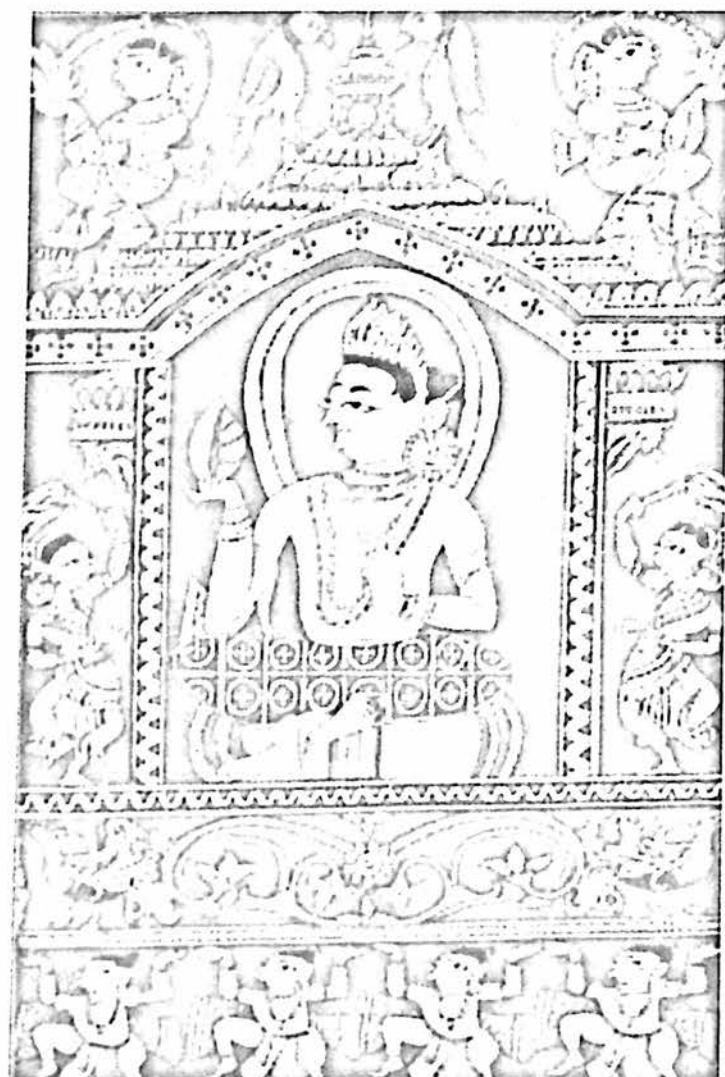
એકવાર મલ્લિક અને મિત્રો ટાગોરના ઓરડામાં બેઠેલા. ટાગોર પોતે મિત્રોને ચા આપતા હતા. અચાનક હાથમાંથી કીટલી છટકી ગઈ. કવિ ટ્રાન્સ(ભાવાવેશ)માં જતા રહ્યા હોય તેવો તેમનો ચહેરો થયો.

મલ્લિકે ઈશારો કર્યો. બધાં મિત્રો નીકળી ગયા. દરવાજો ધીમેથી બંધ કર્યો. પછી તિરાડમાંથી જોયું તો ટાગોર પોતાના લખવાના ટેબલ પાસે બેસી ગયેલા. આખા ખંડનું વાતાવરણ અપાર્થિવ બની ગયેલું. ટાગોર લખતા જ ગયા. લખતા જ ગયા.

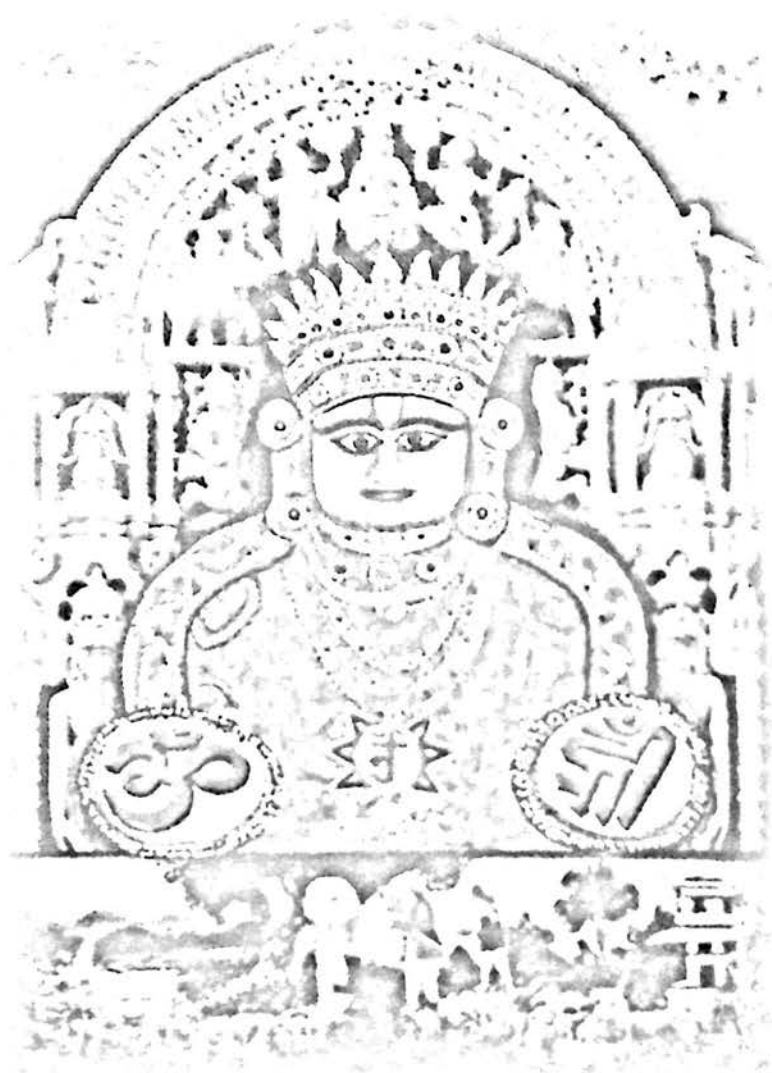
પ્રભુનો આ પ્રસાદ....

સર્જનયાત્રા મારે માટે પણ પ્રભુનો પ્રસાદ જ છે.

‘પ્રભુ આ રહ્યા !’

એકાન્તનો વૈભવ

તુમ હી નજીક નજીક સબહી હે,
ઋદ્ધિ અનંત અપારા....

‘પ્રભુ આ રહ્યા !’

કાર્તિકી પૂનમનો દિવસ.

પરમ પાવન શત્રુંજયની ભૂમિ પર હતું અમારું ચાતુર્માસ. રોજ તલેટીએ જઈએ. દાદા સામે દેખાય. પણ ચાતુર્માસમાં ઉપર ન ચઢાય તેથી વગર દર્શને પાછા ફરવાનું.

કાર્તિક સુદિ ચૌદશની રાત વિરહવ્યથાની ચરમ અવસ્થાવાળી હતી. આખી રાત બેચેનીમાં ગાળી. ક્યારે સવાર પડે અને ક્યારે પ્રભુનાં દર્શન માટે નીકળીએ.

વહેલી સવારે દર્શન માટે નીકળ્યા.

ઉપર ચઢ્યા. દાદાએ દર્શન આપ્યા. દર્શન કરી પાછો ફરી રહ્યો હતો. મારી જોડે હતો એક ભક્ત. અમે લોકો ઊતરી રહ્યા હતા. સેંકડો ભાવકો ચઢી રહ્યા હતા.

મેં પેલા ભક્તને કહ્યું : દાદાનાં દર્શન પછી દાદાને ભેટવા માટે જતી આ તડપનનું દર્શન કરવું છે. લોકોની આંખોમાં રહેલી તડપનને જોતાં જોતાં અમે લોકો ઊતરતા હતા.

બાબુના દહેરાસર પાસે હું આવ્યો ત્યારે મેં એક ઘટના જોઈ. વર્ષો થઈ ગયા; આજે પણ એ દૃશ્ય બંધ આંખોની સામે ફિલ્માય છે.

એંસી વર્ષની આસપાસનાં માજી ધીમે ધીમે પગથિયાં ચઢી રહ્યા હતાં. કદાચ એ કાર્ડિઆક પેશન્ટ હશે અને કદાચ ડોક્ટરે કહ્યું હશે કે ઘરનો દાદર નહિ ચઢવો. અને માજી કદાચ ઘરનો દાદર નહિ પણ ચઢતાં હોય.

પણ અહીં માજીનું ગણિત સાફ હતું : ઘરનો દાદર આપણે જાતે ચઢવાનો હોય; દાદાનો ડુંગર તો દાદા ચઢાવે.

મેં જોયું કે ડોળીવાળા માજીને કહેતા હતા : માજી, દાદા દૂર છે. ડોળી કરી લ્યો. નહિતર, રસ્તામાં થાકશો તો ડોળી ક્યાં મળશે? દાદા તો દૂ...ર છે.

અને એ વખતે, દાદીમાએ પોતાના હાથમાં રહેલી લાકડીને સહેજ લંબાવી, ઝૂલાવીને કહ્યું : દાદા ક્યાં દૂર છે ? દાદા તો આ રહ્યા !

મેં પેલા ભક્તને કહ્યું : દાદીમા તો પોતાના હૃદયથી એક ફૂટ દૂર લાકડી લંબાવીને કહે છે : દાદા આ રહ્યા ! પણ ખરેખર તો દાદા એમના હૃદયમાં જ બિરાજેલા છે !

ભક્તહૃદયનો ઉદ્ગાર યાદ આવેલો : He is nearer to me than my self. પ્રભુ મારી જાત કરતાં પણ વધુ નજદીક છે. ભજનિક અખાએ કહ્યું : હરિને હીંડતાં લાગે હાથ !

દાદીમાના એ શબ્દો આજે પણ કાનમાં ગુંજે છે : દાદા ક્યાં દૂર છે ? દાદા આ રહ્યા !

શંખેશ્વર તીર્થથી અમદાવાદ ભણીની વિહારયાત્રા હતી. વણોદ ગામે આવ્યા.

દહેરાસરે દર્શન કરીને બહાર નીકળ્યા કે શ્રાવકજી ઊભેલા. સાહેબજી, પધારો ! ઉપાશ્રય બાજુમાં છે. મારે ઘરે પાણી-ગોચરી તૈયાર છે. લાભ દેવા પધારો.

મુનિ ભાગ્યેશવિજયજી (હાલ આચાર્યશ્રી ભાગ્યેશવિજયસૂરિજી) વહોરવા ગયા. વહોરીને આવીને મને કહે : સાહેબ, બે ઘર છે. પણ શું ભાવના છે ! પાત્ર ભરી દેવાની જ વાત.

નવ-સાડાનવ વાગ્યે ફરી અમે દહેરાસર ગયા. ૭-૮ સાધ્વીજી મહારાજ અમદાવાદ બાજુથી વિહાર કરીને તે વખતે આવેલાં. ડોળીવાળી બહેનો પણ હતી. શ્રાવકજી પૂજા કરવા આવેલા. સાધ્વીજી મહારાજને વહોરવા લઈ ગયા. ડોળીવાળી બહેનોને ચા-નાસ્તો કરાવ્યો.

બપોરે બાર વાગ્યે એ ભાઈ આવ્યા. મને કહે : સાહેબ, તમે મારે ત્યાં પગલા કરશો ? મેં કહ્યું : જરૂર, આવી ભક્તિ જે ઘરમાં હોય એ ઘર તો તીર્થ જેવું બની રહે છે....

અમે ગયા. ભાઈની દુકાન આગળ. ઘર પાછળ. દુકાન ભણી સરસરી નજર નાખી. દસ-પંદર હજારનો સામાન હશે. થયું : આમાંથી આ ભાઈ શું કમાય ? કઈ રીતે સંતોની ભક્તિ સતત કરે ?

ઘરની અંદર જતાં જ દશ્ય પલટાઈ ગયું. શ્રાવિકા બહેને ભાવથી ગહુંલી પૂરી. મેં માંગલિક સંભળાવ્યું. બહેન વહોરાવવા લાગ્યા. રોટલીની થપ્પીમાંથી રોટલીઓ ઓછી કરાવતાં નાકે દમ આવી ગયો.

મારો સાઈકલિસ્ટ જમીને આવ્યો ત્યારે મેં એને પૂછ્યું કે તમને લોકોને કેવી રીતે જમાડ્યા ? સાઈકલિસ્ટની આંખમાં આંસુ. એ કહે : સાહેબ, મને મારી મા આજે યાદ આવી. અમે લોકો મજૂરી કરીને ઘરે જઈએ ત્યારે અમારી મા પ્રેમથી અમને રોટલો અને દાળ જમાડે એ જ રીતે આ માએ મને રોટલી, દાળ, ગોળ આગ્રહ કરીને જમાડ્યો.

બપોરના સમયે શ્રાવકજી આવ્યા : સાહેબ, ચા માટે લાભ આપો ! મેં કહ્યું : ચાનો ખપ નથી. પણ એક કામ તમે કરી શકો તો કહું.

તે કહે : સાહેબ, કહો !

મેં કહ્યું : આઠ મહિના અહીં વિહાર ચાલુ રહે છે. કારણ કે અમદાવાદથી શંખેશ્વર તીર્થના માર્ગમાં આ ગામ આવે છે. તમે પૂજ્ય મહાત્માઓની ભક્તિ તો સરસ કરો જ છો... પણ અમારી સાથે જે કર્મચારીઓ આવે તેમનું માથા દીઠ જમવાનું બહાર નક્કી કરો. અને વાર્ષિક જેટલો ખર્ચ આવે તેનો લાભ બીજા કો'કને આપો. ઘણા એવા લાભાર્થીઓ મારા ખ્યાલમાં છે.

એ કહે : સાહેબ, એ નહિ બને. એ કર્મચારીઓ જંગલ વગેરેમાં તમારી કેવી રક્ષા કરતા હોય છે ! જાનના જોખમે તમને સાચવતા હોય છે. એમની ભક્તિથી હું શા માટે વંચિત રહું ?

મેં એની એ ભાવનાને અભિવંદન કર્યા.

શંખેશ્વર તીર્થમાં, પ્રભુના દરબારમાં બેઠેલ. સંગીતકાર મલય ઠાકુર ગીત ગાતા હતા. એનો ભાવ એવો હતો કે પ્રભુ તને હું સતત પુકારી રહ્યો છું, સાદ પાડી રહ્યો છું; હવે તારો પ્રતિસાદ જરૂરી છે. ગીતનું ધ્રુવપદ હતું : ‘તારો પ્રતિસાદ જરૂરી છે....’

ગીત પૂરું થયા પછી મેં કહ્યું : મલયભાઈ ! આ ધ્રુવ પદ તો પ્રભુએ બોલવાનું છે. પ્રભુ કહે છે કે હું તો તને યાદ કરું જ છું; તારો પ્રતિસાદ કેવો છે ?

ભક્તિશાસ્ત્રનું આ નિગૂઢ સત્ય છે કે પ્રભુકૃપા આપણને ઊંચકવા સતત આતુર છે. વીતરાગ સ્તોત્ર એથી જ કહે છે : ‘ભવત્પ્રસાદેનૈવાહમિયતીં પ્રાપિતો ભુવમ્ ।’ આ વિધાનનો હૃદયંગમ અનુવાદ પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજ એક સ્તવનામાં આપે છે : ‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ તુમ હી આણ્યો....’

શંખેશ્વર તીર્થમાં પ્રભુભક્ત બાબલાભાઈને જોયેલા. ભક્ત-હૃદય કેવું હોય એની જીવંત વ્યાખ્યા મેં તેમનામાં જોઈ.

નારદઋષિએ આપેલી ભક્તિની વ્યાખ્યાને ચગળાવી ઘણીવાર છે : 'સા ત્વસ્મિન્ પરમપ્રેમરૂપા...' પરમાત્માને વિષે પરમ પ્રેમ એ જ ભક્તિ. આ પરમ પ્રેમ મેં બાબલાભાઈમાં જોયો.

એકવાર મેં તેમને પૂછેલું : બાબલાભાઈ ! તમે કલાકો સુધી દહેરાસરે બેસી રહો છો; ત્યારે શું કરો છો ?

એમણે કહેલો ઉત્તર ભીતર ઊતરી ગયો : હું માત્ર પ્રભુને જોયા કરું છું. માત્ર જોયા કરું છું. મને વધારે ખબર નથી પડતી; પણ પ્રભુને જોવાથી મને આનંદ આવે છે.

પાટણ, નગીનભાઈ પૌષધશાળામાં બપોરે ગોચરી વાપરવા માટે આ.શ્રી મુક્તિચન્દ્રસૂરિજી મહારાજ જોડે બેઠેલો. હું તે વખતે મુનિપદે.

એમણે મને પૂછ્યું : નિર્દોષ રીતે લાવેલી આ ભિક્ષા વાપર્યા પછી નિર્દોષ રહી શકશે ?

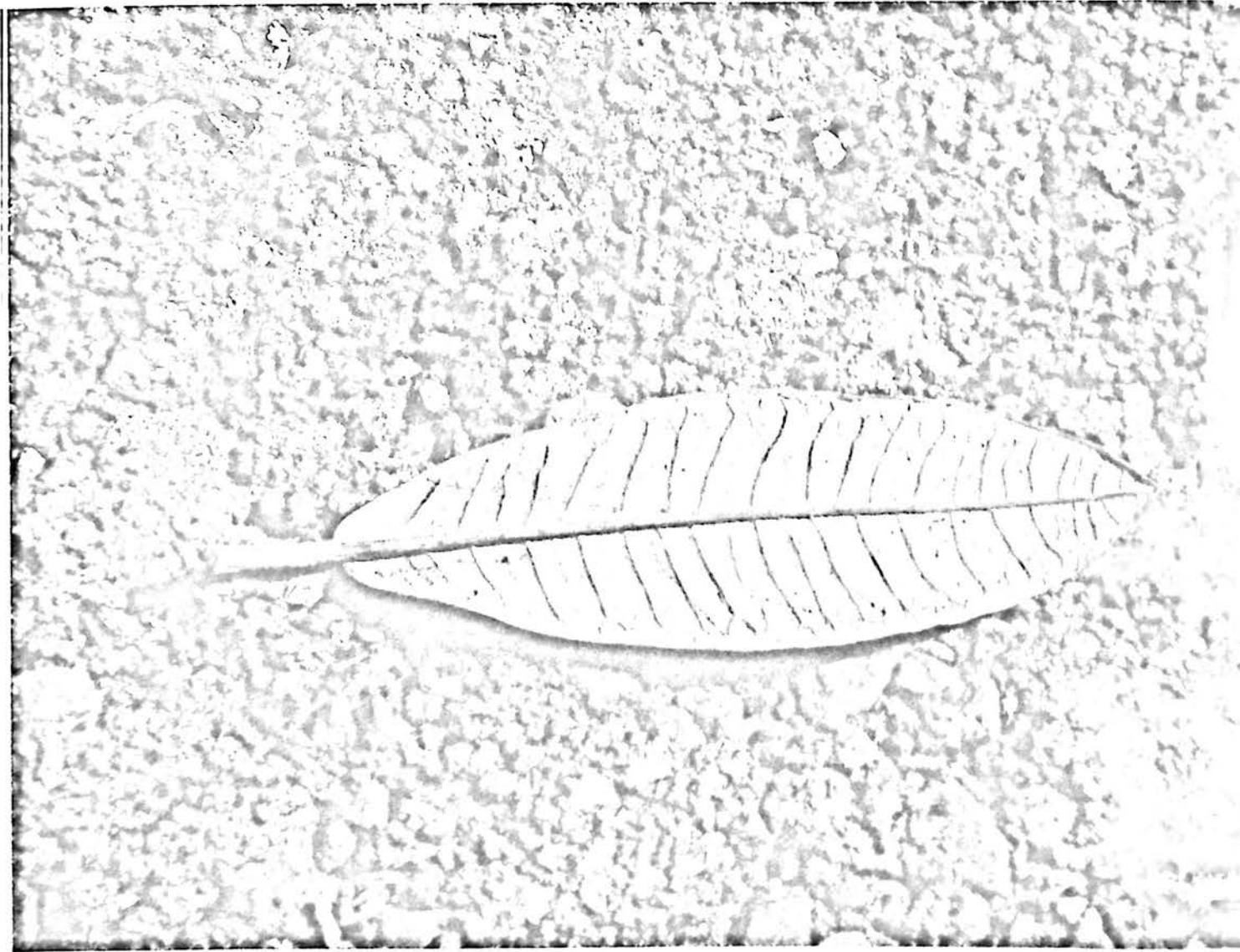
મને ખ્યાલ નહિ આવ્યો કે તેઓ શું કહેવા માગે છે. મેં પૂછ્યું: આપ શું કહેવા માગો છો?

એમણે સરસ કહ્યું : નિર્દોષ ભિક્ષા વાપર્યા પછી જો આપણે સૂઈ જ જવાના હોઈએ, કે ગપ્પાં મારવાના હોઈએ તો આ નિર્દોષ ભિક્ષા નિર્દોષ રહી શકશે ખરી ?

હૃદયને આ વિધાન સ્પર્શી ગયું.

એકાન્તે મને શું આપ્યું ?

‘મનઘરમાં ધરિયા ઘર શોભા,
દેખત નિત રહેશો થિર થોભા;
મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે,
યોગી ભાષે અનુભવ જુગતે....’

॥ એકાન્તે મને શું આપ્યું ? ॥

એક મઝાની ઘટના યાદ આવે.

એક નયનાભિરમ્ય પ્રદેશમાં આવેલ સુંદર એક દહેરાસર જોયું.

પ્રાકૃતિક વૈભવ અદ્ભુત.

દહેરાસર અદ્ભુત.

અને, પ્રભુરૂપ તો બધા જ અદ્ભુતોથી પણ અદ્ભુત !

How can you explain it !

yes, you can experience it.

તમે એને કહી શકો નહિ. હા, અનુભવી જરૂર શકો.

અનુભૂતિ તરફ જવાનો ઈશારો પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે પરમતારક શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનની સ્તવનામાં આપ્યો છે.

‘સ્વામી ! તુમે કાંઈ કામણ કીધું,

ચિત્તું અમારું ચોરી લીધું....’

પ્રભુ ! તમારા પર મારી નજર માત્ર ગઈ અને મારું ચિત્ત ચોરાઈ ગયું.

કેવી સરસ વાત !

પ્રભુ મનોહર તે આ જ પરિપ્રેક્ષ્યમાં ને !

પ્રભુએ મારા મનને હર્યું. હવે એમાં બીજા વિચારોનો પ્રવેશ ક્યાંથી રહે ?

નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂમિકા પરનો માત્ર આનંદ જ આનંદ.

પણ ભક્ત આટલા આનંદથી તૃપ્ત કેમ થાય ? એને તો જોઈએ છે પૂરેપૂરો આનંદ. ભક્તે મજાનો નિશ્ચય લીધો છે : પ્રભુની સાથે શાશ્વતીના લયમાં રહેવું.

હવે આનંદ જવાનો ક્યાં ?...

‘અમે પણ તુમશુ કામણ કરશું,

ભક્તે ગ્રહી મનઘરમાં ધરશું....’

પ્રભુના સમ્મોહન દ્વારા મન ભરાયું પણ હૈયું ભરાયું નહિ.

હૃદય ભરાવા માટે સમર્પણની સંપૂર્ણતા જરૂરી હોય છે. અને એ બીજા તબક્કે બને છે. એ બીજો તબક્કો છે ભક્તનું સંપૂર્ણતા, બિનશરતી, પ્રભુનાં ચરણોમાં ઝૂકી જવું.

સમર્પણનો આનંદ પણ અપૂર્વ. એની સાથે જોડાયેલી નાની-નાની વાતો પણ અતિ મધુરી.

“મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્” હોય તો મધુરાધિપતિ સાથે જોડાયેલ સમર્પણ જેવી ઘટના કેટલી તો મધુર હોય !

પરમાત્માના કોઈ અદ્ભુત ગુણનું ચિંતન અહોભાવની મજાની ઘટના જોઈને થાય છે ત્યારે તે ચિંતનને આપણે આશ્ચર્ય પ્રેરિત બહુમાન કહીશું. ભીતરની દુનિયાના રસોમાં આ છે પહેલો રસ. જેને આપણે ઉદ્દીપક રસ તરીકે સંબોધી શકીએ.

પરંતુ પરમાત્મા પ્રત્યે અવિહ્વ રાગ ઉત્પન્ન થયો છે; હૃદયમાં એક જ ધૂન ચાલે છે : મારા ભગવાન, મારા ભગવાન... આવે વખતે તો સતત પ્રભુ પ્રત્યેનો બહુમાનભાવ વધતો જ જવાનો. આ બીજો રસ. આ છે પ્રભુ પ્રત્યેનો ભક્તનો અન્દરનો ભક્તિરસ.

પહેલો થશે ઉદ્દીપક. એ રસની ભીની ભીની પળોમાં લીન બનાવતો બીજો રસ.

આ ભીની પળોમાં વહેવાનું એવું તો સુખદ લાગે છે કે જાણે યુગોના યુગો, ચૂપકે ચૂપકે, એમાં વહ્યા જ કરીએ.

બેઉ હાથે તાળી પડે. એક ઘેરી ભ્રમણા અગણિત જુગોથી ચાલી આવી કે હું તો પરમ ચેતનાને મળવા તૈયાર જ છું ને ? એ મને હાથતાળી આપીને જતી રહે તો હું શું કરું ?

આ ભ્રમણા દૂર થઈ.....

તે બહુ મોટો ઓચ્છવનો દિવસ હતો. ખ્યાલ આવ્યો કે ઓહ ! પ્રભુ તો મને બાંહોમાં સમાવવા તૈયાર છે. મારા જેવા નાચીઝ માણસને આંગણે પ્રભુ કુંકુમ પગલાં પાડવા તૈયાર છે.

એક જ ક્ષણ. બધું દુઃખ છૂ !

પ્રભુની સાથે થોડી ક્ષણો રહેવાનું. એક અખંડ ધારા.

અહીં એક એવા અનુભવની વાત ભક્ત કરે છે કે જે ભક્તના હૃદયમાં જ વિસ્તરી શકે.

રસ્તો આ છે : હું પ્રભુને આમંત્રણ આપું. પ્રભુ મારા હૃદયમાં આવે. મનમાં પ્રભુ આવ્યા એટલે આનંદ જ આનંદ.

‘મનઘરમા ધરિયા ઘર શોભા,
દેખત નિત રહેશો ધિર થોભા....’

ભક્તે બધી પીડાઓને એક પીડામાં જ સંકાન્ત કરેલી હોય છે, અને એ પીડા છે પ્રભુ ન મળવાની.

પ્રભુ મળે એટલે બધું દુઃખ છૂ !

સ્તવનાકાર કહે છે : તુમ દીઠે દુઃખ સહુ વિસર્યા હો લાલ....

કલ્પનાના આભ ઊંચા મીનારાને ચણવાને ન તો ઈંટની જરૂર પડે, ન જરૂર પડે સીમેન્ટની, ન પાણીની.

લાગે છે કે પરમના માર્ગે આટલી અસાવધતાથી જઈ ન શકાય.

પહેલો મૂળભૂત પ્રશ્ન તો એ છે કે એક નાચીઝ ભક્ત કહે છે કે પ્રભુ ! મારા હૃદયમાં આવી જાવ ! એટલે શું ખરેખર, પ્રભુ ! હૃદયમાં પધારી જાય ?

હમણાં જ એક ભક્તે મને પૂછેલું કે પ્રભુ તો મોક્ષમાં રહે, શુદ્ધ આન્તર દશામાં રહે. તો નાચીઝ મનુષ્યના હૃદયમાં પ્રભુનું અવતરણ ક્યાંથી થાય ?

પ્રભુની દિવ્યતમ કરુણા મહોપાધ્યાયજીના શબ્દોમાં કેટલી મજાથી અવતરિત થઈ છે :

‘મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે,
યોગી ભાખે અનુભવ જુગતે....’

કેટલું મજાનું સૂત્ર મળ્યું !....અકુંઠિત ભક્તિ.

ભક્તિ એટલે ભક્તિ.

કુંઠા વગરની ભક્તિ એટલે શું ?

અવરોધો વિનાની ભક્તિ.

વિશ્વ ચિત્રકળામાં સીમાચિહ્ન રૂપ શ્રી પિકાસોને પૂછવામાં આવ્યું : Why do you paint now ? તમે શા માટે હવે ચીતરો છો ?

પિકાસો હસ્યા. પિકાસોએ પૂછનારને કહ્યું : શું તમે સૂરજને પૂછ્યું કે આજે કેમ તું ઊગ્યો?

વહેતાં ઝરણાંને પૂછ્યું : તે આજે દદડવાનું કેમ ચાલુ રાખ્યું ?

પિકાસો કહે છે : મિત્ર મારા ! સૂરજ માટે ઊગવું તે ધર્મ છે. ઝરણાં માટે વહેવું તે ધર્મ છે. એમાં સ્વભાવ સિવાય બીજું કંઈ હોતુ નથી. એમ ભક્ત માટે ભક્તિ એ સ્વભાવ છે.

ભગવદ્ગીતા કહે છે :

સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ, પરધર્મો ભયાવહઃ ।

પોતાના કર્તવ્યને વિષે મૃત્યુ પામવું તે ઈચ્છનીય છે. પરંતુ બીજાના કર્તવ્યમાં માણસે વચ્ચે ન પડવું જોઈએ. ભક્તનું કર્તવ્ય, ધર્મ છે ભક્તિ.

યોગીની પાસે છે અનુભવજા દૃષ્ટિ. ‘યોગી ભાષે અનુભવ જુગતે.’

અનુભવ એવો રહ્યો કે જ્યારે ભક્તિ દ્વારા કંઈક પણ સ્થૂળ કાર્ય સાધવા ગયા; ઉદ્દેશમાં શુદ્ધિ ન હોઈ ફળ બરોબર ન મેળવી શકાયું.

એક ભાઈનો મને ખ્યાલ છે કે તેઓ વરસોથી દર પૂનમે શંખેશ્વર જતા. દર્શન-પૂજા કરતા.

એકવાર પૂનમના દિવસે જ મારે એમના ગામ જવાનું થયું.

મારી નવાઈ વચ્ચે તેઓ ત્યાં જ હતા. થયું કે કદાચ તબિયત બરાબર નહિ હોય. બપોરે તેઓ મારી જોડે બેઠેલા. મેં પૂછ્યું : આજે તમે કેમ શંખેશ્વર નહિ ?

મને તેઓ કહે : થોડા સમય પહેલાં મારો એકનો એક દીકરો માંદો પડેલો. મેં પ્રભુને કહ્યું : પ્રભુ ! આને જલ્દી સ્વસ્થ કરી દો !

મારી અરજી પ્રભુએ ન સ્વીકારી. મેં પૂનમ છોડી.

એક બીજી સત્યઘટના યાદ આવે.

સદ્ગૃહસ્થના ત્યાં કોઈ પણ વ્યક્તિ મહેમાન થઈને આવે એટલે તરત તેઓ લીલું નાળિયેર મંગાવે. માતાજી સામે વધેરાવે. માતાજીને ધરાવી બધાને આપે. પોતે પણ નાળિયેર ખાય. જોડે પેંડાની તાસક પણ ફરતી હોય. ભાઈ મોટા માતાજીના ભક્ત ગણાય.

એકવાર એક ભાઈ એમના ઘરે ગયા. કલાકેક બેઠા પણ નાળિયેરની વાત ન આવી. સદ્ગૃહસ્થ બહાર જતાં મહેમાને પોતાનાં સમાનવયા મિત્રને ધીરેથી પૂછ્યું : કેમ આજે નાળિયેર નહિ આવ્યું ?

મિત્ર હસતાં હસતાં કહે : કાકાને દાંત બધા ગયા છે. ચોકડું કરાવ્યું નથી. ટોપરું ચાવી શકાય તેમ નથી.

પેલો મિત્ર વિચારમાં પડી ગયો કે આ માતાજીની ભક્તિ હતી કે પોતાની ?

મઝાનું સૂત્ર મળ્યું :

‘મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે,
યોગી ભાષે અનુભવ જુગતે....’

ભક્તિમાં અવરોધ આવશે

આપણી અપેક્ષાથી.

ઈચ્છા આમ હતી....

પ્રભુની આજ્ઞા આમ હતી....

આજ્ઞા-પ્રેમની સામે ઈચ્છા-પ્રેમનો સંઘર્ષ એ ખરેખર તો પ્રભુપ્રેમની સામે ‘હું’ પ્રેમના સંઘર્ષનું મૂળ છે.

‘હું’ની પ્રતિકૂળતા હોય ત્યાં દ્વેષ-ભાવ સર્જાય છે, ‘હું’ના અનુકૂલન વખતે રાગભાવ સર્જાય છે. એટલે આજ્ઞા-પ્રેમની દુનિયામાં જવા માટે સાધકે રાગ-દ્વેષ અને અહંકારને શિથીલ બનાવવા જોઈએ.

સ્તવનાકાર કહે છે :

‘ક્લેશે વાસિત મન સંસાર,
ક્લેશ રહિત મન તે ભવ પાર;
જો વિશુદ્ધ મન ઘર તુમે આયા,
તો અમે નવ નિધિ ઋદ્ધિ પાયા...’

સંસાર અને મોક્ષની કેટલી તો સરળતમ આ વ્યાખ્યાઓ : મનમાંથી રાગ-દ્વેષ-અહંકાર વિગેરેનું દૂરીકરણ તે મોક્ષ.... અને રાગ-દ્વેષ-અહંકારનું પૂરેપૂરી માત્રામાં રહેવું તે સંસાર....

પરંતુ, મનને અમે કલેશાદિથી રહિત કઈ રીતે બનાવવાના? સીધો રસ્તો એક છે : થોડુંક અમારું મન વિશુદ્ધ બને; એ વખતે પ્રભુ ! આપ અમારા મનમાં પધારી જાવ, તો અમારું મન આનંદથી ઝળાંહળાં બની જાય.

બહારની પરિસ્થિતિ હૃદયને હચમચાવી મૂકે તેવી છે. પ્રભુ ! તમારી સાથે શાશ્વતીના લય પર સંબંધ બાંધવો છે. પણ ક્યાં તમે? ક્યાં હું ?

તમે છો સાત રાજલોકને પાર; દૂર, દૂર, દૂર.... હું છું સંસારમાં ભટકતો, કર્મો દ્વારા આમ તેમ ખેંચાતો લાચાર મનુષ્ય. મારો અને તમારો સંયોગ શી રીતે થાય ?.. અને જો ન થવાનો હોય તો, એવા વ્યક્તિત્વને વળગી રહેવું તે ભાણાં ખડખડ દુઃખને સહેવા જેવું થાય.

મહેમાન દીવાનખંડમાં બેઠેલ હોય, ચા-પાણી ચાલતાં હોય, વાત-ચીતનો દોર ચાલું હોય, અર્ધો-પોણો કલાક એમને એમ નીકળી જાય અને પછી જમવાનું બધું તૈયાર હોય અને રસોડામાંથી હાક પડે કે : ચાલો, જમવા. જમવાનું બધું તૈયાર છે. અને પંદર મિનિટમાં ભોજન પૂરું થઈ જાય.

આની સામે, રસોડામાં મહેમાનને બોલાવી લેવાય, એકાદ રોટલી અને થોડું શાક આપી દેવાય, પછી બીજું કંઈ આવે જ નહિ અને ભાણાંને ખડખડાવ્યે જવાનાં હોય તો શું અર્થ?

પણ, ના. અહીં તો પ્રભુ સામે છે. જોઈએ તે બધું જ પ્રભુ આપે તેમ છે. એટલે સાત રાજલોક દૂર પ્રભુ ભલે હોય, ભક્ત તો કહેશે : તમે અહીં જ છો, અહીં જ છો, અહીં જ છો....

‘સાત રાજ અળગા જઈ બેઠા,
પણ ભગતે અમ મનમાંહિ પેઠા,
અળગાને વળગ્યા જે રહેવું,
તે ભાણાં ખડખડ દુઃખ સહેવું.’

પ્રભુ સાથે મિલન તો કરવું છે. પણ કેવી રીતે ? પાટ પર સંથારો હોય તે રીતે કે દૂધમાં પાણી ભેગું થાય તે રીતે ?...(પાટ અને સંથારો અલગ રહે છે.)

બીજી રીતનું મિલન આપણને વધુ ઈચ્છનીય છે.

સાધક તરીકે આપણે ધ્યાતા છીએ, પ્રભુ ધ્યેય છે અને બંનેને જોડનાર કડી છે ધ્યાન. ધ્યાતા જેમ જેમ ધ્યાનમાં ઓગળતો જાય, તેમ તેમ તેની ચેતના ધ્યેયમાં

ખોવાતી જાય. એક સમય એવો આવે કે ધ્યાતા ધ્યાતારૂપે ન રહે. પણ એની પૂરી ચેતના ધ્યેયના ગુણોથી રંગાયેલી રહે.

સરસ વાત સ્તવનાકારે કહી :

‘ધ્યાતા ધ્યેય ધ્યાન ગુણ એકે,

ભેદ છેદ કરશું હવે ટેકે;

ક્ષીર નીર પરે તુમશું મળશું,

વાચક જસ કહે હેજે હળશું.....’

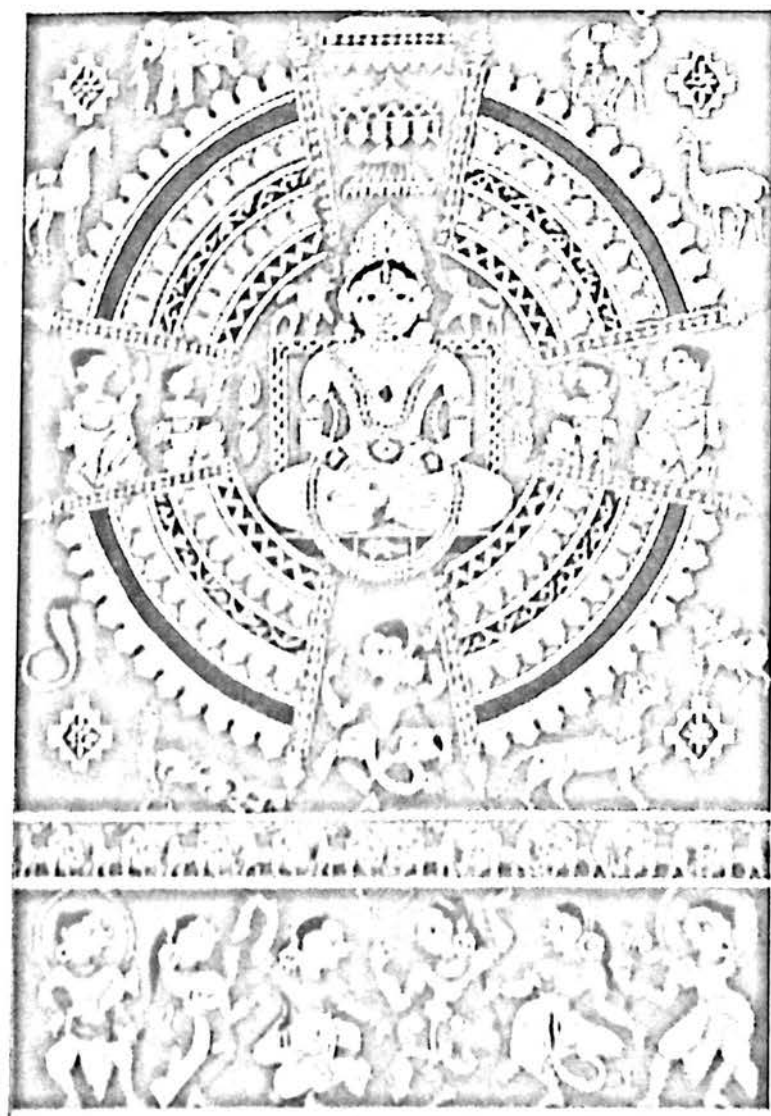
દૂધમાં પાણી ભળી જાય, તેમ સાધક ભગવત્ ચેતનામાં પ્રેમપૂર્વક વિલીન થઈ જાય છે.

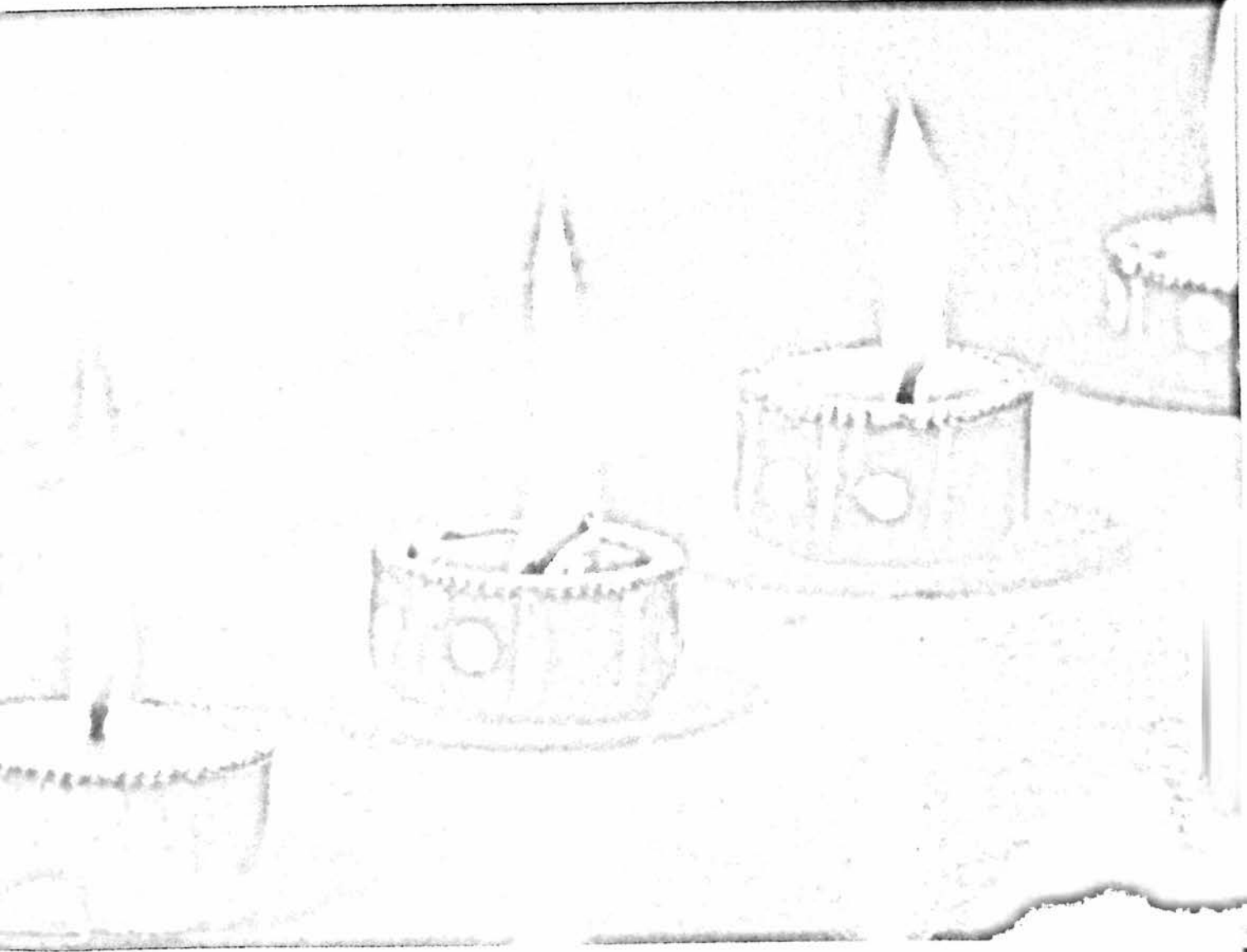
અશુદ્ધ આત્મદશાને નિર્મળ આંતરદશામાં ફેરવવા માટેની આવી તો કેટલીયે મઝાની ચાવીઓ આપણે ત્યાં સ્તવનાસાહિત્યમાં પુષ્કળ રીતે મળે છે.

ક્યારેક ક્યારેક નિર્જન સ્થળે આવેલ દહેરાસરોમાં, ઉપાશ્રયોમાં અને પ્રકૃતિ-વિમોહન સ્થાનોમાં અનાયાસે આ બધું બહાર આવ્યાં કર્યું છે. અને ખ્યાલ ન હોય એ રીતે સ્વની અશુદ્ધ દશાને શિથીલ કરવામાં આ સ્વાધ્યાયે બહુ મોટો ફાળો આપ્યો છે. તે સ્વાધ્યાય-ગ્રંથો આપનાર નામી-અનામી મહાપુરુષોનાં ચરણોમાં વંદના.....

જીવન : આનન્દપૂર્વ

તીરે ઊભો છું તોય તણાતો
જાઉં છું,
મુશ્કેલ છે તટસ્થ રહેવું
પ્રવાહમાં.

॥ જીવન : આનન્દપર્વ ॥

જીવન શું છે ?

પૂર્વના મનીષીઓની દષ્ટિનું પ્રતિનિધિત્વ કરતું ઔપનિષદિક સૂત્ર યાદ આવે : ‘આનન્દો જીવનમ્.’ જીવન એટલે આનંદની વહેતી સરવાણી.

જ્ઞાનસાર પ્રકરણ કહે છે : ‘સચ્ચિદાનન્દપૂર્ણેન, પૂર્ણ જગદવેક્ષ્યતે....’ તમે આનન્દપૂર્ણ તો સૃષ્ટિ આનન્દમયી !

શ્રી સુરેશ દલાલની કાવ્યપંક્તિ યાદ આવે :

આપણે આપણી રીતે રહેવું,
ખડક થવું હોય તો ખડક,
નહીં તો નદીની જેમ નિરાંતે વહેવું.

આ લચીલાપણું જ આનન્દનું જન્મદાતા. પરમપાવન આચારાંગ સૂત્ર એને પ્રભુદષ્ટિકતા (તદ્દિક્ષીએ) કહે છે. પ્રભુ અને હું. ત્રીજા કોઈ તત્ત્વનો પ્રવેશ જ નહિ. અને તો આનન્દ જ આનન્દ હોય ને !

હરિદ્વારથી થોડેક દૂર એક સાંકડી ગુફામાં એક સંત. વન્દનાર્થીઓએ વન્દના કરીને પૂછ્યું : આટલી નાનકડી ગુફામાં કેમ ?

સંતે કહ્યું : હું અને મારા ભગવાન; બે અહીં આરામથી રહીએ છીએ. અને ત્રીજાનું અહીં કોઈ કામ જ નથી. પછી મોટી ગુફાની શી જરૂરિયાત ?

જીવન શું છે ?

પેટ્રિક કાવાના કહે છે :

My purpose in life is that I have no purpose.

નિરંજન ભગતના કાવ્યમાં આ જ ધ્વનિ મુખરિત બને છે :

હું તો બસ ફરવા આવ્યો છું,

હું ક્યાં એકે કામ

મારું કે તમારું

કરવા આવ્યો છું....

આ નિષ્પ્રયોજનતાને કવિ દાગે સ્પષ્ટ કરી :

‘દાગ’કો કૌન દેનેવાલા થા,

જો દિયા અય ખુદા ! તૂને;

બે-તલબ જો મિલા, મિલા મૂઝે,

બે-ગરઝ જો દિયા, દિયા તૂને.

બેતલબ-સ્પૃહા વગર મને મળ્યું.

નિષ્પ્રયોજનતા અહીં નિઃસ્પૃહતા, નિર્લેપતા રૂપે દેખાય છે.

જીવનની આનન્દમયતાની પાછળ રહેલી આ નિર્લેપતાને અભિવ્યક્ત કરતાં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કહે છે :

પક્ષી પત્તં સમાદાય, નિરવેક્ષો પરિવ્વણ ॥

પક્ષી પોતાની પાંખોને ફફડાવીને અસીમ આકાશમાં છલાંગે છે, તેમ અપેક્ષા વિહીણો મુનિ ચેતનાના અસીમ અવકાશમાં ઊડે છે. ‘જોનાથન લિવિંગ્સ્ટન સીગલ’ કથાનું નાયક સાગરપંખી જ આ તો !

જીવન શું છે ?

પ્યારી ઝેન કથા યાદ આવે :

સોશિને ગુરુ ડોગોને કહ્યું : તમે મને ઝેનના પાઠ શીખવ્યા નહિ.

ગુરુ ડોગો કહે છે : કેમ, તું ચા આપે ત્યારે હું એ સ્વીકારું છું ને ? તું ભોજન આપે ત્યારે પણ એને હું સ્વીકારું છું ને ? તો આ સ્વીકાર - સર્વસ્વીકાર એ જ તો સાધના છે.

યાદ આવે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર : જે બધાને સ્વીકારે તે સાધક. ‘જો કસિણં અહિયાસણ સ ભિક્ષુ.’

સંત જ્ઞાનદેવ કહે છે : ‘માલિયેં જેઉતેં ને....’ માળી જ્યાં લઈ જવા માગતો હોય ત્યાં જનાર પાણી જેવો તું થા. એટલે કે, તારે હાથે શું થાય તે ઈશ્વરને નક્કી કરવા દે.

ભજનની પંક્તિ યાદ આવે :

‘રાખનાં રમકડાં, મારા રામે રમતાં રાખ્યાં રે....’

જીવન શું છે ?

જીવન છે પ્રભુની પ્રતીક્ષાનું પર્વ.

‘શ્યામ એક વાર આવો ને આંગણે’માં શ્રી દિનકર જોષી લખે છે :

કૃષ્ણની ચિર વિદાય પછી અર્જુન દ્વારકામાં આવેલ છે. વાસુદેવ અર્જુનને કહે છે :
કંસની જેલમાં ચૌદ વર્ષ ગાળ્યાં, ત્યાં પ્રતીક્ષા હતી; કૃષ્ણ આવશે...આવશે. પ્રતીક્ષાને
કારણે કંસની જેલ સારી લાગતી હતી. હવે શું ? પ્રતીક્ષા વિનાની દ્વારકા જેલ કરતાં
અકારી લાગે છે.

જીવન શું છે ?

જીવન છે કાળની ઘડીમાં સરી જતી રેતી.

રેતી હોય અને હોય એનો જોનાર, આ જ છે સાધકની તટસ્થતા.

જો કે, કવિ ‘ઘાયલ’ એને મુશ્કેલ ગણાવે છે :

‘તીરે ઊભો છું તોય તણાતો જાઉં છું;

મુશ્કેલ છે તટસ્થ રહેવું પ્રવાહમાં.’

મુશ્કેલ હોવા છતાં તટસ્થતા અભ્યાસ સાધ્ય છે.

ઘાયલ જ કહે છે :

‘જેવી હૃદય-મતિ છે,

એવી જીવન ગતિ છે;

એક જ પરિસ્થિતિ છે,

અંદર બહાર આજે.....’

એનો માર્ગ શ્રી ઉમાશંકર જોષીના શબ્દોમાં :

જે થતો પ્રાપ્ત ઉપાધિયોગ,

બની રહે તે જ સમાધિયોગ...

આ સન્દર્ભમાં શાન્તિનિકેતનના આચાર્ય મોહનલાલ વાજપેયીએ અમૃતલાલ વેગડને
કહેલું તે યાદ આવે. મારી આંખોમાં મોતિયો અને ઝામરનો મણિકાંચનયોગ થયો છે !

જીવનને હળવાશથી જોવાની કેવી મઝાની રીત !

Life is the play (જીંદગી એક ખેલ : અનુવાદિકા- કુન્દનિકા કાપડિયા)માં આ હળવી બાજુ સરસ રીતે બતાવાઈ છે.

યાદ આવે ઉપાધ્યાયપ્રવર શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ : ‘બાલ્ય ધૂલિઘર લીલા સરખી, ભવ લીલા ઈલાં ભાસે...’ બાળકોની રેતના ઘરની રમત જેવી આ સંસાર-ક્રીડા.

શ્રી મકરન્દ દવે કહે છે :

મન હે મારા,

સહુ દોડે ત્યાં એકલું થંભી જા !

જીવન છે પૂર્ણ, પૂર્ણ.

ઉપનિષદ્ના ઋષિએ કરેલું પૂર્ણતાનું દર્શન મઝાનું છે :

ॐ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં, પૂર્ણાત્પૂર્ણમુદચ્યતે ।

પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય, પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

આ પણ પૂર્ણ છે, પેલું પણ પૂર્ણ છે. પૂર્ણથી પૂર્ણ વધે છે. અને પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ લઈ લઈએ તો પૂર્ણ બચે છે.

કેવું મઝાનું આ આર્ષદર્શન !

જીવનને ગણિત સાથે નહિ, અગણિત સાથે સંબંધ છે. સ્થૂળ ગણતરીઓમાં જીવનની ઉપલબ્ધિઓને કઈ રીતે પ્રસ્થાપિત કરી શકાય?

શ્રી હરિશ્ચન્દ્ર જોષી યાદ આવે :

ગણવું જ કંઈ હોય તો થડકા ગણી બતાવ,

તેં ફેરવેલા શ્વાસના મણકા ગણી બતાવ...

દુષ્કાળના માઠા વરસમાં આંગણે મૂકી,

ઊડી ગયેલ પંખીનાં પગલાં ગણી બતાવ...

વહેલી સવારે ખીણમાં ફેંકે અવાજ તું,

ને એ પછી તૂટી જતા પડઘા ગણી બતાવ.

માઉન્ટ આબૂમાં એક સંતને વિષે સાંભળેલું કે તેઓ એકાન્તવાસમાં એક બંગલામાં રહે છે. મૌન સંપૂર્ણ રાખે છે.

વિચાર્યું કે ચાલો, મળીએ આ સંતને.

ગયા ત્યાં. ચોકીદારે કહ્યું : તમારા નામની સ્લિપ બનાવી બારણા નીચેથી નાખો.
સંત ધ્યાનમાં નહિ હોય અને તમને મળવા માંગતા હશે તો બારણું ખોલશે.

સ્લિપ સરકાવી.

બારણું ખૂલ્યું.

અંદર ગયા. મિત્ર મુનિ શ્રી ધુરન્ધરવિજય મહારાજ સાથે હતા.

અમે પૂછ્યું : આટલાં વર્ષો સુધી આવા એકાન્તમાં સાધના ઘૂંટ્યા પછી ઉપલબ્ધિ શું થઈ ?

તેમનો લિખિત ઉત્તર નમ્રતાથી ભરેલો હતો : અભી તક તો કુછ ભી પ્રાપ્ત નહિ હુઆ હૈ. લેકિન જબ ભી પ્રાપ્તિ હોગી, બહાર આઉંગા.

એમની આ નમ્રોક્તિ ગમી.

સ્થૂળ ગણિત - એકાન્ત, બહારી મૌન વગેરે - સાથે સંતનો પનારો પડ્યો નહોતો એ વાતે ખુશી ઉપજી.

અમે વિદાય લીધી.

જીવનમાં ધ્રુવ મન્ત્ર રહે 'ચરૈવેતિ... ચરૈવેતિ..' ચાલતાં જ રહો !

શ્રી હેમન્ત દેસાઈ કહે છે :

આ રૂપ અને રંગનાં વહાલ મેલ, મન!

જોયું ઘણું જોયા તણા ખયાલ મેલ, મન!

સાગર થઈ જવું છે કિન્તુ ખાર લાધશે,

મોટા થઈ જવાની આ ધમાલ મેલ, મન!

ઉજ્જડ જીવનની રાત, સફરનો ન ધ્રુવ કો,

તું દૂરદર્શિતાની આ મશાલ મેલ, મન!

પામે ન ફૂલ ડાળનો ય આશરો સદા,

આલંબને જીવી જવાનો ખયાલ મેલ, મન !

પાછળ ગયું શું? ને શું આવશે હવે પછી,

તું ચાલ, વ્યર્થ, બધા સવાલ મેલ, મન !

જીવનમાં

ખૂબ મળ્યું છે મને.

પ્રભુની કૃપા,

સદ્ગુરુનો પ્રસાદ.

શિષ્યો-ભક્તો-મિત્રોનો અપાર સ્નેહ, ભક્તિ.

ત્રેસઠ વર્ષની વયે શરીર પણ મજાનું કામ આપી રહ્યું છે. એનો આભાર માનવાનું કેમ ચૂકાય ? હા, રોગો છે. પણ એમની સાથે તો મૈત્રીપૂર્ણ સંબંધો બાંધી દીધા છે.

સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિમાં શરીર મજાનો સહકાર આપે છે.

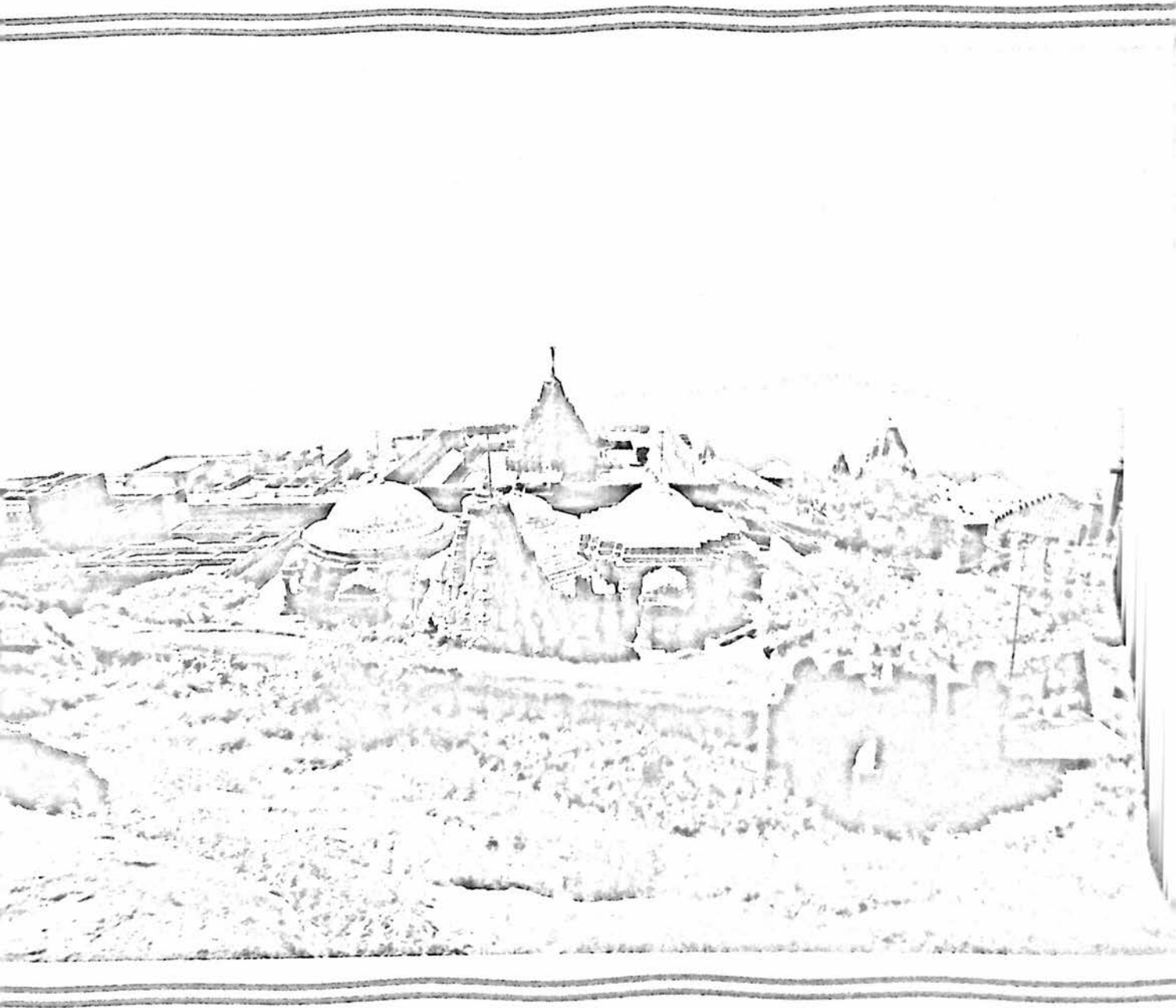
બધું જ પૂર્ણ, આનન્દમય દિસે છે.

પ્રભુ ! ખૂબ ખૂબ ઋણી છું તારો.

ચરણોમાં વન્દના.

‘તુજ કરુણાધારમાં...’

તુજ કરુણાધારમાં,
હું નિત્ય ભીંજાતો રહું;
વહાલા નેમીશ્વર પ્રભુ,
હું શરણ તો તારું ગ્રહું...

॥ ‘તુજ કરુણાધારમાં...’ ॥

‘તુજ કરુણાધારમાં, હું નિત્ય ભીંજાતો રહું; વહાલા નેમીશ્વર પ્રભુ, હું શરણ તો તારું ગ્રહું...’ પરમપાવન ગિરનાર તીર્થમાં દાદા પરમતારક, મહામહિમ પ્રભુ શ્રી નેમિનાથ ભગવાનનાં ચરણોમાં આ પંક્તિઓ જ્યારે પેશ થઈ ત્યારે સાંભળનાર અમારા સહુની આંખો ભીંજાયેલી હતી.

‘તુજ કરુણાધારમાં...’ કેવી કૃપાધારા પ્રભુની વહી કે ત્રીસ-ત્રીસ વર્ષનાં વહાણાં વીત્યાં પછી પ્રભુનું દર્શન થયું. કહો કે પ્રભુએ દર્શન આપ્યું. મનમાંથી પેલી પંક્તિ પ્રથમ દર્શને જ નીકળેલી : ‘કર કે કૃપા પ્રભુ દરિસન દીનો...’

ત્રીસ વર્ષનાં વહાણાં વીત્યાં પછી પ્રભુએ દર્શન સુખ આપ્યું. પણ આપ્યું અનરાધાર.

જો કે તોય, આંખો અને હૃદય ધરવ પામનાર ક્યાં હતા ? સવારે બે-ત્રણ કલાક પ્રભુની સામે બેસી રહેતા. પ્રભુને જોયા જ કરતા. તીર્થભક્ત બચુભાઈ અભિષેક સમયે દૂધના મોટા કળશો પ્રભુ પર ઢોળે ત્યારે શ્યામ-શ્વેત રંગનું અપૂર્વ મિશ્રણ આંખોને માટે અદ્ભુત ઓચ્છવ લઈને આવતું. પૂજ્ય ઉદયરત્નજી મહારાજની એક સ્તવનાનું મુખડું યાદ આવતું : ‘રાધા જેવા ફૂલડાં ને શ્યામલ જેવો રંગ...’

સવારે મોડાં, મોડાં પ્રભુની રજા લઈ ઊઠતા અને સાંજે વહેલાં વહેલાં પ્રભુના દરબારમાં હાજર થઈ જતા.

સાંજના સમયે, આરતી પછી, પ્રભુના ગર્ભગૃહનાં દ્વાર ધીરે ધીરે બચુભાઈ માંગલિક કરતા, એ સમયે બધાજ ભક્તોની ખ્યાસી આંખો, તે દિવસ માટે,

પ્રભુનું રૂપ છેલ્લે છેલ્લે જોઈ લેવા માટે, કહો કે આંખોમાં ભરી લેવા માટે ઉત્સુક બની રહેતી. અને એથી જ તો, સમણામાં દાદા આવી જતા ! પૂરા દિવસ પર દાદાનો અધિકાર હતો, તો રાત્રે વળી બીજા કોનો અધિકાર હોઈ શકે ?

ભોંયરામાં બિરાજમાન અમીઝરા પાર્શ્વનાથ પ્રભુના દર્શનનો લહાવો પણ અદ્ભુત હતો. ભોંયરાની નાની જગ્યાને કારણે પ્રભુનાં આન્દોલનોને માણવાનું અપૂર્વ સુખ મળ્યું. પૂજ્યપાદ સાધનામનીષી પં. શ્રી ભદ્રંકર વિજયજી મહારાજ સાહેબ આદિ ઘણા દિગ્ગજ સાધનારત મહાપુરુષોએ આ પ્રભુ આગળ સાધના કરેલી છે. તેથી, પ્રભુનાં આન્દોલનો સાથે, આવા સાધકોનાં, ભક્તોનાં આન્દોલનો પણ અહીં મળે.

સહસાવનમાં દીક્ષા કલ્યાણકના સ્થળે આન્દોલનોની સૂક્ષ્મતાને માણવાનું થયું.

ગીતના ગાન પછી સિતારવાદન હતું. સૂક્ષ્મલય બંધાયો... સિતારવાદન થંભી જતાં જ ભીતરના નાદમાં ખોવાવાનું થયું. બેએક કલાક ત્યાં જે અપૂર્વ ભાવાવસ્થા અનુભવી... પાછળથી એ અનિર્વચનીય શાન્તિ વિષે મેં કહેલું : અમે લોકો સહસ્રાબ્દીઓ પૂર્વેના પ્રભુના દીક્ષા સમયના વાતાવરણમાં પ્રવેશ્યા હોઈએ તેવું લાગેલું. અનુભવ આવો હતો : સહસ્રામ્રવન (સહસાવન)માં નેમિનાથ પ્રભુની શિબિકા આવી. પ્રભુએ કેશલુંચન કર્યું. ‘કરેમિ સામાઈયં’ સૂત્ર ઉચ્ચરવા પ્રભુ સજ્જ થયા ત્યારે ઈન્દ્ર મહારાજે લોકોના કોલાહલને ઈશારાથી થંભાવ્યો અને જે નીરવ શાન્તિ તે ક્ષણે ત્યાં પ્રસરી એ ક્ષણોનો આસ્વાદ અમને મળ્યો.

આવા સ્થળે ધ્યાનમાં જવાનો અર્થ છે સમયને પેલે પાર પહોંચી જવું. હજારો-લાખો વર્ષોના સમયના અન્તરાલને વીંધીને ઘટના જે ક્ષણે ઘટી હોય એ ક્ષણમાં પ્રવેશી શકાય.

સહસાવનમાં સ્થિરતા માટે પૂજ્યપાદ તપસ્વિસમ્રાટ હિમાંશુસૂરિ દાદાના સમાધિમન્દિરની બાજુની રૂમ મળેલી. ત્યાંનું પરિદેશ્ય જોઈ હું ખુશ થઈ ગયો. રૂમમાં બેઠાં બેઠાં દાદાની ચરણપાદુકાનાં દર્શન થયા કરે.

અને રૂમની બહાર, સમાધિમન્દિરવાળા છોબંધ ચોકમાં બેસું ત્યારે ચારે બાજુનાં આંબાંઓની હરિતિમા દેખાયા કરે. મોરના ટહુકા કર્ણપ્રિય લાગે. અને બચ્ચાંઓને વળગાડીને, ચિપકાવીને દોડતી, કૂદતી વાંદરીઓ માતૃત્વનું “મહિમ્નઃ સ્તોત્રમ્” ગાતી લાગે.

ગિરનાર ઉપર અને સહસ્રાવનમાં, દિવસો સુધી, ભીંજવાનું ચાલુ રહ્યું. 'તુજ કરુણાધારમાં, હું નિત્ય ભીંજાતો રહું...' કેવી હતી એ ભીંજમણ ?

પ્રશમ અને સંપ્રતિ ગાઈ રહ્યા હતા :

‘પ્રીતડી તારી ને મારી,

કેટલી ઉમદા હશે;

એક ઘડી તુજને ભૂલું ના,

કેવું ઋણબંધન હશે...

આંસુઓ એક દિવસ મારા,

તુજને પીગળાવશે;

આશ છે એવી હૃદયમાં,

એક દિ તું મળવા આવશે....’

ભાઈ, ‘આવશે’ની વાત ક્યાં છે ?

પ્રભુ તો આ રહ્યા !

આવી ગયા, મળવા...

ભક્તિયોગાચાર્યોની વાણી યાદ આવે : પ્રભુ તમારી ભીતર અવતરવા માટે પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે. ભક્તની વિરહાસક્તિ તીવ્ર બનતાં જ પ્રભુનું અવતરણ !

પ્રભુના સમ્મોહનમાંથી છૂટવું મુશ્કેલ હતું. દિવસો સુધી પરમતારક નેમિનાથ પ્રભુના દિવ્ય સાન્નિધ્યમાં રહેવા મળ્યું.

વિદાયની ક્ષણો ફરી ભીંજમણની ક્ષણો બની રહી.

ગરવો ગિરનાર દેખાયો ત્યાં સુધી જોયા કર્યો. દાદાને મનોમન પ્રણિપાત થયા કર્યા. કહ્યું : દાદા ! જવું પડે છે. પણ જલદી બોલાવજે હો !

એની કોર્ટમાં બોલ ફેંક્યો છે. અને પૂરી શ્રદ્ધા છે કે એનો ઉત્તર મળાનો જ રહેવાનો છે. ‘મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્’ જ હોય ને !

જૂનાગઢમાંથી વંથલી, માંગરોળ, ચોરવાડ... અહીં માર્ગ પણ મધુરો હતો. મંઝિલ પણ મધુરી હતી.

નાળિયેરી અને આમ્રવૃક્ષો વડે ઘેરાયેલ પૂરો માર્ગ. નજર પહોંચે ત્યાં સુધી વૃક્ષો જ વૃક્ષો અને માર્ગ પૂરો થાય એટલે ગામમાં મઝાના પ્રભુનું દર્શન.

પ્રભાસ પાટણમાં (સોમનાથમાં) ચન્દ્રપ્રભ ભગવાનના દેરાસરમાં ભક્તિનો ખૂબ આનંદ માણ્યો. સોમનાથ મંદિરે ગયા ત્યારે મંદિરની પછવાડે જ, ભરતીની ક્ષણોમાં, હિલોળાતા સમંદરને નિહાળ્યો.

દીવમાં પણ દરિયાકાંઠે કલાકો સુધી બેસવાનું થયું.

ઉનામાં નૂતન ઉપાશ્રયમાં ઊતરેલ. એક વયોવૃદ્ધ અગ્રણી શ્રાવક બપોરે મને મળવા આવેલા. તેમણે કહ્યું : મહારાજશ્રી, તમે બે કાર્ય ખાસ કરજો. મેં પ્રેમથી કહ્યું : બોલો, શું કરવાનું છે ?

એમણે મને કહ્યું : આ ઉપાશ્રયની બાજુમાં પેલો જે ઉપાશ્રય છે, ત્યાં જ જગદ્ગુરુ હીરવિજય સૂરિ મહારાજ અન્તિમ ચાતુર્માસ રહેલા. આજની રાત્રિ આપ એ ઉપાશ્રયમાં ગાળજો. જેથી પૂજ્યશ્રીનાં આન્દોલનો આપને મળે. અને બીજું કામ આ કરો કે એક રાત્રિ જગદ્ગુરુનો અન્તિમ સંસ્કાર જ્યાં થયો છે તે શાહબાગ (ઉનાની પાસે)ના સમાધિસ્થળે ગાળો...

મેં કહ્યું : આ તો મને ગમતી જ વાત છે. ચારસો વર્ષ પૂર્વે અહીં રહેલ એ મહાપુરુષની aura - આભા અહીં હોય જ. તેને ગ્રહણ કરવાની મઝા આવશે.

પહેલી રાતનો અનુભવ મને તે મહાપુરુષના ભાવજગતની નજીક લઈ ગયો. અંતિમ ચાતુર્માસવાળા એ ઉપાશ્રયમાં જગદ્ગુરુની મૂર્તિની બાજુમાં જ આખી રાત હું રહ્યો.

અતિવિશુદ્ધ ચારિત્રના સ્વામી એ મહાપુરુષની નિર્મળતાનો આંશિક આસ્વાદ મળ્યો. મારા સંયમિજીવનને હું કઈ રીતે ઊંચકી શકું એનું સ્પષ્ટ માર્ગદર્શન.

બીજી રાતનો વસવાટ શાહબાગમાં. સ્મૃતિમાં કંડારાઈ ગઈ છે એ ક્ષણો...

ઉનાથી અજાહરા તીર્થનો રમણીય માર્ગ, શાહબાગનો રમ્ય પરિવેશ, તે રાત્રિમાં મળેલ વિશેષ અનુભૂતિ... બધું જ મઝાનું, મઝાનું હતું. બધું જ ચિત્તને ઝકઝોરી નાખે તેવું.

શાહબાગ આંબા અને નાળિયેરીનાં વૃક્ષો વડે સુરમ્ય. અજાહરાથી ઉનાનો પૂરો માર્ગ આવા બગીચાઓ વડે સુરમ્ય લાગે છે. સાંજે બગીચામાં, શાહબાગમાં આવ્યા. જગદ્ગુરુના અંતિમ સંસ્કારનું એ પવિત્ર સ્થળ. સમાધિ સ્થળ. બાગની વચ્ચે, ચોકમાં, હારબંધ દેરીઓમાં ચરણપાદુકાઓ છે. એક દેરીમાં જગદ્ગુરુની ચરણપાદુકા.

ચરણપાદુકાની કલ્પના ભવ્ય લાગે. સ્વામી રામ ‘લિવિંગ વિથ હિમાલયન માસ્ટર્સ’માં લખે છે કે એમને એમના ગુરુએ એકવાર પૂછેલું : લોકો સદ્ગુરુનો ચરણસ્પર્શ જ કેમ કરે છે ? ઉત્તર આપતાં ગુરુએ કહેલું : સદ્ગુરુ એટલે પ્રભુનાં ચરણોમાં ઝૂકેલું વ્યક્તિત્વ. પ્રભુની સમક્ષ સદ્ગુરુ બેઠેલ હોય અને પાછળ આપણે બેઠેલ હોઈએ ત્યારે આપણી તરફ લંબાયેલ હોય છે માત્ર એમનાં ચરણ. માટે ચરણસ્પર્શ. માટે ચરણપૂજા.

મૂર્ત અને અમૂર્તને જોડનાર કડી તરીકે પણ ચરણપાદુકાની સંકલ્પના મનોરમ્ય લાગે. સદ્ગુરુ મૂર્ત હતા. અત્યારે તેઓ અમૂર્ત છે. અને ઓરા/આભા/આન્દોલનો રૂપે કાર્ય કરી રહ્યા છે. એ મૂર્ત અને અમૂર્તનું વચ્ચેનું અનુસન્ધાન તે ચરણપાદુકા.

ચરણપાદુકાની સમક્ષ ઝૂકતી વખતે પૂર્વ જીવન્ત એવા સદ્ગુરુની સ્મૃતિ દ્વારા ભક્તને સદ્ગુરુનું માનસ-પ્રત્યક્ષ થાય છે અને એ ચરણપાદુકા અમૂર્ત આભામંડળનો અનુભવ પણ કરાવે.

સાંજે ચારેક વાગ્યે ઉનાથી શાહબાગ આવ્યા. એક કલાક જગદ્ગુરુશ્રીની ચરણપાદુકા સમક્ષ બેસવાનું થયું. રાત્રે બાજુના ઉપાશ્રયમાં જ હતો. ચરણપાદુકામાંથી નીકળતાં સશક્ત આન્દોલનો ત્યાં પણ વિસ્તરેલાં.

તે રાત્રે હું ચારસો વર્ષ પહેલાંના વાતાવરણમાં ડૂબ્યો. મારા મનને, અસ્તિત્વને તે સમયગાળામાં મૂકીને તે સમયનાં સ્પન્દનોને માણવામાં મશગૂલ રહ્યો.

આઈન્સ્ટાઈને અવકાશ અને સમયને એકાકાર કલ્પીને સ્પેસિયોટાઈમ (અવકાશ-સમય) શબ્દ આપણને આપ્યો છે. અવકાશ-સ્થળ અને કાળને અરસપરસ સંબંધ છે.

ચારસો વર્ષ પહેલાંના સમયમાં પ્રવેશવા માટે આ સ્થળ ઉપકારક બની રહ્યું.

મધરાતે ફરીથી જગદ્ગુરુનાં આન્દોલનોમાં સરવાની કોશિશ કરી. સમયની એ નીરવતામાં આન્દોલનો વધુ સરસ પકડાયાં. આભાસ એવો થયો કે આ સ્થળે પાંચ-દશ સાધકોનું વૃન્દ સાધનાની સઘનતામાં રહે તો, જગદ્ગુરુશ્રી જે સાધના પોતાના અન્તેવાસી આચાર્ય વિજયસેનસૂરિજીને આપવા માગતા હતા અને નહોતા આપી શક્યા; એ સાધના ઝીલી શકાય.

પરંપરામાં મોહક કથા છે કે ઉનામાં ચાતુર્માસ ગાળી રહેલ જગદ્ગુરુને લાગી ગયું કે આ ચાતુર્માસ પોતે પૂર્ણ કરવાના નથી. એટલે, આગ્રામાં ચાતુર્માસ ગાળી રહેલા પોતાના પટ્ટધર આ.શ્રી સેનસૂરિજીને તેમણે ચાતુર્માસમાં જ પોતાની પાસે આવી જવા આજ્ઞાપત્ર મોકલ્યો. આચાર્યશ્રી ગુરુની આજ્ઞા મળતાં ચાતુર્માસમાં જ નીકળી ગયા. પાટણ આવ્યા ત્યાં સમાચાર મળ્યા કે જગદ્ગુરુશ્રી કાળધર્મ પામ્યા છે.

માની શકાય કે પોતાની પાસે રહેલ સાધનાનો ગૂઢ આમ્નાય તેઓ પોતાના શિષ્યને આપવા માગતા હતા. પણ ન આપી શક્યા.

મને એવો સંકેત સાંપડ્યો કે પાંચ-દશ સાધકો અહીં આવીને જગદ્ગુરુનાં આન્દોલનોને સૂક્ષ્મતાથી પકડવાની કોશિશ કરે તો તેઓ જરૂર પેલી સાધનાની ધારા - જે વિશુંખલિત થયેલી મનાય છે - ને શુંખલિત કરી શકે.

બન્ને રાત્રીના મઝાના અનુભવોને ગ્રહણ કરી અજાહરા તીર્થે આવ્યા.

અજાહરા પાર્શ્વનાથ પ્રભુની ભક્તિનો પણ એક વિશિષ્ટ અનુભવ રહ્યો.

ગિરનાર તીર્થમાં જ્યારે દાદાના ગર્ભગૃહનાં દ્વાર માંગલિક થતાં ત્યારે ભક્તો સમવેત સ્વરે 'ૐ હ્રીં અર્હ શ્રી નેમિનાથાય નમઃ'નો મન્ત્ર ઉચ્ચારતા અને દ્વાર ધીરે ધીરે માંગલિક થતાં; બંધ થતાં. એ મન્ત્રોચ્ચારના લય પર જ અહીં અજાહરા પાર્શ્વનાથ પ્રભુનો જયઘોષ ઉચ્ચારાતો.

જો કે, એ મન્ત્રધ્વનિ સાંભળતાં પ્યાસી આંખો પુકારી બેસતી : પ્રભુના ગર્ભગૃહનાં દ્વાર અહીં તો બંધ નહિ થઈ જાય ને !

ના. અહીં તો અમે વિદાય લઈએ ત્યાં સુધી પ્રભુને જોઈ શકવાના હતા. પ્રભુ પણ અમને જોતા હતા ને !

પૂજ્ય આનંદધન મહારાજ દ્વારા રચિત શ્રી નેમિનાથ જિન સ્તવનાની આ કડી - અર્થના ફેરફાર સાથે - તે વખતે મનમાં રમી રહી હતી :

જિણ જોણે તુજને જોઉં રે,
તિણ જોણી જુઓ રાજ;
એકવાર મુજને જુઓ રે,
તો સીઝે મુજ કાજ...

પ્રભુ ! હું ભીની ભીની આંખે તમને નિહાળી રહ્યો છું. તમે પણ વાત્સલ્યસભર આંખે એકવાર મને જુઓને !

વિક્રમના ૨૦૬૫નું આ વર્ષ યાત્રા વર્ષ બની રહ્યું. અજાહરાથી મહુવા આવ્યા. પૂજ્ય શાસનસમ્રાટ આચાર્ય ભગવન્ત નેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજની જન્મભૂમિ અને દેહવિલયની ભૂમિ.

વિશાળકાય, ભવ્ય, પ્રાચીન મહાવીર દાદાનું સમ્મોહન એવું તો જબરદસ્ત અનુભવ્યું કે દિવસો સુધી - મહુવાથી વિહાર કર્યા પછીના - ચિત્તતન્ત્ર પર દાદા છવાયેલા રહ્યા.

કદમ્બગિરિ તીર્થમાં ઉપર જિનાલયોની યાત્રાનો અનુભવ બહુજ હૃદયંગમ રહ્યો. નીરવ સ્થાનમાં રહેવાનો અનુભવ તો મને ખૂબ પ્રિય લાગ્યો. વિશાળ કેમ્પસ... ભવ્ય ઉપાશ્રય... મિત્રવર આચાર્યપ્રવર શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિ મહારાજની મનભાવન આ જગ્યા મને તો પહેલી નજરે જ પસંદ પડી ગઈ. સવારે અને સાંજે ચોકમાં મયૂરોનું સામ્રાજ્ય. એમનું નૃત્ય અને સંગીત અબાધિત રૂપે ચાલ્યા કરે.

એ જ કેમ્પસમાં વિશાળકાય શાન્તિનાથ દાદા. વિરાટ ગુંબજ - આકાશના જ તો ! - નીચે બિરાજમાન એ પ્રભુને મન ભરીને નીરખવા એ પણ એક લહાવો હતો.

જિનાલયમાં બેઠેલ પ્રભુ સમવસરણમાં બિરાજમાન પ્રભુ જેવા લાગે. અહીં આ પ્રાકૃતિક પરિવેષમાં બિરાજમાન પ્રભુ દેવછંદામાં બેઠેલ પ્રભુ જેવા લાગે ! અહીં પ્રભુનું સાન્નિધ્ય ખૂબ મઝાથી માણી શકાય.

કદમ્બગિરિનો એ એકાન્તના વૈભવ જેવો ઉપાશ્રય, ત્યાંનો મઝાનો પરિવેષ આજે પણ યાદ આવે છે.

એમ થાય કે અમે બેઉ મિત્રો (હું અને આચાર્યપ્રવર શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિજી) ક્યારેક એ પરિવેષને સાથે સાથે માણતાં હોઈએ. હા, અમે લોકો એ વાતાવરણને મૌનની પૃષ્ઠભૂ પર જ અનુભવતાં હોઈશું. શબ્દો તો ત્યાં અકિંચિત્કર બની જાય ને !

કાવી તીર્થમાં પંદરેક દિવસ રહેવાનું પણ આ વર્ષે જ બન્યું. ત્યાંના રમણીય, શાન્ત પરિસરમાં રહેવાનો અનુભવ પણ મઝાનો હતો.

સવારે ચાલવા માટે દરિયા તરફ ચાલતો. ધર્મરુચિવિજય જોડે હોય. પ્રભુની ઉદારતાના બાહ્ય પ્રતીક સમી, સમુદ્રની વિશાળતા આંખોને આકર્ષતી. ‘યો વૈ ભૂમા તત્સુખં, નાલ્પે સુખમ્ અસ્તિ...’ ઉપનિષદ્ની ઋષિવાણી કાનમાં ગુંજતી.

સમુદ્રની ભરતીને જોઈ રહેવાનું થતું. લાગતું કે પ્રભુને જોતાં ભક્તહૃદયમાં ભાવોની જે ભરતી ઉમટે છે એનું જ આ તો પ્રતીક ને !

ચન્દ્રને આકાશમાં ખીલેલ જોઈ સમુદ્રમાં ભરતી આવે છે. પૌરાણિક કથાનુસાર ચન્દ્ર સમુદ્રનો પુત્ર છે. સ્તવનાની એક મઝાની પંક્તિ, કાવીના દરિયાકાંઠે યાદ આવેલી : ‘વ્યસન ઉદયે જલધિ અનુહરે, શશીને તે જ સંબંધે; અણસંબંધે કુમુદ અનુહરે, શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રબંધે...’

જ્યારે ચન્દ્ર ક્ષીણ થાય છે ત્યારે સમુદ્રમાં ઓટ આવે છે. દીકરો દુબળો પડ્યો; સમંદરને પીડા થાય જ ને ! પરંતુ કુમુદિનીને તો ચન્દ્ર જોડે એવો કોઈ સંબંધ નથી; છતાં શુદ્ધ પ્રેમને કારણે ચન્દ્ર ખીલે છે ત્યારે એ વિકસે છે... ચન્દ્ર અસ્ત થાય ત્યારે એ મૂરઝાઈ જાય છે.

ભક્તહૃદયનું અનુસંધાન - સ્તવનામાં - આવું છે : પ્રભુ, તું ચન્દ્ર, ભક્તહૃદય કુમુદિની !

ગુજરાત રાજ્યના એક માત્ર ગિરિનગર સાપુતારામાં ઉનાળાને પ્રવેશબંધી છે અને એમાંય ગજાભિષેક તીર્થમાં, જ્યાં અમે રહેલા. ત્યાં તો હતી ઠંડક જ ઠંડક.

વિવિધલક્ષી ભવનના પહેલા માળે જમણા હાથની પહેલી રૂમમાં હું રહેલો. પશ્ચિમ દિશામાં બાલ્કની હતી; જ્યાંથી પહાડો અને વૃક્ષો તથા ખીણોની એપોઈન્ટમેન્ટ મળતી; વારંવાર બારણું ખોલી એ પરિદેશને આંખોમાં ભરવાની ઉત્સુકતા જાગતી; પણ બારણું ખોલતાં જ, ખીણની ધારે આવેલ એ રવેશમાં હવાની એવી થપેટો લાગતી કે થોડીવારમાં બારણું બંધ કરી ઓરડામાં આવી જવાતું.

પ્રકૃતિને મળવાની એ ક્ષણોમાં કવિ માધ યાદ આવતા : ‘ક્ષણે ક્ષણે ચન્નવતામુપૈતિ, તદેવ રૂપં રમણીયતાયાઃ ।’ પ્રકૃતિ અહીં ક્ષણે ક્ષણે નવાં રૂપો સર્જતી.

સવારે ચાલવા માટે ભિન્ન ભિન્ન માર્ગો પર જતા. માર્ગો ભિન્ન; પણ પ્રકૃતિનો વૈભવ તો બધે એક સરખો... હરિતિમા જ હરિતિમા. પ્રકૃતિ માતાએ ઓઢેલ એ લીલી ચાદર કેવી તો સરસ લાગતી ! મન્ત્રમુગ્ધ થઈને જોયા કરતો. ક્યાંક બહુ જ સુંદર પરિવેષ રચાયો હોય ત્યાં બેસી જઈને આંખોના કેમેરામાં એ દૃશ્યો ભરી લેવાની મઝા આવે.

અત્યારે પણ, ઘટનાના ત્રણ વર્ષ પછી, મનના કમ્પ્યુટરમાં સંગૃહિત એ ચિત્રો જોતાં એ ક્ષણોને ફરીથી માણી શકાય છે.

વર્તમાન-યોગની સાધના પ્રભુએ આપેલ હોવાથી લગભગ વર્તમાન ક્ષણોમાં જ રહેવાનું થાય છે. પણ અત્યારે આ લખતી વખતે થોડીકવાર આંખો બંધ કરી સાપુતારાના ગહન જંગલોમાં ખોવાઈ જાઉં છું.

સાપુતારાની એક ઘટના યાદ આવે. મુંબઈથી પ્રાણલાલભાઈ દોશી આદિ સાધકો આવેલ. સવાર-સાંજ વાચના ચાલતી.

એકવાર વાચનામાં મેં ધનાજી મુનિ અને શાલિભદ્ર મુનિની આન્તર દશાને વર્ણવતાં કહેલું કે પ્રભુ મહાવીર દેવનું સમવસરણ રાજગૃહીમાં મંડાય ત્યારે બન્ને મહાત્માઓ વૈભારગિરિની ગુફામાંથી પ્રભુની દેશના સાંભળવા સમવસરણમાં આવે. દેશનાને અંતે, હજારો લોકોની આંખો એમના તરફ મંડરાયેલી હોય એ ભણી જોયા વગર તેઓ સીધા જ વૈભારગિરિની ગુફામાં આવતા અને ધ્યાનસ્થદશામાં જઈને પ્રભુનાં એ પ્યારાં વચનોને આત્મસાત્ કરતા.

મારી વાચના પૂરી થઈ. સાંજે એક સાધક આવ્યા. કહે : મારો પૌત્ર અહીં હતો, સાહેબજી ? વાચના પછી એ દેખાયો જ નથી. એ દીકરો જે તલ્લીનતાથી વાચના સાંભળતો હતો, એ જોઈ મને અચાનક ઝબકારો થયો. મેં એમને કહ્યું : અહીં તો નજીકમાં ગુફા ક્યાં હશે એ ખબર નથી. પણ દીકરો કદાચ આ જ ભવનના ટેરેસ પર હોય તો ત્યાં તપાસ કરો ને !

અને ખરેખર એ ત્યાંથી મળી આવ્યો. એના દાદાએ પૂછ્યું ત્યારે એણે કહ્યું કે વાચનાના પ્યારા શબ્દોને આત્મસાત્ કરવા આ એકાન્તમાં એ બેઠો હતો.

મેં હસતાં હસતાં એને કહેલું : ભાઈ, તેં તો વૈભારગિરિની ગુફા બરોબર શોધી કાઢી હો !

“કિસકો પથ્થર મારુ કેસર’
કૌન પરાયા હૈ,
ઈસ શિશ મહલમેં હર ઈક ચહેરા,
અપના સા લગતા હૈ....”
- કેસર

પરિશિષ્ટ - ૧

સંવાદ

ડીસામાં શ્રી નેમિનાથ ઉપાશ્રયમાં ઇ.સ.૨૦૦૮ની મે ની એક સાંજે ડીસાના ડૉ. કોટક, ડૉ. વિજય વારડે અને

શ્રી મહેન્દ્રભાઈ દોશી આદિ આચાર્ય શ્રી યશોવિજયસૂરિજી જોડે બેઠેલા.

સહજ રૂપે થયેલ પ્રશ્નોના ઉત્તરો ખળખળ વહેતી ભાગીરથીના જળપ્રવાહની જેમ અહીં મળેલા.

કેટલાક પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરોનું સંકલન :

પ્રશ્ન - ૧ (ડૉ. વિજય વારડે) :

જૈન ધર્મના અનેકાન્તવાદ વિશે સરળ ભાષામાં સમજાવો !

ઉત્તર : અનેકાન્તવાદ એટલે સાપેક્ષવાદ. એક જ વાતને ભિન્ન ભિન્ન અપેક્ષાઓથી વિચારવી તે સાપેક્ષવાદ. આ વિચારણા શાસ્ત્ર સમ્મત જોઈએ.

વ્યવહાર જીવનમાં સાપેક્ષવાદ બહુ સરસ કામ કરી શકે. માણસ પોતાને સાચો માનીને, પોતાના દષ્ટિબિંદુને સાચું માનીને દોડતો હોય છે. બીજાના વિચારો સ્વીકારવા પણ તૈયાર થતો નથી. મોટાં મોટાં યુદ્ધો જે લડાયાં છે એ વિચારોના કારણે જ લડાયાં છે. સામ્યવાદ કહો, મૂડીવાદ કહો, કોઈ પણ વાદ કહો; મારું ચિંતન છે એ જ સાચું છે, બીજાનું ચિંતન ખોટું છે, અને લડાઈ શરૂ. સાપેક્ષવાદ શું કરશે ? દાર્શનિક લડાઈઓને તો સમાપ્ત કરશે જ, આપણા સામાજિક જીવનની લડાઈઓને પણ એ સમાપ્ત કરશે.

દાર્શનિક લડાઈની વાત તમને કહું. સામાન્ય રીતે, બૌદ્ધદર્શન ક્ષણિકવાદ સ્વીકારે છે, એટલે કે ક્ષણે ક્ષણે બધું નષ્ટ થઈ જાય છે. બહુ સરસ વાત છે. એની પાછળની ભૂમિકા એ રીતે સમજાવાઈ છે કે, બુદ્ધ સમૂહના માણસ હતા. એમની પાસે હજારો લોકો રોજ આવતા. એ લોકોને, બુદ્ધ વૈરાગ્ય માર્ગે લઈ જવા ઈચ્છતા હતા. બુદ્ધ પૂછતા : તમે કોના પર રાગ કરો છો ? તમે માનો છો કે “છે”, એ તો બીજી ક્ષણે છે જ નહીં. છે, છે અને નથી ! તમે શી રીતે એના પર રાગ કરી શકો ? હેરાકલિટૂએ બહુ સરસ વાત કરી છે : યુ કાન્ટ સ્ટેપ દ્વાઈસ ઈન ધી સેમ રિવર. એ જ વાત બુદ્ધ પોતાના શબ્દોમાં કહે છે : બધું પ્રવાહશીલ છે. કશું શાશ્વત છે જ નહીં. શાના પર રાગ કરવો ?

કપિલ વિશિષ્ટ વર્ગના માણસ હતા. અત્યંત બુદ્ધિજીવી, નિત્યવાદી માણસો એમની પાસે આવતા. કપિલ કહેતા : બંધન, મોક્ષ જેવું કંઈ છે જ નહીં. બંધન કોને હોઈ શકે? તમે તો શુદ્ધ ચેતના છો. શુદ્ધ ચેતનાને કર્મનો લેપ લાગતો જ નથી. તમે નિત્ય મુક્ત જ છો. આવી, મુખ્ય બે વિચારધારાઓ ચાલી.

સાપેક્ષવાદે એ બંનેનું સંતુલન એ રીતે કર્યું કે : અપેક્ષાએ બુદ્ધની વાતો પણ સાચી છે, કારણ કે પર્યાયો પરિવર્તનશીલ તો છે જ. નાનો હતો મોટો થયો. શરીર પણ પરિવર્તનશીલ તો છે જ. કપિલની વાત પણ બરોબર છે. કારણ કે ધ્રુવ દ્રવ્ય છે આત્મા; જેના આધારે પરિવર્તન ચાલ્યા કરે. પરિવર્તન ચાલે; પણ કોના આધારે ચાલે? ભીતર કોઈ દ્રવ્ય તો -પાછળ- જોઈએ. તો બુદ્ધ સાચા છે, કપિલ પણ સાચા છે. આ પ્રમાણે, સાપેક્ષવાદ દાર્શનિક યુદ્ધોને સમાપ્ત કરે છે. બુદ્ધ, કપિલ સાચા, પણ અમુક અપેક્ષાએ.

સામાજિક જીવનમાં હું જ સાચો છું, પેલો ખોટો છે- આના કારણે લડાઈઓ થાય છે. બે ભાઈ સાથે રહી શકતા નથી. લગભગ ૮૮% પતિ-પત્નીને પૂછો કે આવતા જન્મમાં આ જ સાથીદાર મળે તો કેવું રહે ?

કૌટુંબિક જીવન લડાઈઓથી ઘેરાયલું છે આજે. સાપેક્ષવાદ તમને તેમાંથી મુક્ત કરી શકે. હિ મે ઓલ્સો બી રાઈટ. શી મે ઓલ્સો બી રાઈટ. આ પણ સાચો હોઈ શકે. તમે બીજાના દ્રષ્ટિબિંદુનો પણ સ્વીકાર કરી શકો. તમે જોઈ શકો કે, આ રીતે પણ કેમ વિચારી ન શકાય ? અને તમે જોઈ શકો કે આ પ્રમાણેનું ચિંતન પણ કંઈ ખોટું નથી. આ રીતે જોતા, તમે બધા ઝઘડાઓ, બધાં વૈમનસ્યોનો અંત લાવી શકો.

સાપેક્ષવાદ બહુ મજાની વાત છે. સાપેક્ષવાદ દાર્શનિક યુગમાં તો પ્રસ્તુત હતો જ, આજે તો વધારે. આજે કૌટુંબિક યુગ ગણીએ તો, એના માટે પણ સાપેક્ષવાદ ખૂબ સરસ વસ્તુ છે.

પ્રશ્ન - ૨ (ડૉ. વિજય વારડે) :

મહાવીરસ્વામી ભગવાને કહ્યું છે કે, જે જાગતા જાગતા જીવે એ સાધુ, જે જાગતા જાગતા ન જીવે એ અસાધુ. આ વિશે આપ કંઈ કહો એવી વિનંતી છે.

ઉત્તર : સામાન્યતઃ બે જાતની કક્ષાઓ હોય છે : ભક્ત તરીકેની અને સાધક તરીકેની. ભક્તની વ્યાખ્યા એ છે કે, એની પાસે ક્ષણે ક્ષણે પ્રભુનું સ્મરણ છે. સાધકની વ્યાખ્યા એ છે કે, એની પાસે ક્ષણે ક્ષણે જાગૃતિ છે. રાગ-દ્વેષ, અહંકાર થયા જ કરે છે કારણ કે માણસ મૂર્છિત છે. બેભાન અવસ્થામાં છે. જાગતો હોય તોય પૂરો જાગતો નથી. ક્રોધ માણસ કેમ કરે છે ? મૂર્છિત અવસ્થાને કારણે જ કરે છે. એક્શન આવે તો આપણે રિએક્શન આપવાની કંઈ જરૂર નથી હોતી. આપણે ઉત્તેજિત થવાની બિલકુલ જરૂર નથી હોતી. હોશમાં છીએ જ નહીં આપણે. લગભગ બેહોશીમાં જ જીવી રહ્યાં છીએ. અને માટે ઉત્તેજિત થઈ જવાય છે.

હમણાં એક સરસ સંશોધન થયું. એક માણસે ૩૦ વર્ષ સુધી સંશોધન કર્યું અને પછી એક વાત એણે કરી : એક મા છે. એ પોતાનાં બાળકોને શિક્ષા કરવા માટે વારંવાર હાથ ઉગામે છે અને બાળકના ગાલ પર હાથ લગાવે છે. પછી એ સંસ્કાર પડી જાય છે અને બાળક સહેજ પણ આડું-અવળું કરે, તો માનો હાથ ઉંચકાઈ જાય છે, બેહોશીમાં. હોશ નથી. મારું છું એવો વિચાર પણ નથી, બેહોશીમાં હાથ ઉંચકાઈ જાય છે.

સાચું પૂછો તો, સાધના એટલે હોશ... બીજું કંઈ નહીં. હોશપૂર્વક જીવો - એનું નામ સાધના. બેહોશીમાં જીવો એટલે અસાધના.

નાગાર્જુન બહુ મોટા બૌદ્ધ ભિક્ષુ થયા. એકવાર એક ગામમાં ગયેલા છે. ધર્મશાળામાં ઊતર્યા છે. સવારે ઉઠ્યા તો જોયું કે, તેમનાં પાત્રો હતાં નહીં. રાત્રે કોઈ ઊઠાવી ગયું હશે. કંઈ વાંધો નહીં. તથાતાનો માણસ. ૧૨ વાગ્યે ભિક્ષાએ જવું છે ને ? કોઈ આપી જશે તો ઠીક; નહીં તો જોઈશું. સવારે ૬ વાગ્યે, ૧૨ વાગ્યાની ચિંતા શી છે ?

શંકરાચાર્યનો એક બહુ જ સરસ શ્લોક છે :

અતીતાનુસન્ધાનં, ભવિષ્યદવિચારણમ્ ।

ઔદાસીન્યમપિ પ્રાપ્તે, જીવન્મુક્તસ્ય લક્ષણમ્ ॥

સંસ્કૃત ભાષામાં રસ હોવાના કારણે કાલિદાસને, ભવભૂતિને બહુ ઘૂંટ્યા, પહેલાં-નાનપણમાં. પછી શંકરાચાર્યને રસથી જોયા. તો શંકરાચાર્ય કહે છે કે, ભૂતકાળ જોડેનો છેડો ફાડી નાખવો, ભવિષ્યનો વિચાર કરવાનો નહીં. પ્રાપ્ત ક્ષણને ઉદાસીનતાપૂર્વક જીવવી. આ લક્ષણ છે જીવન્મુક્તનું.

જીવન્મુક્ત. શરીર ભલે રહ્યું, તમે મુક્ત બની ગયા.

નાગાર્જુન કહે છે : સવારના ૬ વાગ્યા છે. બપોરે ૧૨ વાગ્યે ભિક્ષાએ જવું છે. ૧૨ વાગ્યાની ચિંતા અત્યારે શું ? બાર વાગ્યા સુધી પાત્રનો મેળ ન ખાધો. કંઈ વાંધો નહીં. ભિક્ષાએ તો જઉં. એક શ્રેષ્ઠીને ત્યાં ગયા. ખ્યાલ હતો કે નાગાર્જુન બહુ મોટા ભિક્ષુ છે; પણ એમની પાસે પાત્ર નથી. શ્રેષ્ઠીએ સોનાનું પાત્ર-રત્ને જડેલું-નાગાર્જુનને આપ્યું. લઈ લીધું. ભિક્ષા લઈ લીધી. પાછા ફરે છે, ધર્મશાળા તરફ. એક ચોરની નજર પડી રસ્તામાં : ઓ હો ! બાવાજી પાસે તો અદ્ભુત પાત્ર છે, સોનાનું, હીરાનું જડેલું. આના પર હાથ અજમાવવો જોઈએ. ચોર પાછળ લાગી ગયો. નાગાર્જુનને ખ્યાલ આવી ગયો કે, ચોર પાછળ છે. કંઈ વાંધો નહીં, કંઈ જોઈતું જ નથી પછી બીક શાની ? પહોંચી ગયા ધર્મશાળાએ. ભોજન કરી લીધું. પાત્ર ધોઈ નાખ્યું. ચોર પેલી બાજુ બહાર, બારી પાસે બેઠો છે. બાવાજી ઊંઘી જાય એટલે વાત. રાત્રે પણ આ પાત્ર ઉઠાવવું તો ખરું જ ! નાગાર્જુને તો પાત્રને નાખ્યું બારીમાંથી બહાર. ચોર તો આભો થઈ ગયો. આ મહાત્મા કંઈક જુદા છે. અંદર આવ્યો : બાવાજી, હું ચોર છું. મારે પાત્રની ચોરી કરવાની

જ હતી; પણ એક વાત કહું. ચોર છું એટલે મને ચોરી ન કરવાનો ઉપદેશ ન આપતા. બીજો કોઈ ઉપદેશ આપો તો મને વાંધો નથી. તમારાથી પ્રભાવિત થયો છું.

નાગાર્જુને કહ્યું : ઉપદેશમાં બીજું કંઈ નહીં. હોશપૂર્વક બધી જ ક્રિયાઓ તું કરજે.

અઠવાડીયે ચોર પાછો આવ્યો : બાપજી, તમે તો મારી ચોરી બોરી, બધું છોડાવી દીધું ! હોશપૂર્વક ચોરી કરવાની કેવી રીતે !

તો પ્રભુએ કહ્યું છે, આચારાંગ સૂત્રમાં :

સુત્તા અમુણી, મુણિણો સયા જાગરંતિ ।

ગૃહસ્થો, સંસારીઓ સદા ઊંઘેલા છે. મુનિઓ સદા માટે જાગે છે. એ જ વાત ગીતાજીએ કહી :

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પશ્યતો મુનેઃ॥

ગીતાજીને પણ બહુ રટ્યું છે. બારમો અધ્યાય તો અદ્ભુત છે. ઉપનિષદો પણ જોયા. આપણો અદ્ભુત વારસો છે. ઉપનિષદો પણ ઘૂંટવા જેવાં છે. ઉપનિષદો જુઓ એટલે ખ્યાલ આવે કે, ઋષિઓ કેવો ખજાનો મૂકી ગયા છે!

તો હોશ એ જ સાધના. એટલે જ ભગવાને કહ્યું કે, હોશમાં હોય એ સાધક. હોશમાં નથી એ અસાધક.

પ્રશ્ન - ૩ (એસ. ટી. કોટક) :

માણસ જાગતો કેમ નથી ? જગાડનાર પ્રત્યે તો માણસ ઘણીવાર કઠોર થયો હોવાનું દેખાય છે. સોક્રેટિસને ઝેરનો પ્યાલો પીવડાવી દીધો. આવું શાને થાય છે ?

ઉત્તર : માણસને જાગવું નથી. એને ઊંઘવું છે અને ઊંઘતા માણસને તમે જગાડો એટલે ગુસ્સે જ થાય ને ! અત્યારના સાધુ-સંતો બોલ્યા કરે, આપણે મનોરંજન લઈએ. કરવાનું દબાણ તો સાધુ-સંતો કરતાં નથી. તમે ઊંઘ્યા કરો. સાંભળ્યા કરો.

આમ અત્યારે જાગવું પડતું નથી માટે જગાડનાર પ્રત્યે ગુસ્સો નથી આવતો. પણ જો કોઈ પરાણે જગાડે તો આવી જાય.

જાગવા ઈચ્છે તેને આપણે શિષ્ય કહીશું, સાધક કહીશું. શિષ્યની સામાન્ય વ્યાખ્યા એવી કે, જે શિખવા રાજી હોય એ શિષ્ય. હું તો એવી વ્યાખ્યા કરું કે, શૂન્યમાં ભળી જવા તૈયાર હોય એ શિષ્ય અને શૂન્યમાં જે ભેળવી આપે તે ગુરુ. આવું શિષ્યત્વ પ્રગટ્યું હોતું જ નથી આપણી ભીતર.

પ્રશ્ન - ૪

આવું શિષ્યત્વ કેમ પ્રગટતું નથી ? શું નડે છે ?

ઉત્તર : અહંકાર.

અહંકારને તમે દૂર નથી કરી શકતા. સમજી શકો તો ખૂબ સારું. અહંકારને સમજો. આ મોટી વસ્તુ છે જ નહીં. માએ જન્મ આપ્યો, સમાજે નામ આપ્યું. પછી તો “હું”નું લેબલ નામને વળગાડી દીધું.

નામ... શું મતલબ એનો? આપણે ત્યાં નામ હોય છે. કેટલાક દેશોમાં નંબર હોય અને ધારો કે હોસ્પિટલમાં જાઓ તો? નંબર વન અને નંબર ફાઈવ થઈ જવાના છે. પછી ડૉ. વારડે રહેવાના નથી, નથી ડૉ. કોટક રહેવાના કે મહેન્દ્રભાઈ યે રહેવાના નથી. પેશન્ટ નંબર વન અને ફાઈવ.

ચાલો ! એટલે, આપણે નામની ખીંટી પર એટલો બધો ભાર નાખીએ છીએ કે, બિચારી ખીંટી જ તૂટી જાય.

એટલે જ અમારી પરંપરામાં અમે નવું નામ આપીએ છીએ -દીક્ષાનું નામ. ૨૦ વર્ષ એક સાધક સંસારમાં રહેલો છે. ૨૧મા વર્ષે દીક્ષા લે છે. નવું નામ એટલા માટે આપીએ છીએ -ઝીરો એક્સપિરિયન્સ માટે. ખાસ કરીને એને સમજણ આપીએ છીએ કે, ૨૦ વર્ષથી આ નામ સાથે તારી જે સ્મૃતિઓ સંકળાયેલી છે, એ બધી સ્મૃતિઓને ભૂંસી નાખવાની છે. એક પણ સ્મૃતિ રહેવી ન જોઈએ. તારું નામ હતું એ ખ્યાલ પણ તને ન હોવો જોઈએ.

તો, શિષ્યત્વ આ રહ્યું.

પ્રશ્ન - ૫

આ યુગમાં પણ આત્મસાધકો છે ?

ઉત્તર : હમણાં એક આત્મસાધક સંતની વાત વાંચેલી. તેઓ હમણાં જ થઈ ગયા. ત્રિલોચનસૂરિ મહારાજ. એક વાર તેઓ રસ્તે ચાલતા'તા. શિષ્યો પાછળ હતા. અચાનક ટ્રકનો એક્સિડેન્ટ થયો. પગે વાગ્યું. લોહીલુહાણ હાલત. ડ્રાયવર પણ ભીનો થઈ ગયો. એ વખતે આ જ્ઞાની આચાર્યશ્રીએ ડ્રાયવરને કહ્યું : ભાઈ ! તમે ભાગી જાવ. મને તો મારા શિષ્યો ઊંચકીને સામે ગામ લઈ જશે. પણ જો કોઈ ગાડીવાળો નીકળશે અને તમારી ટ્રકનો નંબર નોંધી લેશે તો તમે નાહકની તકલીફમાં મૂકાશો. કરુણાનો કેવો તો વ્યાપ !

પ્રાણભાઈ દોશી, હિમ્મતભાઈ, શશીકાન્તભાઈ મહેતા આદિ બદ્રી પર ગયેલા પ્રવાસે. એમણે નક્કી કરેલું કે, બદ્રી બાજુ જે કોઈ સંતો હોય, એમની પાસે પહોંચવું.

એ લોકો બદરી ગયા. ત્યાં એક ટાટ બાબા રહે છે. કંતાનને હિન્દીમાં ટાટ કહે છે. એ બાબા માત્ર કંતાનનું અધોવસ્ત્ર પહેરી રાખે. ત્યાં તો શિયાળામાં, ઠંડીની કોઈ સીમા

હોતી નથી. આ ટાટ બાબા બારે માસ બદ્દીમાં રહે છે. પૂછ્યું : આપકો ઠંડ નહીં લગતી? હસવા માંડ્યા. બીજો પ્રશ્ન કર્યો : જબ યહાં કોઈ નહીં હોતા હૈ, યાત્રિક ભી નહીં આતે હૈ, તબ આપ ભોજન કે લિયે ક્યા કરતે હૈ ? હસ્યા : ભોજન દેનેવાલે ક્યા તુમ હોતે હો ? ઉપરવાલા દેતા હૈ. તુમ કૌન હોતે હો દેનેવાલે?

તો, આવા મસ્ત યોગીઓ હિન્દુ પરંપરામાં પણ છે. જૈનોમાં પણ છે. એટલે આત્મ-સાધકો છે જ. ભલે મુઠ્ઠીભર હોય, એનો વાંધો નથી.

મુઠ્ઠીભર કેમ હોય છે એની વાત પણ તમને કહું. માણસ જ્યારે સાધનાપથ પર આવે છે, દીક્ષા લે છે; ત્યારે તેનો અલ્ટિમેટ ગોલ સ્પષ્ટ હોય છે-મારે પ્રભુને મેળવવા છે. રાગ, દ્વેષ, અહંકારથી મારે પર બનવું છે. શૂન્ય બનીને પૂર્ણ બનવું છે. આ એનો અલ્ટિમેટ ગોલ હોય છે. પણ ક્યારેક એ માર્ગ ચાતરાઈ જાય છે. અનાદિ સંજ્ઞાઓ એના પર હાવી થઈ જાય છે-હું પ્રસિદ્ધ બની જાઉં, પ્રખ્યાત વક્તા બનું, લોકો મને ઓળખે. અનાદિસંજ્ઞાઓ, સાવ નકામી સંજ્ઞાઓ, મગજ પર હાવી થઈ જાય છે.

હું ઘણીવાર કહું છું : આપણા જેવા બૌદ્ધિકો આઠ-દશ મળે, સંગોષ્ઠિ જેવું ચાલતું હોય; ત્યારે શ્રોતા એકેય ન હોય. કારણ કે, પેલો બોલતો હોય ત્યારે વિચાર તો એવો ચાલતો હોય કે આના પછી હું એવું બોલું કે આનું તો ભૂંસાઈ જ જાય! અને એ સંગોષ્ઠિ પૂરી થાય ત્યારે ? ‘મેં બીજાને કેવા પ્રભાવિત કર્યા’ એ વસ્તુ હોય છે.

અરે ! કરોડો-અબજો માણસો છે, એમાંથી પાંચ-દશ માણસોએ તમને જાણ્યા કે ન જાણ્યા, શું ફરક પડે છે ? સાધક તરીકે તો ફરક નથી જ પડતો; પણ સામાન્ય માણસ તરીકે પણ શું ફરક પડે છે ? પાંચ-દશ જણાએ તમને સારા કહ્યા, એમાંથી મળ્યું શું ?

સાર્ત્રે બહુ જ સરસ વચન આપણને આપ્યું : ધી અધર ઈઝ હેલ. (બીજો નરક છે.) આપણે રોજ નરક તરફ જઈએ છીએ. પેલા માણસે મારા માટે શું કહ્યું ? તું પોતે જ સ્વયં સંપૂર્ણ છે, ભાઈ ! શા માટે બીજાની સ્વીકૃતિની જરૂર પડે છે?

“બીજા મને શું કહે છે, એની મને પરવા પણ નથી.” આમ સ્વયં સંપૂર્ણતા જે છે તે શુદ્ધ ચેતના તરફ જવાથી આવે છે. શુદ્ધ ચેતના તરફ જઈએ છીએ એટલે આનંદ જ આનંદ.

પ્રશ્ન - ૬ (મહેન્દ્રભાઈ દોશી)

આજકાલ ધાર્મિકતા ઘણી વધી ગઈ હોય એવું દેખાય છે. ધર્મકથાઓ, ધાર્મિક સ્થળોની મુલાકાતો, દેવાલયોમાં લોકોની ભીડ, શિબિરો વગેરેની ભરમાર છે. સામા પક્ષે અશાંતિ ઘટી હોય એવું લાગતું નથી. આ વિસંવાદિતા કેમ ?

ઉત્તર : જ્યાં સુધી માણસનું પોતાનું ચિંતન નહીં બદલાય કે મારે બદલાવું છે - ત્યાં સુધી આવું રહેવાનું જ. હવે એને ઊંઘવું જ છે તો તમે શી રીતે જગાડશો ?

આપણે ત્યાં કહેવત છે : 'ઊંઘતો કદાચ જાગે, જાગતો જાગે જ નહીં, કારણ કે એને જાગવું જ નથી.' છતાં આ બધું ચાલે છે, એમાં કંઈક સારપ છે. સારપ કહી બતાવું.

સંતો કે જે સમાજને યોગ્ય દિશામાં દોરી શકે, એમની આસપાસ ભીડ થાય તો સારું જ છે. એમનો વિચાર-સારો વિચાર-માત્ર દશ જણને સ્પર્શી જાય તો પણ ઘણું છે. એટલે પ્રવચન માળાઓ અને એવું બધું યોગ્ય જ છે.

પ્રશ્ન : ૭ (મહેન્દ્રભાઈ દોશી)

પણ સાહેબ, રીઝલ્ટ દેખાતું નથી.

ઉત્તર : આ રહેવાનું જ, પણ ૧% રીઝલ્ટ મળે ને તોય મારી દૃષ્ટિએ સારું છે. હું આશાવાદી માણસ છું. હું ક્યારેય થાકતો નથી. લોકો ઘણીવાર મને પૂછે છે : વરસોથી વાચના આપ્યા કરો છો.... સંગોષ્ઠિઓ-વાચનાઓ સતત ચાલતા રહે છે. છતાં સમાજમાં કંઈ પરિવર્તન તો આવતું નથી. તમને થાક લાગે કે ન લાગે ? એના એ જ માણસો તમારી આસપાસ ભીડ કરે છે અને એ માણસોમાં બદલાહટ તો આવતી નથી.

ત્યારે મેં કહ્યું : થાક આવે તો ક્યારે આવે ? જ્યારે કર્તૃત્વ હોય ત્યારે ! હવે હું તો માત્ર પ્રભુએ કહ્યું છે એટલે કામ કરું છું. બોલ્યા કરું છું. મારા તરફથી મારે કંઈ કહેવાનું છે પણ નહીં. બસ, માત્ર પ્રભુએ કહ્યું છે એ કાર્ય હું કર્યા કરું છું.

રામકૃષ્ણ પરમહંસના જીવનની એક ઘટના મને યાદ આવે છે. રામકૃષ્ણ કથામૃત તેમના જીવન અંગેનું અદ્ભુત પુસ્તક છે.

એક મોટો ખંડ છે. રામકૃષ્ણ પલંગ પર બેઠા છે. છૂટા છવાયા પચાસ-સો માણસો ખંડમાં બેઠા છે. રામકૃષ્ણ પોતાની અંદર ખોવાયેલા છે. એમને લોકો સાથે સંબંધ જ નથી જાણે. અને છતાં, કોઈ સંદેશ કે ચેવડો લઈને આવે એટલે રામકૃષ્ણ ખાવા મંડી પડે છે. એકવાર એક શિષ્યે કહ્યું કે, જાહેરમાં આમ ખાઓ એ કેવું લાગે ?

એ વખતે એમણે બહુ સરસ વાત કહેલી : ભ'ઈ, જો, મારા જીવનની નૈયા છૂટવાની તૈયારીમાં છે. નૈયા છૂટવાની તૈયારીમાં હોય અને છતાં તેને રોકવાની હોય તો દોરડાથી નૈયાને કાંઠે બાંધી દઈએ છીએ. ભોજનનો રસ છે જેના દ્વારા મેં મારી જીવન નૈયાને કાંઠે બાંધી છે. પ્રભુ મને કહે છે : તારે હજુ રહેવાનું છે.

મારું કાર્ય તો પૂરું થઈ ગયું છે. મારે જવાનું છે; પણ હજુ પ્રભુનો સંદેશ નથી મળ્યો. પ્રભુ કહે છે કે, હજુ તારે રહેવાનું છે. તો હું રહી શકું એના માટે, આ કાંઠે લંગરાવવા માટે, ભોજનનો રસ રાખેલો છે. જે દિવસે ભોજનનો રસ જશે, એ દિવસે નૈયા પેલે પાર પહોંચી જશે.

એવું જ બન્યું. જમવાનો ટાઈમ થયો. ચાલો જમવા. આજે નહીં જમાય. એ જ સાંજે મહાપ્રયાણ.

એટલે કર્તૃત્વ તમારું તમારે ભૂલી જવું જોઈએ. બધું કરો; પણ માત્ર એક ફરજના ભાગરૂપે. પ્રભુએ મને સેવાનું કાર્ય સોંપ્યું છે, એ ભાવ સાથે. ડોક્ટર છું, વ્યવસાયી છું. ડોક્ટરનો વ્યવસાય સારામાં સારો વ્યવસાય છે. કેટલા બધા લોકો આવે ? કેટલા બધાની તમે સેવા કરી શકો ? મનુષ્યમાં રહેલા ભગવાનની તમારે સેવા કરવાની છે. તમે બીજી કોઈ સેવા નહીં કરો તો ચાલશે; પણ મનુષ્ય રૂપે જે ભગવાન આવે છે તમારી પાસે, એની સેવા તમારે કરવાની છે. તમે સહૃદયતાથી એની સાથે વર્તી શકો, કોઈ ગરીબ માણસ પર પ્રેમ અને કરુણા વરસાવી શકો તો માનો-સેવાકાર્ય-ખરેખર સરસ મજાનું કાર્ય છે. પ્રભુએ મને કામ આપ્યું છે અને એ કામ મારે કરવાનું છે-આ જે વિચાર છે એને ઝીલવાનો છે. બીજાને ફાયદો તો થશે જ - એ તો ગૌણ લાભ છે. તમારું જીવન સ-રસ બની જશે.

ઉપનિષદ્નું એક સરસ વાક્ય છે : રસો વૈ સઃ । તૈત્તિરિય ઉપનિષદ્નું આ વાક્ય છે. પ્રભુ એ જ રસ. પ્રભુ રસ છે, એનો મતલબ શું થયો ? એનો મતલબ એ થયો કે પ્રભુ એટલે શુદ્ધ ચેતના. તમારી ચેતના પણ શુદ્ધ બને એ રસ.

આજે હું કહી શકું, દાવા સાથે કે, હું એવરગ્રીન, એવરફેશ માણસ છું. ૨૪ કલાકમાં એક સેકન્ડ પણ વિષાદ મને સ્પર્શતો નથી. સંપૂર્ણ આનંદયાત્રી માણસ. મારા શબ્દો આ રીતે કહું છું પ્રવચનમાં :

પ્રભુની એરકંડિશન્ડ હથેળીમાં હું છું,

પ્રભુની હૂંફાળી હથેળીમાં હું છું કાયમ માટે.

આ એટલા માટે થયું કે શુદ્ધ ચેતના તરફ જવાનું થયું. શુદ્ધ ચેતના વગર પીડા જ પીડા છે. શુદ્ધ ચેતના તરફ પ્રયાણ શરૂ થાય એટલે આનંદ જ આનંદ.

પ્રશ્ન - ૮

ધર્મ વિષે કંઈક કહો !

ઉત્તર : ધર્મ એટલે જીવન જીવવાની એક પદ્ધતિ.

પૈસા ગમે તેટલા હોય, સુવિધા કદાચ મળી શકે, સુખ મળતું નથી. એક પ્રવચનમાં મેં કહેલું : ધર્મ એટલે શું ? બીજાની સંપત્તિ કે ગુણ-સંપત્તિ જોઈને જેના હૈયામાં આનંદ થાય એ માણસ ધર્મી. અને બીજાની સંપત્તિ કે ગુણ-સંપત્તિ જોયા પછી જેના હૈયામાં જલન પેદા થાય એ માણસ સંસારી.

બીજો સુખી છે એમાં તને વાંધો શો છે, ભાઈ ? કદાચ એનામાં કોઈ દોષ છે તો પણ તને શું વાંધો છે?

ગુજરાતીમાં સરસ કહેવત છે : ભેંસનાં શીંગડાં ભેંસને ભારે. ભેંસનાં શીંગડાંને તારે ક્યાં ઉપાડવાનાં છે ?

એક બીજો અભિગમ હું એ આપું છું : આપણો કોઈ પરિચિત હોય, સ્વજન, સંબંધી હોય, તેને કેન્સર કે ટી.બી. થયાના સમાચાર સાંભળી આપણને હમદર્દી પેદા થાય કે : અરે! એને આવો ભયંકર રોગ થયો? તો, બીજા કોઈમાં દોષ છે એવું તમે જાણ્યું તો તમને હમદર્દી પેદા ન થાય ? અરે! આવો સરસ માણસ અને એનામાં કોધ છે ? એ માણસ કદાચ કોધના ઊભરામાં આવી ગયો તો આપણે કેટલી લેવા દેવા ? અને આપણે લેવા દેવા હોય તોય આપણને તિરસ્કાર નહીં, સહાનુભૂતિ થવી જોઈએ.

આ થઈ જીવન જીવવાની કળા- આર્ટ ઓફ લિવિંગ.

શ્રી શ્રી રવિશંકરના આર્ટ ઓફ લિવિંગના એક પ્રોફેસર મને મળેલા. રવિશંકરજીની સાધનાની વાત કરી. મેં કહ્યું : અમારે ત્યાં પૂર્વમાં હજારો વરસોથી ઋષિઓ અને મનીષીઓએ આર્ટ ઓફ લિવિંગની જ વાત કરી છે. તમારા જીવનમાં સુખ કેમ ઉમેરાય એની જ વાત અમારા સંતોએ કરી છે.

પ્રશ્ન - ૯ (મહેન્દ્રભાઈ દોશી)

અમારા માટે, સંસારીઓ માટે કોઈ સંદેશ ?

ઉત્તર : સંદેશ એટલો જ કે, આવી બધી વાતો જ્યારે સાંભળવા મળે, ત્યારે એક કાનેથી બીજા કાને નીકળી જવી ન જોઈએ. હું ઘણીવાર કહું છું મારા શ્રોતાઓને : જ્યારે પણ તમે શ્રવણ માટે આવો, ત્યારે બુદ્ધિને બહાર મૂકીને આવો. જેન આશ્રમમાં તો તપ્તી મારેલી હોય છે : નો માઈન્ડ પ્લીઝ ! તમારા મનને લઈને આવો તો, તમારું મન, તમારી બુદ્ધિ કરશે શું ? માત્ર તુલના કરશે. ત્રણ પ્રવક્તાઓ હતા બોલવામાં, ત્યારે તમે લોકો કરશો શું ? તુલના કરશો. પેલા મહારાજ બહુ સરસ બોલ્યા. પેલા ઠીક ઠીક બોલ્યા. આ સારું બોલ્યા.

તમને પરીક્ષક તરીકે રાખ્યા છે કોણે ?

બુદ્ધિ ક્યારેય ભીંજાઈ શકતી નથી. પશ્ચિમમાં આઈ. ક્યુ. છે. આપણે ત્યાં એ. ક્યુ-એ ફોર અવેરનેસ- છે. એટલે કે આપણે ત્યાં પૂર્વમાં, બુદ્ધિનો નહીં, હૃદયનો મહિમા છે. તમે કેટલું જાગ્યા - તમે કેટલું પામ્યા, એનું જ મહત્ત્વ છે.

સંત દરિયાની એક સરસ રૂપક કથા છે. એક બિલાડીને ગુરુ કરવાનો વિચાર આવ્યો. તળાવ કાંઠે એક બગલા મહારાજને જોયા. બરોબર ધ્યાનમાં બેઠા હતા : ક્યારે માછલી આવે અને એને હું પકડું! બિલાડીની બુદ્ધિએ કહ્યું : વાહ ! ગુરુ હો તો એસા ! શિષ્ય બિલાડી હોય તો ગુરુ બગલો જ થાય ને?

એટલે અહીં જોડા ઉતારીને આવવાનું એમ નહીં. બુદ્ધિને પણ ઉતારીને આવવાનું. માત્ર શ્રદ્ધાથી સાંભળવાનું. એ ભીનાશ હૃદયની હોય, ભીનાશ આંખોની હોય તો આ

શબ્દો ભીતર જાય. અને બહુ સાંભળવું પણ જરૂરી નથી. આજે લોકોને વ્યસન પડી ગયું છે. બહુ સાંભળો. બહુ સાંભળો. હું તો કહું છું: તમે લોકો ભીડ કરો જ નહીં અહીંયા. બહુ તરસ લાગે ત્યારે જ આવવાનું; બાકી ખોટી ભીડ કરવાની જ નહીં, જેને ખરેખર તરસ છે, એ લોકો જ આવે.

ગુર્જિયેફને એકવાર વિનંતી કરાઈ કે, રવિવારે તમે પ્રવચન આપશો ? ગુર્જિયેફે કહ્યું કે, જોઈશું. ગુર્જિયેફ એટલે બહુ મોટા યોગાચાર્ય. ઓસ્પેન્સકીએ “ફોર્થ વે” અને બીજાં પુસ્તકોમાં તેમનું દર્શન આપ્યું છે. બહુ મઝાનું છે. સમાચાર શિષ્યો સુધી પહોંચી ગયા કે, કદાચ સાહેબ બોલશે.

ચાર હજાર માણસો ભેગા થઈ ગયા. નવ વાગ્યે બોલશે એવી ધારણા હતી. આઠ વાગ્યે તો આખો હોલ છલકાઈ ગયો, ચાર હજાર માણસોથી. ૯ વાગ્યે ગુર્જિયેફને કહેવામાં આવ્યું : સાહેબ, આપ પધારો. માણસો રાહ જુએ છે. ગુર્જિયેફે કહે : આજે મૂડ નથી. આજે નહીં. ચાર હજાર માણસો પાછા ગયા ! ફરી, બીજો રવિવાર. સાહેબ, આજે બોલશો ? જોઈએ. બીજા રવિવારે બે હજાર માણસો આવ્યા. ગુર્જિયેફે બોલ્યા નહિ. ત્રીજી વખત હજારેક માણસો આવ્યા. ગુર્જિયેફે બોલ્યા. પૂરા દિલથી બોલ્યા. પેલા લોકોને થયું કે, જીવનમાં આવું અમૃત ક્યારેય મળ્યું નથી. એ એક હજાર માણસો ખરેખરના શ્રોતા હતા. પહેલીવાર નથી બોલ્યા તો પણ જવું છે. બીજી વાર નથી બોલ્યા તો પણ જવું છે! કદાચ મળી જાય તો....

ઘણીવાર મારા શ્રોતાઓને હું પૂછું છું : તમારી પરીક્ષા મારે કરવી છે. સવારે દૂધી સાંજના ઊવાગ્યા સુધીમાં એક કલાક મારે પ્રવચન આપવાનું. ટાઈમ કયો એ નક્કી ન કરું. ચા-નાસ્તો તમારે અહીં કરી લેવાનો. જમવાનું ટીફીન મંગાવી લેવાનું. હું ક્યારે બોલીશ એ નક્કી નહીં. બોલીશ ખરો. એક કલાક આપીશ એ ચોક્કસ. આખા દિવસમાં ક્યારે ? એ નક્કી નહીં. જોઉં, મને કેટલા શ્રોતા મળે છે? એ જે શ્રોતા મળે એ સાચા.

સંસારીઓ માટે સંદેશ એટલો જ છે કે, ખૂબ આનંદમાં રહો. આપણા ઋષિઓએ તો કહ્યું : આનંદો જીવનમ્. જીવનની બીજી વ્યાખ્યા મહર્ષિઓએ કરી જ નથી. આનંદ એ જ જીવન. જીવન આનંદ માટે જ છે. અને એ આનંદ શુદ્ધ ચેતના ભણી જવાથી મળે છે.

પરિશિષ્ટ - ૨

પારિભાષિક શબ્દોની સમજૂતી

અક્રમ	- ત્રણ દિવસના ઉપવાસ.
અવસર્પિણી	- સુખ-સમૃદ્ધિથી ઉતરતો કાળ.
આખ્યાન	- પ્રવચન.
આગમ ગ્રંથો	- ગણધર ભગવંતોએ રચેલ મૂળ સિદ્ધાંત શાસ્ત્રો.
આચારંગ સૂત્ર	- જૈનોના મૂળ સિદ્ધાંતશાસ્ત્ર રૂપ પ્રથમ આગમ (શાસ્ત્ર).
ઉત્તરાધ્યયન	- આગમ ગ્રંથ.
ઉત્સર્પિણી	- સુખ-સમૃદ્ધિથી ચઢતો કાળ.
ઉપધાન	- ૪૭ દિવસ સાધુ જેવું જીવન જીવવું.
ઉપવાસ	- આખા દિવસમાં કશું જ ખાવું નહીં.
ઉપાશ્રય	- ધર્મક્રિયા અને વ્યાખ્યાન આદિ કરવા માટેનું સ્થાન.
એકાસણું	- આખા દિવસમાં માત્ર એકવાર એક જ બેઠકે ખાવું તે.
ઓઘારિયું	- ઓઘા પર વીંટવાનું ગરમ કાપડ.
ઓઘો	- જૈન મુનિઓનું વિશેષ ઉપકરણ, રજોહરણ.
કર્મગ્રન્થ	- કર્મ વિષયક ગ્રંથ.
કલ્પસૂત્ર	- સાધુઓના આચાર વર્ણવતો ગ્રંથ.
કલ્યાણક	- તીર્થંકરના આત્માને લગતા મુખ્ય પ્રસંગના ઉત્સવો.
કાંબળી	- ગરમ ઊની કાપડ.
કાયોત્સર્ગ	- કાય-ઉત્સર્ગ, દેહાધ્યાસ ત્યજીને ધ્યાનમાં રહેવું.
કૈવલ્ય	- નિર્વિકલ્પ, અતીન્દ્રિય, અતિશય જ્ઞાન, ત્રણે કાળના સમસ્ત લોકના સર્વ પદાર્થોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન.
ખપ	- જરૂરત.

ગુણઠાણું	- આત્મ વિકાસની ચડતી શ્રેણી.
ગોચરી	- સાધુ-સાધ્વીઓને આહાર માટેની ક્રિયા.
ચાતુર્માસ	- સાધુ-સાધ્વીને ચોમાસાના ચાર મહિના એક જ સ્થાનમાં રહેવું (અષાઢ સુદ- ૧૪ થી કારતક સુદ-૧૪).
ચૈત્યવંદન	- ભાવપૂજા માટે જૈનોમાં થતી પવિત્ર ક્રિયા.
ચોસઠ પહોરી પૌષધ	-પર્યુષણમાં સંપૂર્ણ આઠ દિવસના પૌષધ કરવા તે.
જિનાલય	- જુઓ દહેરાસર.
જ્ઞાનપંચમી	- કાર્તિક સુદ પાંચમનો દિવસ.
જ્ઞાનસાર	- ઉપા. યશોવિજયજી મ. રચિત ગ્રંથ.
ઝોળી	- પાત્રા રાખવાનું વસ્ત્રનું સાધન.
તપાગચ્છ	- જૈન શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયનો એક ફાંટો.
તરપણી	- પાણી વિગેરે ભરવા માટેનું પાત્ર વિશેષ.
દહેરાસર	- પ્રભુની મૂર્તિને પૂજવાનું સ્થાન.
દીક્ષા	- સંસારનો ત્યાગ.
દેવ કુલિકા	- નાની દેરી.
ધર્મલાભ	- ભિક્ષા લેવા માટે જતા જૈન સાધ્વી-સાધુજનોનો આ ઉચ્ચાર. જીવોને ધર્મના લાભ માટે છે. ભક્તોને આશીર્વાદ આપતો મન્ત્ર.
નમુત્યુણં	- ચૈત્યવંદનનું વિશેષ સૂત્ર.
નવકારસી	- સૂર્યોદય પછી ૪૮ મિનિટ બાદ ત્રણ નવકાર ગણીને આહાર લેવાય.
પંચવિંશતિકા	- ઉપા. યશોવિજયજી મ. રચિત ગ્રંથ.
પચ્ચક્ષ્પાણ	- પ્રતિજ્ઞા - નવકારસી આદિ વ્રત.
પડિલેહણ	- સાધુ-સાધ્વીજનોની તેમના ઉપકરણોને જીવ રક્ષા માટે પુંજવાની ક્રિયા.
પરમ ચેતના	- ઇશ્વરીય ચેતના.
પર્યુષણ પર્વ	- જૈનોનું આઠ દિવસનું મહાપર્વ.
પાત્રા	- સાધુ-સાધ્વીઓને ભિક્ષા લેવા માટેનું સાધન.
પોસાળ	- જુઓ ઉપાશ્રય.
પૌષધશાળા	- જુઓ ઉપાશ્રય.
પૌષધ	- થોડા સમય માટે સાંસારિક સંબંધ છોડીને સાધુની જેમ ત્યાગમય જીવન જીવવું તે.
પ્રતિક્રમણ	- કરેલા પાપોની નિવૃત્તિ માટે કરાતી ધાર્મિક ક્રિયા.
પ્રતિલેખન	- જુઓ પડિલેહણ.

પ.પૂ.આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ મહારાજ દ્વારા લખાયેલ પુસ્તકો

- દરિસન તરસીએ... ભા. ૧-૨ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(ભાગવતી સાધનાની સસૂત્ર વ્યાખ્યા)
- 'બિહુરત જાયે પ્રાણ.....' (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(પૂજ્યપાદ સિદ્ધર્ષિ મહારાજ કૃત જિનસ્તવના પર સંવેદના)
- 'આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે....' (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૫મા સભિકાધ્યયન ઉપર સંવેદના)
- 'મેરે અવગુન ચિત ન ધરો.....' (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(કુમારપાળ ભૂપાળ કૃત 'આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા' પર સંવેદના)
- ઋષભ જિનેસર પ્રીતમ માહરો રે....
(શ્રી આનંદધનજી મહારાજની સ્તવનાઓ પર સંવેદના) (સ્તવન-૧ થી ૫)
- પ્રભુનો ધ્યારો સ્પર્શ
(પરમ પાવન શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર (૧ થી ૪) પરની વાચનાઓ)
- આત્માનુભૂતિ
(યોગપ્રદીપ, જ્ઞાનસાર આદિ ગ્રંથો તથા પૂ. ચિદાનંદજી મહારાજનાં પદોમાં મળતાં સાધના-સૂત્રો પર વિશ્લેષણ)
- અસ્તિત્વનું પરોટ
(હૃદયપ્રદીપ ષટ્ટ્રિંશિકા પર સ્વાધ્યાય)
- અનુભૂતિનું આકાશ
(પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાય પર અનુપ્રેક્ષા)
- રોમે રોમે પરમસ્પર્શ
(દેવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીરની સાડાબાર વરસની લોકોત્તર સાધનાની આંતર કથા)
- પ્રભુના હસ્તાક્ષર
(પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં કેટલાંક સાધનાસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ
(ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ વિશેનો શાસ્ત્રીય સન્દર્ભો સાથેનો સ્વાધ્યાય)
- પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે
(નવપદ સાધના)
- એકાન્તનો પૈભવ (તૃતીય આવૃત્તિ)
(સ્મરણ યાત્રા)
- રસો પૈ સઃ
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત શ્રી અભિનન્દન જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- સાધનાપથ
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત શ્રી સુવિધિનાથ જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- પરમ ! તારા માર્ગે
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત પ્રભુ મહાવીરસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- પ્રગટ્યો પૂરન રાગ
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત પ્રભુ નેમિનાથ સ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- સમાધિ શતક (ભાગ-૧ થી ૪)
(સમાધિશતક ઉપર વિવેચના)
- સમુંદ સમાના ભુંદ મેં
(પૂજ્યપાદ કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજની શબ્દપ્રસાદી પર સ્વાધ્યાય)
- વાત્સલ્યનો ઘૂંઘવતો સાગર
(પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ ઐકારસૂરીશ્વરજી મહારાજના જીવનપ્રસંગોનું આકલન)
- સાધનાનું શિખર
(પૂજ્યપાદ દાદા ગુરુદેવ ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના જીવનપ્રસંગોનું આકલન)

આચાર્યશ્રી ડુંકારસૂરિ જ્ઞાન મંદિર ગ્રંથાવલી

પ્રભુવાણી પ્રસાર સ્થંભ (ચોજના-૧,૧૧,૧૧૧)

૧. શ્રી સમસ્ત વાવ પથક શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ-ગુરુમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા-સ્મૃતિ
૨. શેઠશ્રી ચંદુલાલ કકલચંદ પરીખ પરિવાર, વાવ
૩. શ્રી સિદ્ધગિરિ ચાતુર્માસ આરાધના (સં. ૨૦૫૭) દરમ્યાન થયેલ જ્ઞાનખાતાની આવકમાંથી.
હસ્તે : શેઠશ્રી ધુડાલાલ પુનમચંદભાઈ હેક્કડ પરિવાર, ડીસા, બનાસકાંઠા
૪. શ્રી ધર્મોત્તેજક પાઠશાળા, શ્રી ઝીંજુવાડા જૈન સંઘ, ઝીંજુવાડા
૫. શ્રી સુઈગામજૈન સંઘ, સુઈગામ
૬. શ્રી વાંકડિયા વડગામજૈન સંઘ, વાંકડિયા વડગામ
૭. શ્રી ગરાંબડી જૈન સંઘ, ગરાંબડી
૮. શ્રી રાંદેરરોડ જૈન સંઘ-અડાજણ પાટીયા, રાંદેરરોડ, સુરત
૯. શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ પાર્લા (ઈસ્ટ), મુંબઈ
૧૦. શ્રી આદિનાથ તપાગચ્છ શ્વેતાંબર મૂ.પૂ. જૈન સંઘ, કતારગામ, સુરત
૧૧. શ્રી કેલાસનગર જૈન સંઘ, કેલાસનગર, સુરત
૧૨. શ્રી ઉચોસણ જૈન સંઘ, સમુબા શ્રાવિકા આરાધના ભવન, સુરત જ્ઞાનખાતેથી
૧૩. શ્રી વાવ પથક જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, અમદાવાદ
૧૪. શ્રી વાવ જૈન સંઘ, વાવ, બનાસકાંઠા
૧૫. કુ. નેહલબેન કુમુદભાઈ (કટોસણ રોડ)ની દીક્ષા પ્રસંગે થયેલ આવકમાંથી
૧૬. શ્રી આદિનાથ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, નવસારી
૧૭. શ્રી ભીલડીયાજી પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર પેઢી, ભીલડીયાજી
૧૮. શ્રી નવજીવન જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, મુંબઈ

પ્રભુવાણી પ્રસારક (ચોજના-૬૧,૧૧૧)

૧. શ્રી દિપા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, રાંદેરરોડ, સુરત
૨. શ્રી સીમંધરસ્વામી મહિલા મંડળ, પ્રતિષ્ઠા કોમ્પ્લેક્સ, સુરત
૩. શ્રી શ્રેણીકપાર્ક જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, ન્યૂ રાંદેરરોડ, સુરત
૪. શ્રી પુણ્યપાવન જૈન સંઘ, ઈશિતા પાર્ક, સુરત
૫. શ્રી શ્રેયસ્કર આદિનાથ જૈન સંઘ, નીજામપુરા, વડોદરા
૬. શ્રી અમરોલી જૈન સંઘ - અમરોલી, સુરત

પ્રભુવાણી પ્રસાર અનુમોદક (ચોજના - ૩૧,૧૧૧)

૧. શ્રી મોરવાડા જૈન સંઘ, મોરવાડા
૨. શ્રી ઉમરા જૈન સંઘ, સુરત
૩. શ્રી શત્રુંજય ટાવર જૈન સંઘ, સુરત
૪. શ્રી ચૌમુખજી પાર્શ્વનાથ જૈન મંદિર ટ્રસ્ટ, શ્રી જૈન શ્વેતાંબર તપાગચ્છ સંઘ ગઢસિવાના (રાજ.)
૫. શ્રીમતી તારાબેન ગગલદાસ વડેયા-ઉચોસણ

૬. શ્રી સુખસાગર અને મલ્હાર એપાર્ટમેન્ટ સુરતની શ્રાવિકાઓ તરફથી
૭. રવિજયોત એપાર્ટમેન્ટ, સુરતની શ્રાવિકાઓ તરફથી
૮. અઠવાલાઈન્સ જૈન સંઘ, પાંડવબંગલો, સુરત શ્રાવિકાઓ તરફથી
૯. શ્રી આદિનાથ તપાગચ્છ શ્રે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, કતારગામ, સુરત
૧૦. શ્રીમતી વર્ષાબેન કર્ણાવત, પાલનપુર
૧૧. શ્રી શાંતિનિકેતન સરદારનગર જૈન સંઘ, સુરત
૧૨. શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ, ન્યુ રામારોડ, વડોદરા

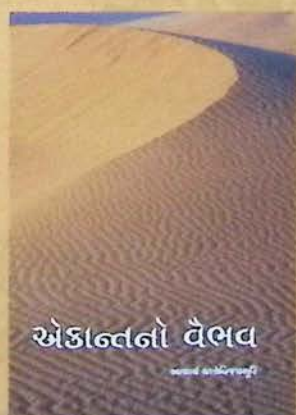
પ્રભુવાણી પ્રસાર ભક્ત (યોજના - ૧૫,૧૧૧)

૧. શ્રી દેસલપુર (કંઠી) શ્રી પાર્શ્વચંદ્રગચ્છ
૨. શ્રી પ્રાંગધ્રા શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરીશ્વરગચ્છ
૩. શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન સંઘ, સુરત શ્રાવિકા ઉપાશ્રય

વાવ નગરે પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત ઝંઙકારસૂરિ મહારાજની ગુરૂ મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા સ્મૃતિ

૧. રૂા. ૨,૧૧,૧૧૧ શ્રી વાવ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ
૨. રૂા. ૧,૧૧,૧૧૧ શ્રી વાવ પથક શ્રે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ
૩. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી સુઈગામજૈન સંઘ
૪. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી બેણપ જૈન સંઘ
૫. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી ઉચોસણ જૈન સંઘ
૬. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી ભરડવા જૈન સંઘ
૭. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી અસારા જૈન સંઘ
૮. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી ગરાંબડી જૈન સંઘ
૯. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી માડકા જૈન સંઘ
૧૦. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી તીર્થગામજૈન સંઘ
૧૧. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી કોરડા જૈન સંઘ
૧૨. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી ઢીમા જૈન સંઘ
૧૩. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી માલસણ જૈન સંઘ
૧૪. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી મોરવાડા જૈન સંઘ
૧૫. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી વર્ધમાન શ્રે. મૂ. પૂ. જૈન સંઘ, કતારગામદરવાજા, સુરત
૧૬. રૂા. ૧૧,૧૧૧ શ્રી વાસરડા જૈન સંઘ, સેવંતીલાલ મ. સંઘવી

એકાન્તનો વૈભવ

સર્વજ્ઞ સર્વકૃપાળુ

KIRIT GRAPHICS
09898490091